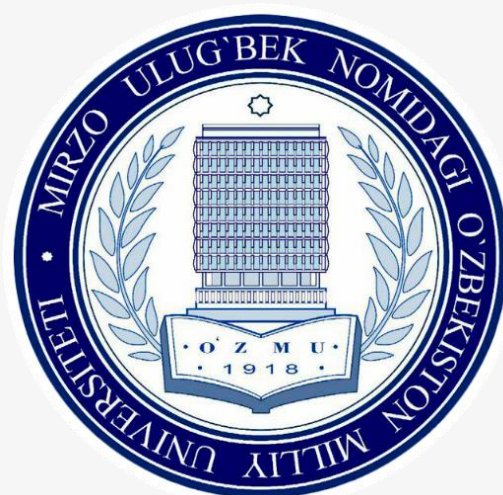

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**OLY TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL
ETISH BOSH ILMIY - METODIK MARKAZI**

**O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ (MINTAQAVIY) MARKAZI**

« ZAMONAVIY PSIXODIAGNOSTIKA MUAMMOLARI »

MODULI BO‘YICHA

O‘QUV–USLUBIY MAJMUUA

Toshkent 2022

**Mazkur o‘quv-uslubiy majmua Oliy va o‘rta maxsus ta’lim
vazirligining 2020 yil 7 dekabrdagi 648-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan
o‘quv reja va dastur asosida tayyorlandi.**

Tuzuvchi: O‘zMU, “Psixologiya” kafedrası professori v.b., ps.f.d.,
A.Rasulov.

Taqrizchilar: O‘zMU, “Psixologiya” kafedrası professori, psixol. f.d.
D.Muxamedova

**O‘quv -uslubiy majmua O‘zbekiston milliy universiteti Kengashining qarori
bilan nashrga tavsiya qilingan (2021 yil dekabrdagi №**

-sonli baènnomasi)

MUNDARIJA

I.	ISHCHI DASTURI	4
II.	MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA‘LIM METODLARI	9
III.	NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	15
IV.	AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	52
V.	GLOSSARIY	139
VI.	ADABIYOTLAR RO‘YXATI	151

ISHCHI DASTUR

Kirish

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari va o‘quv rejaları asosida shakllantirilgan bo‘lib, uning mazmuni kredit modul tizimi va o‘quv jarayonini tashkil etish, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, pedagogning kasbiy professionalligini oshirish, ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish, maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan ingliz tili, mutaxassislik fanlar negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, o‘quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari bo‘yicha so‘nggi yutuqlar, pedagogning kreativ kompetentligini rivojlantirish, ta’lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta’lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng qo‘llash bo‘yicha tegishli bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: psixodiagnostikani rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari, ta'limdagi zamonaviy psixodiagnostika muammolari, shaxs va guruh, tibbiy psixologik diagnostika, shaxs klinik psixodiagnostikasi, kadrlar boshqaruvida psixodiagnostika, sportda zamonaviy psixodiagnostika yo'nalishlari, kasbga yo'naltirish va kadrlar saralashda psixodiagnostika, intellektuallik testlarini xorijiy psixologiyada qo'llashning zamonaviy bosqichi, psixodiagnostika metodikalarini ishlab chiquvchi va foydalanuvchilarga meyoriy ko'rsatmalar, kompyuter psixodiagnostikasi va O'zbekistonda psixodiagnostika: muammo va yechimlar haqida oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini oshirish.

Modulning vazifalari:

□ psixodiagnostikani rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari, ta'limdagi zamonaviy psixodiagnostika muammolari, shaxs va guruh, tibbiy psixologik diagnostika, shaxs klinik psixodiagnostikasi, kadrlar boshqaruvida psixodiagnostika, sportda zamonaviy psixodiagnostika yo'nalishlari, kasbga yo'naltirish va kadrlar saralashda psixodiagnostikasi, intellektuallik testlarini xorijiy psixologiyada qo'llashning zamonaviy bosqichlarini tahlil qilish imkoniyatlari:

- psixodiagnostika metodikalarini ishlab chiquvchi va foydalanuvchilarga meyoriy ko'rsatmalar, kompyuter psixodiagnostikasi va O'zbekistonda psixodiagnostikaning muammo va yechimlari haqida nazariy va amaliy bilimlarni, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

Modulni o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

Tinglovchi:

□ zamonaviy vositalaridan foydalanib psixologik natijalarni statistik tahlil qilishni;
□ psixologik tadqiqotlar natijalariga ishlov berish, ularni tahlil qilish, xulosalar chiqarish, ilmiy maqolalar tayyorlash, tavsiyalarni ishlab chiqishni *bilishi* kerak.

- psixologik tekshiruv va tadqiqotlarni tashkil etish;

□ psixologiya metodlari va metodikalarini klassifikatsiyasini qo'llash *ko'nikmalariga* ega bo'lishi lozim.

□ psixologik testlarni moslashtirish va metodikalarni qo'llash;

□ psixologiyada o'tkazilgan ilmiy tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq qilish *malakalariga* ega bo'lishi lozim.

□ psixodiagnostika rivojlanishining zamonaviy tendensiyalarini tahlil qilish;

□ amaliy psixologiyada psixodiagnostikani tatbiq qilish yo'nalishlarini izohlay olish;

□ kadrlar boshqaruvida psixodiagnostikaning o'рни va rolini, sportdagi zamonaviy psixodiagnostika yo'nalishlarini tushuntira olish;

□ kasbga yo‘naltirish va kadrlar saralashda psixodiagnostika usullarini tatbiq qila olish;

□ intellektuallik testlarini xorijiy psixologiyada qo‘llashning zamonaviy bosqichini tahlil qila olish **kompetensiyasiga** ega bo‘lish lozim. **Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar**

Modulni o‘qitish ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.

Modulni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari, pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi nazarda tutilgan:

- ma’ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;

- o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, ekspresso‘rovlar, test so‘rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o‘tkazish, va boshqa interaktiv ta’lim usullarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Zamonaviy psixodiagnostika muammolari” moduli mazmuni o‘quv rejadagi “Pedagogning kasbiy professionalligini oshirish”, “Amaliy testologiya muammolari”, “Ta’limda psixologik xizmat muammolari” va “Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya” o‘quv modullari bilan uzviy bog‘langan holda pedagoglarning ta’lim jarayonida zamonaviy psixodiagnostikada qo‘llanilayotgan metodikalardan foydalanish bo‘yicha kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Modulning oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar ta’lim jarayonida zamonaviy psixodiagnostika tamoyillari, qonuniyatlari va metodikalaridan foydalanish va amalda qo‘llashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

“Zamonaviy psixodiagnostika muammolari” moduli bo‘yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Auditoriya uquv yuklamasi			
		Жами	jumladan		
			Назарий	Амалий машғулот	Кўчма машғулот
1.	Psixodiagnostikani rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari.	2	2		
2.	Amaliy psixologiyada psixodiagnostika	2	2		
3.	Ta’limdagi zamonaviy psixodiagnostika muammolari.Shaxs	2		2	

	va guruh sotsial-psixologik diagnostikasi				
4.	Tibbiy psixologik diagnostika. Shaxs klinik psixodiagnostikasi	2		2	
5.	Kadrlar boshqaruvida psixodiagnostikaning o'рни va roli.	2		2	
6.	Sportda zamonaviy psixodiagnostika yo'nalishlari.	2		2	
7.	Kasbga yo'naltirish va kadrlar saralashda psixodiagnostika	2		2	
8.	Intellektuallik testlarini xorijiy psixologiyada qo'llashning zamonaviy bosqichi	2		2	
9.	Kompyuter psixodiagnostikasi	2		2	
10.	Psixodiagnostika metodikalarini ishlab chiquvchi va foydalanuvchilarga meyoriy ko'rsatmalar	2		2	
11.	O'zbekistonda psixodiagnostika: muammo va yechimlar	4			4
	Jami:	24	4	16	4

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu. Psixodiagnostikani rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari. (2 soat).

- 1.1. Psixodiagnostikaning rivojlanish tarixi.
- 1.2. Psixodiagnostikaning sohalariga ko'ra rivojlanish xususiyatlari
- 1.3. Psixodiagnostikaning rivojlanish tendensiyalari va unga muvofiq hal qiladigan vazifalari.

2-mavzu. Amaliy psixologiyada psixodiagnostika (2 soat).

- 2.1. Psixodiagnostika amaliy faoliyat sifatida .
- 2.2. Psixodiagnostikaning psixologik konsultatsiya sohasida qo'llash.
- 2.3. Psixodiagnostikaning psixologik yordam jarayonida qo'llash.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg'ulot. Ta'limdagi zamonaviy psixodiagnostika muammolari. Shaxs va guruh sotsial-psixologik diagnostikasi (2 soat).

2-amaliy mashg'ulot. Tibbiy psixologik diagnostika va shaxs klinik psixodiagnostikasi (2 soat).

3-amaliy mashg'ulot. Kadrlar boshqaruvida psixodiagnostikaning o'rni va roli. (2 soat).

4-amaliy mashg'ulot. Sportda zamonaviy psixodiagnostika yo'nalishlari (2 soat).

5-amaliy mashg'ulot. Kasbga yo'naltirish va kadrlar saralashda psixodiagnostika (2 soat).

6-amaliy mashg'ulot. Intellektuallik testlarini xorijiy psixologiyada qo'llashning zamonaviy bosqichi (2 soat).

7-amaliy mashg'ulot. Kompyuter psixodiagnostikasi (2 soat).

8-amaliy mashg'ulot. Psixodiagnostika metodikalarini ishlab chiquvchi va foydalanuvchilarga meyoriy ko'rsatmalar. (2 soat).

KO'CHMA MASHG'ULOT MAZMUNI

Ko'chma mashg'ulot. O'zbekistonda psixodiagnostika: muammo va yechimlar (4 soat)

1. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish psixologik-pedagogik tashxich markazidagi iqtidorli bolalar diagnostikasi, maktab amaliyotchi psixologlar faoliyatida psixodiagnostika metodikalarining shakllantirilganlik holati bilan tanishish.

2. O'zbekiston milliy universitetidagi tayanch kafedra va Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetidagi «Psixologiya o'quv-ilmiy markazi».

O'QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi: - ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash); - davra suhbatlari (ko'rilayotgan loyiha yechimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish); - bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo'yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI.

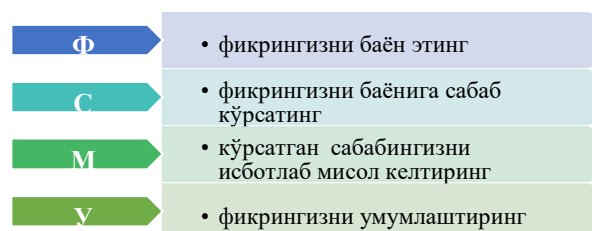
«FSMU» metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

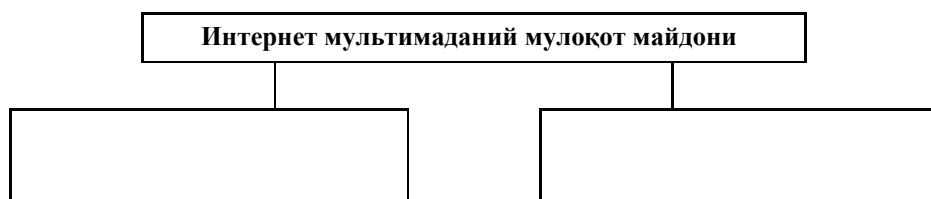
- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi:

- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiiy tartibda taqdimot qilinadi.

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

Namuna: “Internetning multimadaniy muloqot maydoni” fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod qatnashchilarning yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash maqsadida qo‘llaniladi.

“Tushunchalar tahlili” metodini amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- o‘quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual tartibda);
- o‘quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning tugri va tuliq izohini uqib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan uzining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Mavzuga oid tushunchalar tahlili”

Tushuncha	Xal qiluvchi kuch	Samarasi nimada aks etadi	Yondashuvni ilgari surgan olimlar
<i>Postindustrial jamiyat</i>			
<i>Axborot jamiyati</i>			

<i>Bilimlarga asoslangan iqtisodiyot</i>			
<i>Virtual jamiyat</i>			

Izoh:Bo‘sh ustunlarga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo‘shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan input-matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;
- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta’lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- ta’lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	1-matn	2-matn
<i>“V” – tanish ma’lumot.</i>		
<i>“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak</i>		
<i>“+” bu ma’lumot men uchun yangilik</i>		
<i>“– ” bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman?</i>		

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta’lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

“Bumerang” texnologiyasi

Maqsadi: o‘quvchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maksadida qo‘llash samarali natijalarni beradi.

Amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya’ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni 5 daqiqa davomida sinchiklab o‘rganish talab etiladi. .

2. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi guruh a‘zolarini o‘qilgan ma’lumot haqida fikr almashinish imkoniyatini beradi. Bu vazifa uchun 5 daqiqa vaqt beriladi.

3. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat boshqa kichik guruhlarga birlashtiradi va guruh a‘zolarining xar biri o‘qigan ma’lumot haqida fikr almashinish imkoniyatini beradi. Bu vazifa uchun 10daqiqa vaqt beriladi.

4. Barcha dastlab shakllangan guruxlarga ishtirokchilar qaytadi, va fikr almashingan ma’lumot yuzasidan boshqa guruxlarga berish uchun savol shakllantiradi.

5. Xar bir guruxdan 1 kishi savol beradi, va tugri javob uchun 1-3 gacha ball kuyiladi.

6. Trener-o‘qituvchi barcha guruxlar to‘plagan ballarni umumlashtirib, g‘olib guruxni e’lon qiladi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo‘yicha o‘zlashtirish darajalari aniqlanadi.

“Bumerang” texnologiyasi asosida vazifa: Olingan materialni mazmunini tushunib olishga xarakat kiling, so‘ng guruhda muxokama qiling

1- guruhga vazifa	<p>Multiskript bu axborot uzatishning o‘ziga xos shakli bo‘lib, bir tomondan katta hajmdagi videomateriallar bilan ishlashni osonlashtirsa, ikkinchi tomondan o‘z ichiga matn, audio va video kabi bir qancha mediyaviy formatlarni oladi. Bizni qiziqtirgan videotasma fragmenti hamda bu fragmentga tegshli transkriptni tez va katta aniqlikda tanlab olish mumkin. Multiskript o‘z ichiga uchta blokni oladi – pleyer, “stenogramma” va “mazmun”. Videomaterialni ko‘rish uchun pleyer tagida joylashgan “Play” piktogrammasini bosish kerak. Videotasmaning bizni qiziqtirgan fragmentini ko‘rishni uch yo‘l bilan amalga oshirsa bo‘ladi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pleyer tagida joylashgan kursor yordamida; - “Stenogramma” blokida mant fragmentini bosib; - “Mazmun” blokida sarlavhani aktivlashtirish orqali
2- guruhga vazifa	<p>Slayd-shou. Fotolentadan shunisi bilan farq qiladiki, unda suratlar fotofilm rejimida mustaqil ravishda varaqlanadi. Suratlar ssenariy asosidagi ketmaketlikda qo‘yiladi. Slayd-shou ovoz bilanbirgalikda audio-illyustratsiya elementlarini, ya’ni audiotsitatalar, shovqin, ovozli effektlar, axborot bilan to‘yintirilgan matnni o‘z ichiga olishi mumkin. Vizual ketmaketlik ixtiyoriy. Ular voqea joyidan olingan suratlar yoki arxiv kadrlari, hujatlar, xaritalar, skrinshotlar, karikaturalar va h.k. bo‘lishi mumkin. Bu texnologiya reportaj, ocherk, ba’zida yangiliklarni illyustratsiya qilish uchun kerak.</p>

<p>3- guruhga vazifa</p>	<p><i>Audioslayd-shou – zamonaviy jurnalistikaning multimediyaviyligi sabab yaratilgan fotoillyustratsiyalashtirishning sintetik varianti bo‘lib, mustaqil janrga aylandi. Bu tushuncha 2000 yillarda paydo bo‘lgan. Ba’zi fotograflar fotoreportajlarining taqdimoti uchun slayd-shoulardan foydalanib, unga tadbirda yozib olingan ovozni qo‘llaganlar. Keyinchalik bu usuldan katta nashriyotlar foydalana boshladilar. Audioslayd-shou tanlab olingan fotosuratlar va ularga qo‘yilgan ovozdan iborat. Ovoz sifatida musiqiy kompozitsiya yoki muallif o‘qigan matn bo‘lishi mumkin. Mazmunning asosi bo‘lib, tashqi shovqin, ovozli effekt, audiotsitata yordamida berilgan hikoya xizmat qilishi mumkin. Vizual qator sifatida voqea sodir bo‘lgan joydan olingan suratlar, yoki arxiv kadrlari, hujjatlar, karikaturalar va h.k. olinishi mumkin.</i></p>
<p>4- guruhga vazifa</p>	<p>- <i>Panoramali fotografiya – obzor burchagi katta bo‘lgan fotografiyadir. Ommaviy voqealarni yoritishda, obektlarni, peyzaj, joylarni tasvirga olishda ularning masshtabini ko‘rsatishda aktualdir.</i></p> <p>- <i>Interaktiv foto – shunday fotografiyaki, unga maxsus metkalar qo‘yilgan bo‘lib, ularni bosganda matn, video, ssilka, ijtimoiy to‘rlarning statuslari chiqadi.</i></p>

III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-MAVZU. PSIXODIAGNOSTIKANI RIVOJLANISHINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI.

Reja:

- 1.1. Psixodiagnostikaning rivojlanish tarixi.
- 1.2. Psixodiagnostikaning sohaslariga ko‘ra rivojlanish xususiyatlari
- 1.3. Psixodiagnostikaning rivojlanish tendensiyalari va unga muvofiq hal qiladigan vazifalari.

Tanyach tushunchalar.

Psixodiagnostikaning rivojlanish tarixi.

*Testlashtirishning tarixiy ildizlari*¹. XIX asrning eksperimental psixolog F.Galton individual farqlar o‘lchash bilan shug‘ullanadi. Ularning asosiy maqsadi umumiy qoidalarni yaratishdan iborat edi

Inson xususiyatlarini diqqat xususiyatlari, farqlar va o‘xshashliklar , idrokning individual xususiyatlari tadqiq etish edi

Shunday qilib, haqiqatdan shaxslarni bir xil kuzatiladi , deb oqibatda og‘ishlar, alohida o‘zgaruvchanlik, umumlashma qilish uchun emas, balki aniq va taxminiy xulosalarga kelishga erishdi. Shaxsga bunday yondashish ilk ilmiy laboratoriyalarda amalga oshirildi.

U o‘z ishlarini Leypsdagi 1879 yilda tashkil etilgan V. Vund ning ilk tajribalariga tayanib olib bordi. Uning tadqiqot yo‘nalishi va eksperimental ishlarni olib borishidagi dastlabki bosqichda boshqa asoschilarning tajribalari belgilovchi rol o‘ynaydi. Dastlabki tajribalar fizika qonuniyatlari bilan aloqador bo‘lib, muammolar , asosan laboratoriyalarda vizual, eshituv va boshqa sezuvchanlik, oddiy reaksiya vaqtini o‘rganishga bag‘ishlangan edi. 19-asrda eksperimental psixologiyasida individual farq yo‘nalishini ta’sir boshqa jihatdan tajriba-sinov rivojlantirishga sabab bo‘lgan ile psixologik yondashuv sanaladi. Tajribalar qattiq monitoring sharoitida, kuzatuvlarini

¹ Anne Anastasi, Susana Urbina. Psychology Testing. -Prentice-Hall International, Inc.2000. P6-7.

o'tkazish . Misol uchun, ko'rsatmalar , bizga ruxsat mavzu tajribada reaksiya ancha oshirish yoki uning tezligini kamaytirish mumkin . Shuningdek, atrofdagi nur yorqinligi yoki vizual sezgi faoliyatga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunday qilib, kuzatishning ahamiyati isbotlandi. Bu esa keyinchalik standart sharoitlarda sinovlarni va tartib standartlashtirishni amalga oshirishda psixologik testlarni yaratilishiga sabab bo'ldi.

Francis Galtonning eksperimental izlanishlar olib borishda o'ziga xos hissi bor. Ingliz biolog Sir Francis Galton amaliy psixologiyani rivojlanishning asoschilaridan biri edi. Uning ko'p va xilma-xil tadqiqotlari irsiyatni o'rganishga bag'ishlangan edi. Irsiyatni o'rganish kabi ohang , odamlar xususiyatlaridan o'lchashdan ko'proq xabardorligi ishlarni amalga oshirishiga qo'l keldi. Faqat shu yo'l bilan u o'zini tadqiqot yo'nalishiga ega bo'ldi. Shuning uchun, ota-onalar o'rtasidagi o'xshashlikning aniq darajasi aka- ukalar, yaqinlar va amakivachchalari yoki egizaklarni

O'rganishda ham hisobga oldi. Buning uchun F. Galton antropometrik tajribasinovlarini o'tkazdi. U shuningdek, jahon ko'rgazmasida 1884 yilda antropometrik laboratoriyani ishga tushirdi va tajriba-sinovlarni amalga oshirdi. U yerda mehmonlarning jismoniy xususiyatlari, ko'rish va eshitish, mushak kuchi , reaksiya vaqti uchun testlarni tatbiq etdi.

F. Galton o'zi eng oddiy sinovlarida ishlangan ayrim sinov vositalari hali ham mavjud. Masalan, vizual og'ish , hushtak uzunligi, idrok imkoniyatlarini, kinestetik og'ishlarni o'lchash uchun seriyali topshiriqlardan foydalangan.

F. Galton hissiy o'zgarishlarni aniqlash testlar bo'lishi mumkin , deb hisobladi. O'z navbatida Galton ham aqliy nuqsonlarni o'rganishga e'tibor qaratdi. Keyinchalik Galton o'z tadqiqotlarida K.Pirsonning matematika usullarini tadbiq etdi.

Jeyms Kettell va uning < ruhiy testlar > . ayniqsa psixologiya tarixida o'ziga xos o'ringa ega . Psixologik test rivojlantirishda hissa Amerika psixolog Jeyms McKeyen Kettell salmoqli ishini amalga oshirdi.

U bu borada ma'lum asarlar yaratgan bo'lib, natijasida uning xizmatlari tufayli eksperimental psixologiya paydo bo'ldi. Kettellning tadqiqotlarida Vundt va Galtonning ta'sir mavjud. U o'zining keyigi tadqiqotlarida zehn testlarini yaratish va qo'llash masalalariga yo'naltirdi. 1890 yilda J. Kettell tomonidan maqolada "Intellekt va uning o'lchash masalasiga" bo'yicha maqola yozdi.

Ushbu maqolada bir qator testlarni intellektual aniqlash uchun qo'llash xususiyatlari yoritildi.

P.X. Dyubua (P.H.Dubois, 1966) qadimgi xitoy zadoganlarini ishga qabul qilishda psixologik testlashtirishdan bundan 3000 yilga yaqin yildan oldinroq amalga oshirilganligini qayd etadi. Qadimgi greklar testlashtirishni ta'lim jarayonining

yoʻldoshi sifatida qarab, jismoniy va aqliy koʻnikmlarni oʻzlashtirishni baholashda testlardan foydalanganlar.

Suqrot metodi taʼlim jarayonining testlashtirish bilan uygʻunlashuvni ifodalaydi. Oʻrta asr yevropa universitetlari uchun ilmiy unvon va darajalar berish uchun imtihonlar joriy etildi. Biroq zamonaviy psixologik testlashtirish haqida soʻz borganda XIX asrga eʼtibor qaratishni talab etadi.

Testlashtirishning tarixidan ham maʼlumki, dastlabki diagnostik metodikalar, xususan, ispan olimi Xuan Xart (1530-1589) va fransuz olimlari J.Eskiro (1772-1840), E.Segen (1812-1880), tomonidan taqdim etilgan diagnostik vositalar inson psixologiyasining maʼlum bir jihatlarini yoritishga qaratilgan boʻlsa-da, tashxis natijalari sifatini baholash borasida maʼlum talablar masalalari xususida toʻxtalishga erta edi. Shunday boʻlsa-da, J.Eskiro va E.Segenlar psixik kasallik bilan aqliy taraqqiyotda ortda qolish oʻrtasidagi farqlashni muayyan mezonlar orqali oʻrganishga kirishgan edilar.

Birinchi psixologik testlarning toʻliq bayoni F.L. Gudinaf (F.L.Goodenough, 1949). Dj.Peterson (J. Peterson. 1926)ning ishlarida uchraydi. Psixologik testlashtirish tarixi E.G. Boring (E.G. Boring, 1950) va G. Merfi, Dj.K. Kovach (G. Murphy, J.K. Kovach, 1972), P.X. Dyubua (R.N. Dubois, 1970)larning asarlarida oʻz aksini topgan².

Psixologik testlashtirish tarixida keltirilgan umumiy maʼlumotlarga koʻra aqliy taraqqiyotdan ortda qolganlik muammosining davolay olmaslik haqidagi fikrlar E. Segen (YE. Seguin, 1907)ning tajribalarida uzoq vaqt davomida oli borgan taʼlim metodlarida yangi bir yondashuvni joriy etish imkonini berdi. Natjada 1837 yilda aqliy taraqqiyotdan ortda qolgan bolalarni oʻqitish maktabiga asos solindi. 1848 yilda Amerikaga ketib, uning gʻoyalari yuqori darajada eʼtirof eilishga sabab boʻldi. E.Segenning bir qator usullari harakat testlari va noverbal intellekt testlarni joriy etilishiga olib keldi. Bunga E.Segenning nomi bilan ataladigan doska shaklini keltirish mumkin. Ushbu doskada individdan har xil figuralarni tezkorlik bilan joylashtirishni talab etadi.

Testologiyada yetarlicha izlanishlar va metodikalar yaratilayotgan boʻlsa-da, ammo tatbiq etish sifati doimo mutaxassislar diqqat marakazida boʻlishi lozim boʻladi. Testologiya tarixidan ham maʼlumki, dastlabki diagnostik metodikalar, xususan, ispan olimi Xuan Xart (1530-1589) va fransuz olimlari J.Eskiro (1772-1840), E.Segen (1812-1880), tomonidan taqdim etilgan diagnostik vositalar inson psixologiyasining maʼlum bir jihatlarini yoritishga qaratilgan boʻlsa-da, tashxis natijalari sifatini baholash borasida maʼlum talablar masalalari xususida toʻxtalishga erta edi. Shunday boʻlsa-da, J.Eskiro va E.Segenlar psixik kasallik bilan aqliy taraqqiyotda ortda qolish oʻrtasidagi farqlashni muayyan mezonlar orqali oʻrganishga kirishgan edilar.

Ilmiy Testologiyaning tarkib topishida psixologiya fanida eksperiment va natijalarni oʻlchash gʻoyalarning kirib kelganligini tadqiqot sohasida qoʻyilgan katta

² Anne Anastasi, Susana Urbina. Psychology Testing.-Prentice-Hall International, Inc.2000. P18-19.

qadam, deb baholash mumkin. Bu boradagi o‘rinishlarni XIX asrning 30yillarida nemis olimi Volf tomonidan diqqat xususiyatlarini aniqlash borasida uzoq vaqt davomida olib borgan izlanishlarida kuzatish mumkin. Bu tadqiqotlarda nemis olimi “psixometriya” tushunchasini birinchilardan bo‘lib fanga olib kirgan. E.Veber va G.Fexnerlarning (XIX asr o‘rtalari) psixofizik tadqiqotlarini ham eksperimental psixologiyada psixik hodisalarni o‘rganishdagi yangi yo‘nalish deyishimiz mumkin. Bu tarzdagi tadqiqotlarlar ko‘lami yana bir qator olimlar tomonidan kengaytirildi. Ammo psixologik tadqiqotlarda statistik qayta ishlash usullarini tatbiq etilishini, olamshumul ilmiy inqilob, deb qarash mumkin. F.Galton o‘z davridayoq “korrelyatsiya koeffitsiyentini hisoblash” metodini (1888 yil) antropometriya va irsiyatni aniqlashda qo‘llagan edi. F.Galton va uning izdoshi K.Pirsonlarning korrelyatsiya koeffitsiyentini aniqlash usulini, A.Bine va T.Simon intellektni o‘lchashda shkalalarga tayangani (1905), V.L.Shtern tomonidan intellekt koeffitsiyenti (IQ)ni fanga kiritilganligi tadqiqotlarda sifat o‘zgarishi yuz berishidan dalolat beradi

Yuqorida sanab o‘tilgan tadqiqotlar psixodiagnostika sohasidagi ilk ilmiy qadamlar hisoblanadi. Ammo bugungi kunda ham psixodiagnostik metodikalarni tatbiq etishda sifat masalasiga e‘tibor qaratish tadqiqotchilarning diqqat markazida bo‘lishi lozim. Chunki, ko‘p holatlarda tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilayotgan muammoning baholash apparati, ularning mezonlari va yondashuvlari mavhum holda bo‘ladi. Natijada tadqiqotdan olinayotgan ma‘lumotlarda ilmiy yangilishlar yo‘l qo‘yiladi, yoki tadqiqot yangiligini izohlashga asos bo‘lmay qoladi. Shuning uchun psixodiagnostik metodikalarni tatbiq etish yoki diagnostika sifatini aniqlashda, uning darajalari va jihatlarini inobatga olish maqsadga muvofiq. Shu o‘rinda golland olimi Yan ter Laakning yondashuvini e‘tiborga olish lozim. Uning fikricha, testologiyada sifatni muhokama qilishdan oldin, testlar nazariyasi (klassik va zamonaviy), muhit bilan taraqqiyot borasidagi nazariyalarni, metodika bilan tadqiqot muammosining mosligini, diagnostik jarayoning borishidagi talablarni yaxshi bilish muhim.

Ammo testologiyada sifatni aniqlash masalasi keng ko‘lamdagi ishlarni bajarishni talab etadi. Buning uchun psixodiagnostik metodikalar sifatini belgilovchi asosiy jihatlariga murojaat etish o‘rinli. Psixodiagnostik metodikalar sifatini belgilashda beshta kategoriyaga tayaniladi: testlarni yaratish maqsadi, testni strukturalashtirish, meyorlar (normalar), ishonchlilik va validlik. Bundan ko‘rinadiki, testlar va so‘rovnomalarning yaqqol psixodiagnostik ishlanmalar natijasi sanaladi. Ularni baholashning esa o‘ziga xos tizimi mavjud. Baholash tizimidagi yetakchi kategoriyalar, ya‘ni ishonchlilik va validlikning o‘zini ham to‘g‘ri farqlay olish lozim.

Psixodiagnostik adabiyotlarda qayd etilgan ma‘lumotlarga tayanganimizda, test nazariyalari borasida o‘ziga xos tajribalar va talablar aniq belgilab qo‘yilganligining guvohi. Testlar va so‘rovnomalarni yaratish, ularni bir muhitdan ikkinchisiga moslashtirish yoki yangi modifikatsiyalarni yaratishning o‘zi ulardan muttasil foydalanish lozim, degan xulosani bermaydi. Testlar va so‘rovnomalarning ishonchli

va validligini belgilovchi standartlar mavjud. AQShda har yili obektiv ko'rsatkichlarga ega bo'lgan testlar va so'rovnomalarda haqida "Aqliy qobiliyatlarni o'lchash yilnomasida" ma'lumotlar berib boriladi. Bundan ko'rinadiki, qator mamlakatlarda testlar va so'rovnomalarda rasmiylashtiriladi va baholanib borilar ekan.

Bugungi kunda bizning sharoitimizda ham psixodiagnostik tadqiqotlarda sifat bosqichiga erishish uchun mavjud tajribalarga tayanib, mahalliy mutaxassislar tomonidan bir qator masalalar qayta ko'rib chiqilishi lozim:

1. Jahon psixologiyasida qo'llanilib kelinayotgan "Standartlar"ga tayanib, psixodiagnostik metodikalardan foydalanish borasida mahalliy muhit uchun aniq ko'rsatmalar ishlab chiqish.

2. Mahalliy sharoit uchun qo'llanishi lozim bo'lgan psixodiagnostik metodikalarni nashr ettirib borishni yo'lga qo'yish.

3. Test va so'rovnomalardan foydalanishning ilmiy-tatbiqiy asoslar bo'yicha Respublika miqyosida anjuman o'tkazish.

4. Psixodiagnostik metodikalardan foydalanish bo'yicha amaliy qo'llanmalar ishlab chiqish.

5. Mutaxassislar tayyorlash jarayonida psixodiagnostika va testologiya kurslari o'quv dasturlarida test va ularning standartlari masalasi uchun alohida mashg'ulot mavzulari ajratish lozim.

Yuqorida sanab o'tilgan masalalar bo'yicha olib boriladigan chora-tadbirlar Respublikamizda o'tkazilgan psixologik tadqiqotlar sifatini yaxshilash imkoniyatini beradi.

Psixologik testlardan foydalanishning tadrijiy taraqqiyotining bir davri, 20-asrning boshlarida faoliyat olib borgan fransuz olimlari A.Bine va T.Simonlarning nomlari bilan bog'liq. Chunki ular tomonidan bolaning maktabga tayyorligini psixologik jihatdan aniqlashga qaratilgan dastlabki urinishlarini J.Kettellning intellekt bo'yicha izlanishlarining uzviy davomi sifatida qarashga to'g'ri keladi. Ular Fransiya maorif vazirligi tomonidan berilgan topshiriqlarni amalga oshirish uchun olib borgan natijasida psixologiyada aqliy yoshni aniqlashga erishdilar.

A.Bine³ va T.Simonning tadqiqotlariga qadar nemis olimi G.Ebbingaus tomonidan olib borilgan izlanishlar, aynan ularning intellektula testlarni ishlab chiqishi uchun nazariy asos bo'ldi deyish mumkin. Chunki, G.Ebbingaus tomonidan taqdim etilgan xotirani o'rganish testlari inson psixologiyasi borasidagi yangi metodik izlanishlar natijasi edi.

1905 yilda A.Bine va T.Simon bolani intellektini o'rganishga qartilgan 30 topshiriqdan iborat shkala ishlab chiqdilar. Topshiriqlar murakkablik darajasiga ko'ra tuzilgan edi. Ushbu topshiriqlar o'ta «qo'pol» usulda tuzilgan bo'lib, (masalan, 5 yoshli bola 14- topshiriqdan yuqorisini bajara olmaydigan). Ushbu topshiriqlarda sensor-

³ Anne Anastasi, Susana Urbina. Psychology Testing.-Prentice-Hall International, Inc.2000. P10-11.

persektiv rejadagi masalalarga e'tibor berilishi bilan bir qatorda, ularning asosiysini verbal materiallar tashkil etar edi.

1908 yilda Bine-Simon shkalasining takomillashtirilgan varianti e'lon qilindi. Bu variantda 59 test topshiriqlari bo'lib, ular yosh guruhiga ko'ra 3 yoshdan 13 yoshgacha mo'ljallangan bo'lib, ularning yosh xususiyatlariga ko'ra farqlanishi foiz hisobida ajratilar edi. Bunda yosh bosqichlarini ajratuvchi foizli mezon 67 % dan 75 % diapazon olingan. Berilgan topshiriqlarni ko'p miqdorda bolalar yecha olmasalar bu test topshiriqlari murakkab, aksincha ko'pchilik qismi yecha olgan hollarda yengil test topshiriqlari hisoblangan.

Test tarixidagi A.Bine va T.Simonning test topshiriqlari misol sifatida keltiriladi (1911). Ularning ilmiy izlanish natijalari bir muncha bo'lsa-da testlarning ishlab chiqishda o'ziga xos ilmiy – nazariy asos bo'la olgan. Ularning test namunalariidagi topshiriqlardan keltirib o'tamiz.

7 yoshlilar uchun:

1. O'ng va chap tomonlarni farqlash.
2. Taklif etilayotgan suratni tafsillash.
3. Ber nechta topshiriqlarni bajarish.
4. Bir necha chaqalarni umumiy qiymatini aytish.
5. Ko'rsatilgan to'rta asosiy ranglarni nomini aytish.

8 yoshlilar uchun:

1. Xotirada ikkita obektning taqqoslash. Ularning orasidagi o'xshashlikni ko'rsatish.
2. 20 dan 1 ga qarab teskari sanash.
3. Odamlarni ifodalashda tushirib qoldirilgan elementlarini topish (4 ta topshiriq).
4. Kun, sana, oy, yillarni nomlash.
5. Beshta bir xil sonlar qatorini takrorlash.

Bu testlarning muhimligi shundaki, har bir yosh meyoriga ko'ra normal bolalar ularni to'g'ri yecha olgan. Bola o'zining yoshidagi topshiriqlar guruhini yecha olgan bo'lsa, u normada deb hisoblangan. Buni tadqiqotlar bolaning xronologik yoshi bilan solishtirish asosida aniqlanadigan aqliy yosh deb hisobladilar.

Testlar tarixida A.Bine va T.Simonning izlanishlarini davomida intellektni mutloq emas, balki nisbiy o'lchash mumkinligini e'tirof etib, 1912 yilda INTELLEKT KOEFFITSIYENTINI aniqlash usulini fanga kiritdi. Uning qisqartirilgan varianti IQ bo'lib, u

akliy

$$IQ = \frac{\text{akliy yosh}}{\text{yosh}} \cdot 100 . \text{ xronologik}$$

Bine o'zining shkalasidagi bunday o'zgarishlarni ko'rib, bunga nisbatan samimiy munosabatni bildirib, kamchiliklarini aniqlash imkoniga ega bo'ldi.

Bine-Simonning testlari qisqa vaqt oralig'ida yer yuziga tarqaldi. Intellectni test orqali o'rganish borasidagi XX asrning dastlabki o'n yilligida rivojlanish davri Bine-Simonning xizmati bilan bog'liq.

Shuningdek, intellekt testlarini statistik tahlil bilan bog'lab tushuntirish konsepsiyasi Charlz Edvard Spirmen qarashlarida aks etgan. CH.Spirmen izlanishlari intellektning ikki omilli nazariyasini yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Ushbu nazariga ko'ra intellekt umumiy (G-general faktor) va maxsus (S –spetial faktor) omillarga ajratildi. Konsepsiyada ijobiy korrelyatsiyalar faqat umumiy omillar kuchida tushuntiriladi. Ushbu faktorda testlarning chuqur kirib borishi ular orasidagi yuqori korrelyatsiyani ifodaladi. Maxsus omillar o'lchashdagi xatolarni ifodalaydi. Shundan kelib chiqib CH.Spirmen ko'p omillarni to'g'ri hisoblash lozimligi to'g'risidagi xulosasiga keldi.

Psixologik testlardan foydalanishning XX asrning boshlarida rivojlanishi. Psixologik testlarning XX asrning boshlarida rivojlanishining tarixiy ildizlari borasidagi dastlabki mulohazalarimiz A.Bine va T.Simonning izlanishlari bilan boshlangan bo'lsa-da, ammo XX asrning boshlarida izlanishlarning ko'p qismi AQShda keng olib borildi. Dastlab Bine Simonning standartlashtirilmagan testlarini AQShda qo'llagan tadqiqotchi Genri Goddard hisoblanadi. Bine-Simon testlarini G.Goddarddan so'ngra amerikalik olim Lyuis Medison Termen X.D.Chayldz bilan birgalikda testlarni adaptatsiya qilish bilan shug'ullana boshladi. Ko'pgina toshiriqlar modifikatsiya qilindi va ayrim topshiriqlar esa qo'shildi. Termenning mulohazalariga ko'ra IQning 90 dan 109 ko'rsatkichlari o'rtacha intellekt darajasini, 70 dan pasti esa aqli pastlikni, 140 dan yuqorisi esa daholikni ifodalaydi. Termen tomonidan adaptatsiya va modifikatsiya etilgan test varianti (Stenford versiyasi hisoblanadi) AQShda aqliy qobiliyatlarni aniqlashda qo'llanila boshlandi. AQShda birinchi jahon urushi arafasida keng ko'lamda testlashtirish ishlari amalga oshirildi.

Birinchi jahon urushi vaqtida psixologik testlar instrumentariysining rivojlanishi o'ziga xos o'rin tutdi. P.Fressning fikricha, «testlarni yaratishga» asos solindi. Amerikada Bosh Komitet tomonidan armiyada psixologik tadqiqotlar uyushtirildi. Komitetga DJ.Kettell, G.Stenli Xoll, Torndayk va boshqa yetakchi psixologlar jalb etildi. Ushbu davrda ikkita test batareyalaridan foydalanila boshlandi.

□- testlar va □-testlardan foydalanila boshlandi. Armiyadagi 1726 000 nafar askar test sinovlaridan o'tkazildi. Ulardan 500 000 nafari savodsiz, 8000 nafri esa aqliy zaif sifatida armiya safidan chiqarildi, 20 000 nafari esa maxsus batalionga xizmatga yo'naltirildi⁴.

Birinchi jahon urushidan keyin AQShda Stenford shkalasidan tashqarii Kulman (1922), Yerks (1923), Gering (1922), aqliy qobiliyatni o'rganishga mo'ljallangan

⁴ Anne Anastasi, Susana Urbina. Psychology Testing.-Prentice-Hall International, Inc.2000. P12-13.

CAVD (1925) shkalasi (Torndayk rahbarligida) ishlab chiqildi. Yevropada intellekt diagnostikasi borasida Rishar Meyli samarali izlanishlar olib bordi. U intellektning analitik testi (1928), uning intellektni to'rt omilli : yetarlicha murakkab, plastik, yaxlitlik va ravonligi. Dj.Stenkvishton tomonidan umumiy mexanistik qobiliyatni terma testi (1923), Florens Laura Gudinaf Odam rasmini chizish testi (1926) ishlab chiqdi. Bu testlarda olimlarni uchta muammo bezovta qildi: 1) katta yoshdagilarni intellektual taraqqiyotini belgilash uchun individual foydalanish shkalalarning mavjud emasligi; 2) go'daklarning aqliy taraqqiyotini aniqlash uchun qulay shkalalarning zarurligi; 3) intellekt va shaxs muhim psixologik konstruktlar sifatida psixologik testlarni ishlab chiqishning umumiy nazariyasini yaratish.

Bolalarning aqliy rivojlanishi borasidagi eng e'tiborga sazovor ishlarni Arnold Lyusius Gezelling (1925) ishlarida uchratish mumkin. Bu borada uning «Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy taraqqiyoti» mavzusidagi ishini alohida ko'rsatib o'tish o'rinli. Gezell bolalarning xulq-atvorini o'rganish uchun kinomotografiyadan foydalandi. O'zining kuzatishlari asosida «Go'daklik va inson kamoloti» (1929) asarida, bolaning rivojlanish holatini 3 oylikdan 30 oylik davrini 195 ta mezon bilan o'lchash mumkinligini qayd etib o'tdi.

Intellekt testlarni ishlab chiqish bilan bir qatorda shaxsni nokognitiv sohasini o'rganishga qaratilgan metodikalar (shaxsni o'rganish testlari) ham yaratilishiga e'tibor qaratilmoqda. Shaxs savolnomalari borasida Robert Session Vudvorts (1917) anormal xulqni o'rganishga mo'ljallangan testni ishlab chiqdi. Ammo psixologiyada shaxsni o'rganish so'rovnomalari borasida dastlabki savolnomalarni birinchi bora, 1909 yilda gollandiyalik olimlar G.Xeymans bilan YE.Virms tomonidan ishlab chiqilgan degan mulohazalar bor. Ular «Shaxsiy ma'lumotlar varog'i» tarzidagi bir necha savolnomalarning mualliflari sanaladilar.

So'ngra shaxs savolnomalari borasida Floyd va Gordon Ollport shaxs fazilatlarini reytingini (1921-22) taklif etdilar.

Folker tomonidan shaxsni baholash testi (1921). Shuningdek psixodiagnostik testlar borasida German Rorshaxning (1921) va Trumen Li Kellingning (1928) xizmatlarini ham hisobga olish lozim.

Psixologik testlarning 1930-39 yillarda rivojlanishi.

XX asrning 30 -yillarida bir qator testlar vujudga keldi. Ularning ko'p qismi AQShda yaratildi. Shuningdek, 1936 yilda eng yetakchi testlar sifatida quyidagi beshta testlar e'tirof etildi: Stenford-Bine, Rorshax testi, Bernteyterning shaxs savolnomasi, Sishoning musiqiy talantni aniqlash testi, Strongning professional qiziqishlar blanki.

1938 yilda buyuk Britaniyada psixologiyada keng ko'lamda qo'llaniladigan Ravenning progressiv matritsalar testi ishlab chiqildi. Uning mualliflari Dj.Raven va L.Penros edi Ular umumiy intellektni o'rganish testiga asos solgan edilar.

Intellektning susayishini o'rganishga erishgan David Veksler, o'zining shkalasini yaratdi. Unda 11 sub'test mavjud bo'lib, intellektning turli qirralarini o'rganishga qaratilgan.

Shuningdek, Vekslarning izlanishlarida ham IQning yangi bir koeffitsiyentini topish formulasi taqdim etildi.

IQ □ Erishilgan(real)natija

Yoshguruxidagikutilayotganurtachakursatkich

1937 yilda Kaliforniya universitetida aqliy yetuklikni aniqlash testi e'lon qilindi. Uning mualliflari Edvard Li Torndayk va Luis Lion Terstoun hisoblanadi. 1938 yilda Terstoun o'zining birlamchi aqliy qobiliyat testlarini e'lon qildi.

30-yillardagi yana bir muvaffaqiyatli izlanishlarni Uristian Morgan va Genri Aleksandr Myurrey amalga oshirdi. Ularning 1935 yilda «Shaxs tadqiqotlari» kitodida psixologik proyeksiya to'g'risidagi nazariy g'oya xususida to'xtalangan edi. So'ngra u asosida Tematik appersepsiya testi (TAT) vujudga keldi.

Shuningdek ushbu yillarda proyektiv metodikalarning yaratilishida tub burilish yuz berdi, deyish mumkin. Chunki, venger-shvetsariyalik olim Leopold Sondi testi psixologiya olamiga kirib keldi. Uning testida 6 seriya har xil psixik kasallikdan azoblanayotgan bemorlarning (har bir seriyada 8 tadan portretlar) fotografiyalar bo'lib, tekshiriluvchilarga har bir seriyadan o'zlariga eng ko'p yoquvchi va eng kam yoquvchilaridan ikkitasini tanlash tavsiya etilgan.

40-yillarda psixologik testlarning rivojlanishi.

1940 yillarda Oskar Burosning «Psixik o'lchashlarning yilnomasi» nashrida psixologik testlar haqida ma'lumotlar taqdim etila boshlandi. Bunda 325 test sharhlanib, 200 test faqat sanab o'tilgan edi. Birinchi jahon urushi singari, ikkinchi jahon urushi arafasida ham AQShda yangi testlar ishlab chiqila bordi. Amerikalik olimlar yana asosiy e'tiborni armiya uchun zarur guruhviy testlarni yaratishga kirishdilar va Armiyaning umumiy klassifikatsiyalovchi testiguruhviy testi yaratildi. Unda 10mlnga yaqin harbiy xizmatchilar testdan o'tkazildilar. Shuningdek, harbiylarda Rorshax, TATning qisqartirilgan varianti, vaziyatli testlar ham tatbiq etila boshlandi. Buyuk Britaniyada esa Ravenning progressiv matritsalar harbiy klassifikatsiyalashda qo'llanila boshlandi.

40-yillarda Stenfordning «Erishganlik darajasini aniqlash» testi, Otisning klassifikatsion testi, Kyuderning 168 topshiriqli savolnomasi, shuningdek, Katrin Briggs va uning qizi Isabel Mayers tomonidan «MayersBriggsning tiplar indikator» ustida ishlar olib borilib, 1962 yildagina ushbu test e'lon qilindi.

Ushbu yillarda ko'pchilikni e'tiborini Minnesotning ko'p jabhali shaxsni o'rganish savolnomasi (MMPI) o'ziga jalb etdi. G.Y.Ayzenkning Moudsleysk tibbiyot savolnomasi yaratildi. Shuningdek, Gilford «Temperament sharhi» deb nomlangan testni ishlab chiqdi.

Urushdan so'ngra Saul Rozensveyning frustratsiyaga reaksiyani aniqlash proyektiv testi (24 ta suratdan iborat) vujudga keldi.

50-yillarda Vekslarning katta yoshdagilarni intellektini o'rganish shkalasi yaratildi. R.Kettellning intellektni aniqlashning erkin madaniy testi va 16 faktorli shaxs

savolnomasi yaratildi (1958). Dj. Teylorning bezovtalanishning namoyon bo'lishini aniqlash metodikasi (1953) keng ko'lamda tadqiqot maydoniga kirib keldi.

Test yordamida o'tkazilgan deyarli barcha tadqiqotlarda test yutuqlari muayyan ijtimoiy-iqtisodiy darajaga mansub fanlar bilan chambarchas bog'liq ekanligi haqidagi xulosa tasdiqlandi. Xususan, test sinovlari bo'yicha eng yuqori ball olgan kishilar guruhi har doim ishchilar va dehqonlarning bolalaridan kamroq bolalarni o'z ichiga olgan ot-onalar o'rta sinfga, ziyolilarga tegishli edi. O'sha yillardagi bunday test sinovlari asosida "ta'lim nomzodlari" deb nomlangan guruhlar aniqlandi, ular ta'limni davom ettirish bo'yicha tavsiyalar oldilar.

Ma'lumki, keyin 1936, psixodiagnostika ustida tadqiqot bir necha o'n yillar davomida cheklandi. 60-80-yillarda psixodiagnostika muammolariga qiziqishning yangi hosilasi kuzatilmoqda. Biroq asosiy e'tibor testlarni tanqid qilishga qaratilgan bo'lib, kam darajada yangi usullarni yaratish ishlari olib borilmoqda. Tanqidiy tahlil asosan psixodiagnostika testlari bilan amalga oshiriladi (K. M. Gurevich, D. B. Elkonin, N. F. Talyzina va boshqalar.). Masalan, D. B. Elkonin "o'quv faoliyati diagnostikasi va bolalarning aqliy rivojlanishi" to'plamiga so'zboshida» (1981) ularning kamchiliklari aniq eng muhim quyidagi ekanligini qayd qildi, psixodiagnostika testlari uchun asosiy da'volarni shakllantirmoqda: "birinchidan, faqat miqdoriy jarayon sifatida ruhiy rivojlanish jarayoni g'oyasi; ikkinchi, bir davrdan boshqasiga o'tish paytida sifat o'zgarishlarni hisobga olmagan holda turli yosh davrlarida (maktabgacha va maktab) tashxis uchun umumiy sxemadan foydalanish; uchinchidan, rivojlanish darajasi oldindan rivojlanish darajasi haqida asosiy g'oyalar, oxir-oqibatda meros bo'lib o'tadi.; to'rtinchidan, bunday diagnostika asosida hech qanday korreksion-pedagogik choratadbirlar qurish mutlaqo mumkin emas." Psixologlar intellekt testlari testda namoyon bo'ladigan madaniyatga asosan test shkalasiining tanishlik darajasini o'lchaydi, degan muhim xulosa chiqaradilar. Test nima uchun buni boshqasidan ko'ra ko'proq darajada bajarishga muvaffaq bo'lganini ko'rsatmaydi. Shu bilan birga test natijasini intellektni baholash yoki testda keltirilgan madaniyatga mavzuning tanishlik darajasi deb atash befarq emas. Xuddi shu paytni o'zida, test tanqidi tufayli milliy ozchiliklar vakillari tomon kamsituvchi yo'naltirilganligiga xorijda ortib bormoqda, muhojirlar, bolalar kambag'al oilalar va boshqalar. (L. Kemin, J. Loler, J. Naem, va hokazo)

Eng muhim tanqid psixodiagnostika uzoq vaqt asos qilib olingan nazariy va metodologik pozitsiyalardir. Eng umumiy izoh bir madaniyatda ishlab chiqilgan testlarni boshqasiga o'tkazmaslik va natijalarni o'xshash baholash amalga oshirilmasligi kerak edi. Shunday qilib, psixodiagnostikaning quyidagi jihatlari ko'pincha tanqid qilindi: testlarda muayyan psixologik mazmuni joriy etish uchun nazariy asos yo'qligi, psixodiagnostika uchun juda muhim bo'lgan konsepsiyaning noaniqligi va nomuvofiqligi, fikrlash protsessual tomonini e'tiborsizlik, faqat uning natijasida e'tibor, ta'lim qobiliyati (rivojlanish imkoniyatlari) va rivojlantirishda sifatli lahzalarga kam e'tibor, ishonchsizlik psixologik test mazmuni zarariga statistik metodlarni bilan tuzatish

ish, test natijalarini baholash uchun faqat mumkin mezon sifatida statistik normalar foydalanish va boshqalar.

Bularning barchasi tadqiqotchilarga psixodiagnostikaning asosiy tushunchalarini qayta ko'rib chiqish, psixologik testning yangi nazariy asoslari va tamoyillarini ishlab chiqish zarurligini uqtirdi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'tgan 20-30 yil mobaynida sodir bo'lgan psixodiagnostikadagi o'zgarishlar shu qadar ahamiyatliki, aslida uning yangilanishi haqida gapirishimiz mumkin. Umuman olganda, eng umumiy tendensiya insonparvarlashtirish deb tan olinishi kerak, bu uni psixologik xususiyatlar bo'yicha odamlarning tasnifi va reytingi bilan shug'ullanadigan psixologiya tarmog'i sifatida tushunishdan voz kechish va insonning to'laqonli aqliy va shaxsiy rivojlanishida yordam berish uchun eng muhim vazifani tan olishdir. Shu munosabat bilan, taniqli va juda obro'li psixologlar A. N. Leontiyev, A. R. Luria va A. A. Smirnov tomonidan tayyorlangan "Sovet pedagogikasi" jurnalida (1968) nashr etilgan muhim rolni ta'kidlashni istardim. Bu ochiq maktabda test foydalanish mumkinligini ta'kidlaydi: "qisqa psixologik testlar, yoki testlar, deb atalmish psixologik test o'z ichiga oladi, turli mamlakatlarda ishlab chiqilgan qaysi, standartlashtirilgan va katta sinov bolalar soni. Muayyan sharoitlarda, tegishli tanqidiy qayta ko'rib chiqish bilan, bunday psixologik testlarni bolalarning xususiyatlarini dastlabki yo'naltirish uchun ishlatish mumkin».

So'nggi o'n yilliklarda psixodiagnostikaga oid (tadqiqot va amaliy) asarlarni insonparvarlashtirish yuz berdi. Yendilikda psixodiagnostikaning asosiy maqsadi bolaning to'liq aqliy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlash sifatida ye'tirof yetiladi. Albatta, psixodiagnostika buni o'zi uchun qulay bo'lgan yo'llar bilan amalga oshiradi, ya'ni bolalarning rivojlanishida, paydo bo'lgan qiyinchiliklarni yengishda yordam beradigan usullarni ishlab chiqishga intiladi va hokazo. Psixodiagnostikaning asosiy maqsadi maqsadli korreksionrivojlantiruvchi ishlarni olib borish, tavsiyalar berish, psixoterapevtik faoliyatni tashkil etish va boshqalar uchun sharoit yaratishdan iborat. Hozirgi kunda ta'limda psixodiagnostikaning ikki asosiy vazifasini ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, o'quv bilim va ko'nikmalarini samarali o'zlashtirishni hamda to'laqonli aqliy va shaxsiy rivojlanishni ta'minlashdir. Ikkinchidan, ta'lim sifatini o'zi baholash, ya'ni muayyan ta'lim tizimi bolaning to'liq rivojlanishini qanchalik ta'minlaganligini aniqlash. Shunga muvofiq psixodiagnostik muammolarning ikki sinfini ajratib ko'rsatish mumkin. rahbarlik qilish, rivojlanishdagi qiyinchiliklar va og'ishlarni aniqlash va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ikkinchi sinf vazifalari o'quv dasturlari va usullari samaradorligini baholash, olingan bilim va ko'nikmalarni (birinchi navbatda didaktik testlar orqali) kuzatish hamda aqliy va shaxsiy rivojlanishni kuzatishni o'z ichiga oladi.

Psixodiagnostikaning ta'limdagi vazifalarini o'zgartirish uning ko'plab nazariy va metodologik tamoyillarini qayta ko'rib chiqishni va uning arsenaliga yangi turdagi metodlarni kiritishni talab qildi. Jumladan, kuzatish, suhbat, kontent-analiz kabi past formallashtirilgan usullar va boshqalar ilgari faqat predmet haqidagi ma'lumotlarni

olishning qo'shimcha usullari sifatida qo'llanilib, psixodiagnostika tizimida to'la o'rin egallay boshladi. Misol uchun, mashhur amerikalik psixolog A. Anastasi 1982 yilda chop etilgan kitobida, bu usullar yuzaki zikr etilgan. Albatta, psixodiagnostika bu tendensiyani o'zida mavjud bo'lgan yo'llar bilan amalga oshirib, maqsadli korreksion va rivojlantiruvchi ishlarni o'tkazish uchun sharoit yaratish imkonini beradigan bunday usullarni ishlab chiqishni ta'minlaydi. Ta'lim tizimidagi psixodiagnostikaning asosiy vazifalari o'quv bilim va ko'nikmalarini, aqliy va shaxs rivojlanishni samarali o'zlashtirishni ta'minlash va ta'limning o'ziga xos fazilatlarini baholashdan iborat, ya'ni turli ta'lim va yosh darajalarida o'quvchilarning to'liq rivojlanishiga qanchalik imkon berishini aniqlashdan iborat.

Psixodiagnostika rivojlanishining yangi tendensiyalari bizga qarshi qilingan tanqidlarning ko'pini olib tashlashga imkon beradi. Masalan, kompyuter testlarini joriy qilish test modellarining faoliyatning protsessual tomonini o'rganish imkoniyatini ochadi, vazifalarni hal qilishning alohida strategiyalarini aniqlashga yordam beradi va turli vazifalarni bajarishda subekt duch keladigan qiyinchiliklarni tahlil qiladi.

An'anaviy yondashuv ostida yashirin qolayotgan insonning potensial imkoniyatlariga e'tibor qaratmay, mavjud yutuqlar darajasini aniqlash — sinovdan o'tkazishning asosiy kamchiliklaridan birini bartaraf etishda ham katta yutuqlarga erishilmoqda. Buni "yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasi asosida o'rganish testlarida amalga oshirish mumkin. Ular pedagogik ta'sir ko'rsatish bo'g'ini bilan tanishtiradilar va kattalarning aralashuvidan so'ng shkalaning keyingi taraqqiyoti muvaffaqiyatini kuzatadilar. Odatda, bunday testlarda ta'lim yoki rivojlanish jarayoni modellashtiriladi. Ular o'qitishning dastlabki va yakuniy bosqichlarida qo'llaniladi. O'qitish uchun sarflangan mehnat va erishilgan yutuqlar tahlil qilinib, o'quvchining aqliy imkoniyatlari haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Y. Gutke va hammualliflar kamida ikki turdagi o'quv testlarini ajratadilar: qisqa muddatli va uzoq muddatli.

Birinchisi uchta havolani o'z ichiga oladi: 1) dastlabki sinov;

2) pedagogik ta'sir etish bosqichi; 3) yakuniy testda.

Shu bilan birga pedagogik ta'sir ko'rsatish bosqichi ikki xil mulohazaga yega bo'lishi mumkin: "to'g'ri-noto'g'ri" yoki "to'g'ri-noto'g'ri + ishora".

Uzoq muddatli ta'lim testlari ta'limni o'z ichiga oladi va shuning uchun ularni qo'llash sxemasi quyidagi shaklga ega: birinchi va ikkinchi kunlar: dastlabki test (A yoki B shakli); uchinchi va to'rtinchi kunlar: trening (o'quv dasturidan foydalanib); beshinchi va oltinchi kunlar: trening (o'quv dasturidan foydalanib); yettinchi kun: yakuniy test (shakl A yoki B)

So'nggi o'n yilliklarda psixologik diagnostikaning rivojlanishiga yeng kuchli ta'sir mezonlarga asoslangan test (R. Glezer, R. Ibel, V. Popxem, va hokazo.). Mezonlarga asoslangan testlarni ma'lum darajada ishlab chiqish an'anaviy psixodiagnostika usullarining statistik meyorga va kam tarkibli amal qilishga qaratilganligi uchun tanqidga javob bo'ldi. Bu yo'nalish vakillari ilk bor statistik meyordan voz kechish

zarurligini e'lon qilishgan test natijalarini baholash va mazmunli mezonlarni izlashga chaqirdi. Bu turdagi testlarda test natijalari olgan va uning namunadagi o'rnini xarakterlovchi ball bilan emas, balki ma'lum bir mazmun sohasi bo'yicha baholanadi. Bu yerda eng asosiysi predmetlarni bir-biri bilan taqqoslash emas, balki har birining ma'lum bir mezon vazifasini bajarishga tayyorlik darajasidir. Ko'pincha, mezonlar asosidagi testlar ta'lim va kasb-hunar ta'limi tizimida chet el psixologlari tomonidan qo'llaniladi. Ushbu testlarning asosiy vazifasi shaxsning nima qila olishini aniqlashdir.

Bunday standartlar tarixiy, ular jamiyat rivojlanishi bilan o'zgarishi. Standartlarning hayoti, ya'ni ularning mavjud bo'lish vaqti, bir tomondan, aqliy ma'lum bir sohaga, ikkinchi tomondan, jamiyatning rivojlanish sur'atlariga bog'liq. Shunday qilib, aqliy rivojlanishning eng dinamik standartlari, chunki ilmiy va texnologik taraqqiyot inson uchun barcha yangi talablarni, uning tayyorligini, bilimlarini, ko'nikmalarini ilgari suradi va bu o'quv dasturlarini, malaka talablarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shaxsning axloqiy va boshqa sohalariga oid standartlar ko'proq konservativ deb taxmin qilish mumkin.

Rivojlanish diagnostikasining normativligi muammosi hal qilinishdan uzoq bo'lib, turli yosh davrlarida aqliy rivojlanishning normativligi murakkab va kam rivojlangan muammosi bilan bog'liqdir.

Bunday standartlarni aniqlash va tavsiflash alohida nazariy va metodologik vazifadir. Ta'lim-tarbiyaning bola rivojlanishidagi rolini hisobga olib, standart tanlashda ular nomukammal bo'lsa ham zamonaviy o'quv dasturlari tahliliga tayanish zarur.

Ular tizimli shaklda talabalarga turli yosh darajalarida aqliy rivojlanish ko'rsatkichlari bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan asosiy tushunchalar va aqliy harakatlarni berishga mo'ljallangan.

Umuman olganda, an'anaviy psixodiagnostik metodlarning yaratuvchilari o'z jamiyatlaridagi mavjud testlar, so'rovnomalar, savollar tuzishning har xil rasmiy qoidalari, takrorlash, maslahatlar va hokazolardan qochish mazmuni haqida gap ketganda. odatda zikr etiladi. Bundan tashqari, ko'pgina psixologlar psixodiagnostik metodda vazifalarni tanlashni fan emas, balki san'at deb hisoblaydilar, chunki testlarning mazmunini nazariy asoslash mumkin emas (juda aniq erishish testlari bundan mustasno). Lekin bu usullar mazmuni bo'yicha aniq holatda, barcha harakatlari ishonchliligini oshirish, amal qilish, va ma'lumotlarni qayta ishlash usullari takomillashtirish ma'nosiz bo'lib qoladi.

Normativlik prinsipi bilan tanishtirishda natijalarni qayta ishlash usullarini ko'rib chiqish zarurati tug'iladi. Shubhasiz, test natijalarini yuqori sifatli tahlil qilish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Chunki biz testga juda aniq mazmun kiritdik (tushunchalar, mantiqiy-funksional munosabatlar va boshqalar.), keyin sifatli tahlil bizga qiyinchiliklarni, rivojlanish kamchiliklarini, eng tipik xatolarni, eng kam o'rganilgan kontent xususiyatlarini va boshqalarni aniqlashga imkon beradi. Ular quyidagilar:

- 1) testga kiritilgan atama va tushunchalarning o'zlashtirilish xususiyatlarini tahlil qilish (yaxshiroq o'rganiladigan va yomonroq bo'lgan). Shu bilan birga mualliflar turli

ilmiy sikllar (gumanitar fanlar, fizika va matematika, tabiatshunoslik) bilan bog'liq atamalarni hamda turli darajadagi umumiylik (konkret, abstrakt) tushunchalarini tahlil qiladilar;

2) tushunchalar o'rtasidagi mantiqiy va funksional munosabatlarni o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish ("qism-butun", "turjins" va boshqalar.) ularning har xil turlarini o'zlashtirish darajasini aniqlash maqsadida;

3) topshiriqlarning semantik mazmunini tushunishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish (ular alohida jumlar yoki turli mazmundagi matnlar va murakkablik darajasi bo'lgan hollarda);

4) topshiriqni qurish algoritmlarini aniqlash qobiliyatini tahlil qilish (masalan, raqamli qator bo'lgan vazifalar, o'zgartirish qoidalari yoki miqdoriy munosabatlar uchun boshqa vazifalar.

Shunday qilib, psixodiagnostika rivojlanishining asosiy tendensiyalari bir qator yangi vazifalarni hal etishni nazarda tutadi, ular orasida birlamchi:

1. Statistik meyordan voz kechishni nazarda tutuvchi meyoriy psixodiagnostika tamoyillarini ishlab chiqish va test natijalarini baholashning mazmunli mezonlarini joriy etish.

2. Mazmuniy diagnostika tamoyillarini testga mutlaqo aniq mazmun kiritish bilan rivojlantirish, masalan, akademik fanlarning bo'limlari yoki ularning davrlari, mazmun va tafakkur shakllarining birligi muammosini maxsus nazariy o'rganishni talab qiladi.

3. Test natijalari asosida korreksion ishlarni tashkil etishni nazarda tutuvchi haqqoniylik prinsipini joriy etish.

4. Mavjudlarini takomillashtirish va "yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasi asosida o'rganish qobiliyatining yangi testlarini yaratish.

5. Oddiy sinov paytida psixologdan yashirilgan test topshiriqlarining protsessual tomonini kuzatish va fikrlashning individual xususiyatlarini aniqlashga yordam beradigan usullarning kompyuter versiyalarini yaratish.

6. Test natijalarini sifat jihatdan baholash usullarini takomillashtirish, ularning miqdoriy jihatdan ustivorligiga rioya qilish.

Nazorat savollari

1. Psixodiagnostika fan sifatida shakllanishining tarixiy ildizlari.
2. Ilk psixologik laboratoriy.
3. Intellektni o'rganishga doir izlanishlar.
4. Aqliy yosh tushunchasi
5. Intellektualtk koeffitsiyenti.
6. Shaxs so'rovnomalarning ilk shakli.

7. Proyektiv psixodiagnostika asoslari
8. Psixodiagnostikaning 20-asrda rivojlanganligi
9. Psixodiagnostik metodikalarning rivojlanish xususiyatlari.
10. Zamonaviy psixodiagnostikaning rivojlantirish prinsiplari nimalardan iborat?

2-MAVZU. AMALIY PSIXOLOGIYADA PSIXODIAGNOSTIKA.

Reja:

- 2.1. Psixodiagnostika amaliy faoliyat sifatida .
- 2.2. Psixodiagnostikaning psixologik konsultatsiya sohasida qo‘llash.
- 2.3. Psixodiagnostikaning psixologik yordam jarayonida qo‘llash.

Psixodiagnostika amaliy faoliyat sifatida

Psixologik diagnostikaning hozirgi holati, ayrim psixologlarning fikriga ko‘ra, psixodiagnostik amaliyot talablariga va psixologiya fanining rivojlanish yehtiyojlariga javob bermasdan, uning keyingi rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Psixologik diagnostika hozirgi vaqtda uning asosiy tushunchalaridan keng va diffuz foydalanish, yempirik ma’lumotlarning nazariy tahlil natijalaridan ustunligiga duch kelmoqda. Natijada ilmiy intizom sifatida diagnostikaning vazifalari, predmeti va tuzilishi va uning asosiy tushunchalari tizimi haqidagi bir qator muhim nazariy savollar rivojlanmay qoladi.

Psixodiagnostik amaliyot masalalarini hal qilish psixodiagnostik amaliyotning bevosita asosi vazifasini bajaruvchi maxsus konkret ilmiy nazariyani yaratishni talab qiladi. Bunday nazariyaning rivojlanishi noaniqlikni bartaraf etish va psixodiagnostikaning bir qator tamoyillari va tushunchalarini (tashxis, tashxis obekti, uning tuzilishi, fenomenologik darajasi va sababiy asoslar darajasi, diagnostik xususiyati, yaxlitlik tamoyillari, kompetentlik, sababiylik, diagnostik monizm va boshqalar.). Shu munosabat bilan uni yanada rivojlantirish faqat to‘plangan bilimlarni uning asosiy tamoyillari, tushunchalari va usullarini nazariy tahlil qilish yo‘li bilan integratsiyalash yo‘li bilan amalga oshirilishi mumkin. Bunday tahlil psixodiagnostik vositalarni ishlab chiqish va amaliyotga tadbiiq etishni ham talab qiladi.

Psixodiagnostik nazariyaning qoniqarsiz holatini anglagan bir qator mahalliy va xorijiy psixologlar psixodiagnostikaning nazariy va metodologik muammolarini ishlab chiqish zarurligiga e'tibor beradilar. Shunday qilib, D. M. Zabrodin, amaliy psixologiyaning dolzarb muammolarini ko'rsatib, uning alohida turlaridan biri psixodiagnostika bo'lib, zamonaviy sharoitlarda "amaliy psixologiyaning ilmiy asoslarini ishlab chiqish metodologik jihatdan muhim muammoga aylanadi". Gilbux psixologik-pedagogik diagnostikani nazarda tutib, "maktab psixodiagnostikasining maxsus, amaliy metodikasi zarur", deb munosabat bildiradi.

Yuqoridagilarning barchasi avvalgi bobda olingan nazariy va metodologik tahlil xulosalari nuqtai nazaridan psixologik diagnostikani tahlil qilishni maqsadga muvofiq deb biladi. Bunday tadqiqot, avvalo, mamlakatimizda zamonaviy psixodiagnostik amaliyotning qoniqarsiz holati zarur keng nazariy umumlashmalarni amalga oshirishni qiyinlashtirgani uchun o'rinli ko'rinadi.

Bundan tashqari, psixologik tashxis psixologiyasining o'ziga xosligini ortiqcha ta'kidlash tufayli nafaqat inson faoliyatining turli sohalarida (tibbiyot, muhandislik, Iqtisodiyot, sotsiologiya, huquq amaliyoti va boshqalar) tashxis qo'yish amaliyotiga asoslangan umumiy tashxis nazariyasini ishlab chiqishda ilmiy metodologiya natijalarini idrok yetishga befarq yedi.) va xususiy-ilmiy, psixologik metodologiya [34. 16 P.].

Psixologik diagnostikani umumiy ilmiy metodologiya nuqtai nazaridan tahlil qilishni boshlab, metodik tahlilning olingan natijalaridan bevosita, mexanik foydalanish deyarli samarali bo'lmasligi mumkin bo'lgan holatdan kelib chiqamiz. Ularning ma'lum bir predmet sohasida qo'llanishi, Gegel so'zlarida tushunchaning "qiyin" ishini nazarda tutadi, bu jarayonda umumiy ilmiy vakillik predmet talqinini va rivojlanishini oladi [176. p begin= 67].

"Psixologik tashxis" atamasining ma'nosi. Tarixi psixologik tashxis qo'yish, kelib chiqishi, qaysi sana qaytib oxiri va XIX asrning bilan bog'liq nomlari C Galton, J. Kettel, G. Ebbinghaus, YE. Krepelin, G. Rossolimo, G. Rorshax. "Psixologik tashxis" atamasining birinchi eslatmasi A. Bine va T. Simonning 1905da Fransiyada chop etilgan "anormal intellektual darajasini aniqlash uchun yangi usullar" nomli hammualliflik ishlarida keltirilgan. "Psixodiagnostika" atamasi birinchi marta 1921 yilda chop etilgan G. Rorshaxning "Psixodiagnostika" asarida qo'llaniladi.

Hozirgi zamon psixologik adabiyotida "psixodiagnostika" atamasining turli ma'nolarini topishingiz mumkin, ya'ni:

- shaxs psixikasining rivojlanish darajasi va individual psixologik xususiyatlarini aniqlash maqsadida tekshirish;
- muayyan shaxsning "psixologik bilimlar tizimida ochib berilgan umumiy qonuniyatlar va xususiyatlarga nisbatan" psixologik xususiyatlarini baholash;
- shaxsni o'z xususiyatlari va faoliyat natijalariga ko'ra o'rganish vositasi ;
- ancha to'liq tavsifga ega bo'lgan ilgari kashf etilgan hodisani tan olish;

- xulq-atvor xususiyatlari va javoblarini shaxs buzilishlarining mavjudligi yoki yo'qligi haqida xulosa qilish uchun ma'lumotlar sifatida o'rganish;
- aniqlangan muammoning yashirin sababini aniqlash bilan bog'liq psixologik tashxis qo'yish nazariyasi va amaliyoti;
- odamlarni psixologik va psixofiziologik xususiyatlari bo'yicha tasniflash va tartiblash usullari haqida ta'lim berish;
- psixodiagnostik tadqiqot metodlarini va eng avvalo, test metodini qurish va qo'llash nazariyasi va amaliyoti.

Psixodiagnostika yagona obekt holatini tan olish sifatida. Psixodiagnostikani maxsus faoliyat deb tushunish ilmiy bilimlardan farqli ravishda tan olish mahalliy va xorijiy psixologlarning ko'pgina asarlarida diagnostik bilimlarning ilmiy jihatdan farqi, birinchi navbatda, diagnostika tadqiqotlari va ilmiy-amaliy bo'linmalarida o'z aksini topgan. Mahalliy va xorijiy olimlarning katta guruhi tomonidan ye'tirof yetilgan bunday bo'linishni odatda tan olingan deb hisoblash mumkin. Amaliy psixologlar va tadqiqot psixologlari oldida turgan vazifalarga asoslanadi. Agar ilmiy muassasalarda ishlayotgan xodimlar "yig'ilib" qolishi talab qilinsa ilmiy faktlar, aqliy rivojlanishning ma'lum qoliplarini o'rnatadi, "shunda amaliy psixologlar" ma'lum bir savolga javob berishlari, ma'lum bir ruhiy hodisaning sababini aniqlashlari kerak."

A. A. Bodalev va V. V. Stolin diagnostik va ilmiy bilishni "diagnostik tekshiruv" va "ilmiy tadqiqot" atamalarini bilan ifodalab, ular o'rtasidagi farqni bilish faoliyatining olingan natijalarining yangiligi mezoniga ko'ra belgilaydilar. Agar tadqiqot psixologiyaga noma'lum jihatlarni aniqlashga qaratilgan bo'lsa, psixodiantost-amaliyot "noma'lum predmetlarda ma'lum o'ziga xosliklarni izlashga" qaratilgan. Bu tushuncha aynan uslubiy adabiyotlar asosida ikki bilish jarayoni farqlanadigan mezoniga mos keladi.

V. M. Blexer va L. F. Burlachuk, shuningdek, amaliy diagnostika faoliyatini amalga oshirishda har qanday hodisalarning qonunlarini oshkor qilmaslik muhim ahamiyatga yega, lekin birinchi navbatda "bu hodisalarni tanib olish va tasniflash" qobiliyati. Diagnostik jarayonni xarakterlashda "tan olish" atamasini qo'llash psixologik diagnostikada umumiy ilmiy atamaning bevosita o'zligini ko'rsatadi.

Diagnostik va ilmiy bilimlarning nomutanosibligi, ularning nisbiy mustaqilligi ularning bir-biriga o'zaro ta'sir ko'rsatishida ham namoyon bo'ladi. Diagnostik faoliyatning shartlilikini ilmiy psixologiyaning to'plangan ma'lumotlari bilan qayd etib, ko'pchilik psixologlar psixodiagnostik ishning imkoniyatlari differensial, umumiy va yosh kabi sohalarning rivojlanish darajasiga bog'liq.

Bilimlarni qo'llash usullari psixodiagnostikadan tashqari bu mualliflarga prognostika, inson psixikasini boshqarish va yo'naltirilgan shakllantirish ham kiradi. Psixologik-pedagogik diagnostikaga nisbatan psixologik bilimlarni amaliyotga joriy etishning hozirgi kunda rivojlanib borayotgan shakllari orasida I. V. Dubrovina maktabda psixologik xizmat, ota-onalarning psixologik maslahati hamda psixologik

targ'ibotni" psixologik bilimlarning amaliyotchilar faoliyatiga kirib boruvchi yo'l sifatida baholaydi.

Zamonaviy ilm-fan ma'lumotlariga asoslangan ilmiy faoliyati sifatida diagnostika psixologiya fanining (umumiy psixologiya, rivojlanish, ta'lim, differensial) turli sohalarda olingan shart diagnostika tadqiqot natijalari bevosita dalolat sifatida va ilmiy asoslangan diagnostika vositalari foydalanish, test birinchi bosqichida, shuningdek, ularning kompetentligi uchun talablarni shakllantirish, ishonchliligi va amal qilish masalasi muhokma maydoniga chiqadi. Ikkinchisi, ayrim mualliflarning fikricha, psixologiyada boshqa fanlarga qaraganda ham ko'proq ifodalanadi.

Boshqa tomondan, diagnostikaning metodologik g'oyasi zamonaviy ilm-fan ma'lumotlari bilan bog'liq bo'lgan bilish faoliyati sifatida, ilmiy va kundalik empirik narsalardan tashqari, psixodiagnostikaning mavjudligi mumkinligini ko'rsatishda psixologik adabiyotlarda aks ettirilgan. Ikkinchisi subektiv g'oyalar, fikrlar va kundalik normalar bo'yicha hodisalarni baholashda asoslanadi. Amaliy xodimlarning ongida amaliy psixologiya hali foydali bilimlarning so'zsiz huquqini qo'lga kiritmaganligiga ishonish, N. N. Obozovning qayd etishicha, natijada ilmiy psixodiagnostika o'z faoliyatida kundalik empirik faktlarga almashtiriladi: "oliy ta'lim, fan va ishlab chiqarish tashkilotchilari ko'pincha o'z fikrlari, bilimlari, hayotiy faktlar va stereotiplarga tayanadilar, bu, albatta, yetarli emas; insonning bunday diagnostikasi va shaxsiy fazilatlarining ishonchliligi past."

Psixodiagnostikada ikki yondashuv haqida L. S. Vigotskiyning yuqoridagi bayonotini aytib, A. S. Belkin, psixo-pedagogik diagnostikaga murojaat qilib, bir qator sabablarning dunyoviy empirik diagnostikasi mavjudligini, shu jumladan, "to'liq "klinik" normalarning tavsifi va undan chetga chiqish" yo'qligi; diagnostik obektning o'ziga xosligi va noyobligi, bu bolaning ayrim oldindan ta'riflangan xususiyat bilan bog'liqligini qiyinlashtiradi.; o'quvchilarni o'rganishning murakkabligi va yakka shaxs bilan emas, balki yaxlit ta'lim-tarbiya vazifasini bajaruvchi shaxslar majmui bilan shug'ullanishga majbur bo'lgan o'qituvchi pedagogik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarida kuzatiladi. Muallifning fikricha, fan taraqqiyoti bilan kundalik empirik va ilmiy diagnostika o'rtasidagi munosabatlar, butunlay yo'qolib ketmasdan, uning foydasiga o'zgaradi.

Psixodiagnostikada obektning real holatini o'zgartirish maqsadida amalga oshiriladigan amaliy faoliyat sifatida diagnostikaning umumiy ilmiy tushunchasi uning maqsadini tushunishda o'z aksini topadi. L. Lastedaning "tashxisning o'zi juda zarur emas" degan uslubiy pozitsiyasi aslida ba'zi psixologlar tomonidan qayta ishlab chiqilgan. Maktab psixologik xizmati muammolarini hal qilishda psixologik diagnostikaning roli haqida gapirganda I. V. Dubrovina "sabablarni tashxislash amaliy psixologlar uchun o'z-o'zidan tugamaydi", deb ta'kidlaydi.

Psixologiyada diagnostik faoliyatning amaliy yo'naltirilganligi to'g'risidagi metodologik pozitsiya amaliy psixologiyaning vazifalariga asoslangan psixodiagnostikaning pirovard maqsadi haqida bildirilgan fikrlarda ham o'z ifodasini

topdi. Ayrim mualliflar psixodiagnostikaning pirovard maqsadini tashxis obektiga korreksion ta'sirni amalga oshirishda ko'radilar. Shunday qilib, Y. Z. Gilbux, maktab va kasbiy psixologik diagnostikani nazarda tutib, "psixodiagnostik tekshiruv aniqlangan muammo sabablarini bartaraf etishga qaratilgan tegishli korreksion harakatlarni tanlash va qo'llash uchun zarur bo'lgani uchun e'tibor bilan amalga oshiriladi."

I. V. Dubrovina, maktab psixologlari haqida gapirganda, psixologik xizmatlar doirasida "biz nafaqat tuzatish yoki rivojlanish, ya'ni diagnostika va tuzatish, diagnostika va ta'lim (yoki rivojlanayotgan) yo'nalishni bir yo'nalishning mohiyati sifatida emas, balki aqliy rivojlanish tashxisiga alohida o'tolmaymiz", deb hisoblaydi.

Ayrim ishlarda korreksiyaning psixologik diagnostikaning pirovard maqsadi deb qarash bilan bir qatorda uni amalga oshirish shartlari ochib berilgan bo'lib, uni psixologiyada haqqoniylik prinsipini shakllantirish umumiy ilmiy pozitsiyani yanada konkretlashtirish sifatida talqin qilish mumkin..

K. M. Gurevich fikricha, psixologik diagnostikada uni amalga oshirish faqat o'qituvchilarning tajribasi bilan psixologik-pedagogik diagnostikaga nisbatan tasdiqlangan "psixikaning o'zgaruvchanligi" tan olinsagina mumkin. Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, organik miya zararlanishi bo'lmagan barcha o'quvchilar qulay sharoitlarda maktab dasturlari talab qiladigan aqliy rivojlanish darajasiga ko'tariladi. Shu munosabat bilan, albatta, ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan bunday sabablarga tashxis jarayonida e'tibor, muallif hozirgi kunda "aqliy rivojlanishni tuzatishga qaratilgan tavsiyalar yanada samarali bo'ladi", deb hisoblaydi.

Psixologik diagnostikaning pirovard maqsadi haqidagi yana bir nuqtai nazar ta'sirni nafaqat korreksion, balki profilaktik xarakterda ham amalga oshirishni o'z ichiga oladi. YU, Z. Gilbux, "Profilaktik va korreksion harakatlar o'rtasidagi munosabatlarni qayd etib, oldini olish o'qituvchi tomonidan olib boriladigan korreksion ishlar miqdorini sezilarli darajada kamaytirishi mumkinligiga e'tibor qaratadi.

"Diagnostik faoliyat" umumiy ilmiy tushunchasining belgilarini psixologik diagnostikada ifodalanishini tahlil qilish ularda bevosita yoki bilvosita o'z ifodasini topganligini ko'rsatadi. Bu psixodiagnostik faoliyatning boshqa turdagi diagnostik faoliyat xususiyatlari bilan umumiylikini ko'rsatadi. Shu bilan birga psixodiagnostik faoliyatda umumiy ilmiy tushunchaning aksariyat xususiyatlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shu munosabat bilan diagnostik amaliyotning boshqa sohalarida to'plangan ma'lumotlarni psixologik diagnostika sohasiga ularning maxsus predmetli talqinisiz to'g'ridan-to'g'ri o'tkazish mumkinligi haqidagi bayonot psixologiyada diagnostik amaliyotning boshqa sohalarida to'plangan tajribadan foydalanish mumkin emasligi haqidagi fikr bilan bir xil darajada noqonuniy hisoblanadi. Agar birinchisi psixodiagnostik faoliyatni soddalashtirishga olib kelsa, ikkinchisi diagnostika amaliyotining boshqa sohalarini hisobiga bu haqda g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatini cheklashga olib keladi.

Xususiyatlarni tahlil qilishda olingan umumiy ilmiy tushunchalar asosida jamlash psixodiagnostika amaliy faoliyatining ta'rifini tuzishga imkon beradi: psixodiagnostika

(1) tanib olish (2) muayyan parametrlar yoki ruhiy holatning sabablari sifatida shaxs yoki guruh psixologik xususiyatlarining hozirgi holati (3) meyorga rioya qilish nuqtai nazaridan, organizmdagi jarayoni (4) psixologik xususiyatlarini bashorat qilish uchun umumiy turi (5) ostida (shaxs yoki guruh) sarhisob sifatida diagnostik ma'lum tushunchalar tizimi asosida amalga oshiriladi, (6) ruhiy davlat talab parametrlarini ta'minlash uchun.rivojlanishni amalga oshirish, tuzatish yoki ularga profilaktika ta'siri faoliyat.

Psixodiagnostikaning psixologik konsultatsiya sohasida qo'llash.

Psixologik maslahat amaliyotida tadqiqotchilar mijoz bilan ishlashda psixodiagnostika zarurmi, degan savolga yagona javob yo'q. Psixologik maslahatda "quvvatlash" va "qarshi" tashxisi argumentlarini umumlashtirib, har ikkala ekstremal nuqtai nazar ham birdek nomaqbul ekanligini ta'kidlash mumkin. Psixologik diagnostika psixologik maslahat jarayonining ajralmas qismi bo'lib, unda psixolog-maslahatchi mijozni chuqurroq tushunishga intiladi. Psixodiagnostikadan foydalanish mutaxassis mijoz muammosini tasniflash, korreksion yoki rivojlantiruvchi yordam dasturini tuzish uchun yetarli ma'lumotlarga ega bo'lmaganida o'rinli bo'ladi va hokazo. Maslahat davomida diagnostikadan foydalanishning bir qator afzalliklari mavjud. T. V. Barlas bo'yicha ular quyidagilardan iborat:

1) ma'lumotlarning obektivligi, ularning o'z tajribasi va psixologkonsultant g'oyalariidan nisbiy mustaqilligi. Ushbu psixodiagnostika ushbu g'oyalarni tasdiqlashi mumkin yoki ular ziddiyatlarni joriy qilishlari va ularni ko'rib chiqish yoki tushuntirish uchun sabab bo'lishi mumkin;

2) axborot olish tezligi. Nisbatan qisqa vaqt ichida mijozning yaxlit ko'rinishini shakllantirish va uning malakali yordam ko'rsatish uchun zarur bo'lgan psixologik xususiyatlarini aniqlash maqsadida psixodiagnostik metodlar yaratiladi;

3) qo'shimcha baholash imkoniyati. Psixodiagnostik tadqiqotlarning asosiy boshlang'ich ma'lumotlari psixolog-maslahatchi tomonidan qayd etilgan test shakllari yoki bayonnomalarda mavjud. Bu ma'lumotlar, odatda, kengroq va ko'proq obektiv bo'ladi, misol uchun, bir psixoterapiya sessiyasi qaydlari. Ushbu ma'lumotlar bilan maslahatchi psixolog hamkasblaridan yordam so'rashi yoki mijoz bilan ishlashning istalgan bosqichida ularga qaytishi mumkin;

4) ishonchli va haqqoniy natijalarni olish qobiliyati. Ishonchlilik, xususan, mijozning xususiyatlari uning o'nlab yoki yuzlab maxsus tanlangan savollarga bergan javoblari natijalari asosida aniqlanganligi bilan ta'minlanadi, suhbat davomida esa psixolog bu qadar ko'p so'rashga muvaffaq bo'lmaydi. Natijalarning ishonchliligi takroriy tekshirishning savollarga javob berishda mijozning ochiqqligini tekshirish imkoniyati bilan ta'minlanadi.

"Psixodiagnostika" tom ma'noda "psixologik tashxis qo'yish" yoki mijozning mavjud psixologik holati haqida malakali qaror qabul qilish demakdir. Psixologik maslahat bilan shug'ullanuvchi mutaxassis mijozga biron-bir maslahat berishdan oldin to'g'ri tashxis

qo'yishi, mijoz tashvishga solayotgan psixologik muammoning mohiyatini baholashi kerak. Shu bilan birga psixolog - maslahatchi nafaqat suhbat natijalariga tayanishi, balki psixodiagnostika natijalaridan olingan aniq ma'lumotlar bilan faoliyat ko'rsatishi, ma'lum shaxsiy xususiyatlardagi o'zgarishlar dinamikasini kuzatishi, bu haqda mijozni xabardor qilishi lozim.

Maslahat davomida birinchisidan to oxirgi uchrashuvgacha mijoz ham, maslahatchi ham sinov jarayonida bo'ladi. Tashxisning aniq chegaralarini rad etishda ham psixolog-maslahatchi o'ziga savol berishi kerak:

- Mijoz hayotida hozir nimalar bo'lmoqda?
- Mijoz maslahatdan nimani kutadi?
- Mijozning potensial imkoniyatlari va cheklovlari qanday?
- Qanday uzoq va chuqur maslahat borish kerak?
- Mijozning real hayoti dinamikasini nima xarakterlaydi?

Zamonaviy psixolog-maslahatchi, ko'plab mualliflar ta'kidlaganidek (P. Vaskovskiy, R. Cocinas, I. M. Simbalyuk va boshqalar.) "Mijozning tibbiy va psixoterapevtik yondashuvini tushunish" mumkin ekan. Psixologik diagnostika maslahatchiga mijoz shaxsi haqida iloji boricha ko'proq ma'lumotlar to'plashga yordam beradi, muammoni to'g'ri tasniflash va tegishli psixokorrektiv yoki rivojlantiruvchi yordam dasturini ishlab chiqish imkonini beradi. Psixologmaslahatchi ishida psixodiagnostika g'oyat muhim o'rin tutadi. Har qanday maslahat, tavsiyalar faqat mijozning shaxsiyatini va unga tegishli muammolarni dastlabki tahlil qilish bilan mumkin.

Psixoterapiya, o'quv faoliyati, axloq tuzatish va rivojlanish ishlari, muhim psixologlar amaliy yordam boshqa turdagi muvaffaqiyati uchun psixologik tashxis hisoblanadi. Ularning barchasi individuallashtirilishi, ya'ni yordam so'ragan shaxsning shaxsini har tomonlama va chuqur tahlil qilishga asoslanishi lozim.

Demak, psixologik diagnostika har qanday psixolog faoliyatining asosi bo'lib, u nima qilmasin - individual maslahat berish, kasbga yo'naltirish, psixoterapiya va boshqalar hisoblanadi., u qaysi sohada ishlaydi - maktabda, klinikada, ishda, ishga qabul qilish agentligida bo'lishidan qat'iy nazar.

Maslahat jarayonida psixodiagnostikadan foydalanish ma'lum shartlarga amal qilish bilan bog'liq. Birinchidan, psixodiagnostik protseduralar juda noqulay va vaqt talab qilmasligi kerak, chunki psixolog-konsultantning asosiy faoliyati mijozga tinglash, suhbatlashish, muloqot, munozaralar, agar kerak bo'lsa, tanaffus, o'zgaruvchan taktika va boshqalar. Psixologik maslahat doirasida qisqa psixodiagnostik testlar " tashkil yetilishi mumkin, ular maslahatga organik ravishda kiritiladi va aniq maqsadga mos keladi.

Ikkinchidan, agar konsultatsiya paytida psixologik diagnostika asosiy suhbat jarayonini "boshlash" uchun yordamchi vosita sifatida qo'llanilishi kerak. Misol uchun, ona o'smir o'g'lini psixologga olib kelganida, uni o'zi xohlamaydi. Ona bilan qisqa suhbatdan so'ng psixolog o'smir bilan suhbatni davom yettirishga harakat qiladi (ona

yoʻqligida) va u oʻjarlik bilan jim boʻlib qoladi va muammolarini umuman muhokama qilmoqchi yemas. Shunday qilib, aloqa vositalaridan foydalanib, mijozni suhbatlashish mumkin boʻlmasa, bu holatda suhbatni faollashtirish uchun baʼzi soʻrovnomalardan foydalanishingiz mumkin. Javob shaklini toʻldirish, oʻsmir psixolog bilan hali hech narsa soʻramasdan, tushuntirish va boshqalar bilan muloqotda boʻlishiga toʻgʻri keladi. Bundan tashqari, psixolog mijozni kuzatishi, savollarga berilgan javoblarning oʻzi uchun qiyinchilik yoki noqulayliklar yekanligini kuzatishi va hokazo.

Uchinchi, projektiv tipdagi psixodiagnostika (toʻliqsiz gaplar, chizmalar) mijoz tili bilan qiyinchilik tugʻdirsa (maʼlum nuqsonlar) va toʻlaqonli muloqotga tayanmasa muvaffaqiyatli qoʻllanilishi mumkin. Bunday usullar yosh oʻquvchilar bilan psixolog-konsultant ishi davomida ham oʻrinli boʻladi. Muayyan vazifalarni bajarish jarayonida maslahatchi aniqlashtiruvchi savollar berishi, provokatsion yoki ragʻbatlantiruvchi savollar tuzishi va hokazo.

Toʻrtinchidan, psixodiagnostikadan mijoz shaxsining u yoki bu tomonidan amalga oshmaydigan chuqur moyilliklarini tezda bilib olish zarur boʻlganda muvaffaqiyatli foydalanish mumkin.

Psixologik maslahatda tashxis qoʻyish oʻziga xos xususiyatlarga ega. Psixologmaslahatchi tomonidan maʼlum qoidalarga rioya qilingan holda amalga oshiriladi.

1. Birinchi qoida psixodiagnostik vositalardan toʻgʻri foydalanishga taalluqlidir: maslahat berish jarayonida psixolog-maslahatchi faqat amal qiluvchi usullardan foydalanishi lozim. Tekshirish jarayonidan oʻtmagan usullar va testlardan foydalanish mijozning ahvoli, notoʻgʻri psixologik tashxis qoʻyish va shunga mos ravishda mijoz bilan korrekuion ishlarni notoʻgʻri tashkil etish hamda konsultantning diskvalifikatsiyasi haqida notoʻgʻri maʼlumotlarga olib kelishi mumkin.

2. Ikkinchi qoida-bir xil koʻrsatkichni oʻlchaydigan bir necha usul yoki testlarni malakali tanlash. Bu mijozga shaxsiy xususiyatlarda jiddiy ogʻishlar (mijoz uchun yoqimsiz) mavjudligi toʻgʻrisida xabar berish zarur boʻlgan hollar uchun qoʻllaniladi. Misol uchun, agar mijoz "shizoid" xarakterga ega boʻlsa, buni tashxisning toʻgʻri yekanligiga ishonch hosil qilish uchun ikki yoki uch usul bilan tasdiqlash yaxshidir. Agar ota-onalarga farzandining litsey yoki gimnaziyaga moslasha olmaganligi haqida maʼlumot berish zarurati tugʻilsa, sizning arsenalingizda bir necha usullar bilan olingan yetarli miqdordagi maʼlumotlar boʻlishi maʼqul.

3. Uchinchi qoida-psixodiagnostik metodning mijozning yosh toifasiga muvofiqligini malakali aniqlash. Har bir psixolog-maslahatchi bir xil koʻrsatkichlarni oʻlchaydigan zahira usullari va testlarida boʻlishi kerak, ammo barcha yoshdagi mijozlar uchun. Bu konsultantning turli yosh toifalari bilan ishlashga tayyorligining yuqori darajasini koʻrsatishi mumkin.

4. Toʻrtinchi qoida maktabgacha va boshlangʻich maktab yoshidagi bolalar hamda aqli zaif bolalar bilan maslahat va diagnostika ishlarining oʻziga xos jihatlariga taalluqlidir. Bu masalani batafsilroq koʻrib chiqish kerak.

Amaliyotchilar (V. F. Morgun, L. M. Kryzhanovskaya, I. Titov, va h.k. bilan ko'rsatilgan), bolalar bilan psixodiagnostik ish bolaning psixikasini bosqichmabosqich o'rganish tamoyillariga amal qilishi kerak (L. S. Vigotskiy), shaxsga gumanistik yondashuv tamoyillari (A. Maslow, K. Rogers va boshqalar.), maxsus muassasalarida aqlan retarded bolalar tanlash tamoyillari (S. D. Zabramna, T. V. Sak, YE. A. Strebeleva va hokazo).

Olimlar stress yordam va aloqa o'rnatish orqali birinchi bosqichda u o'zi, uning oilasi, qarindoshlari, do'stlari (ismi, familiyasi, otasi, yoshi) haqida bolaning taqdimnoma aniqligini topish uchun zarur bo'lgan davomida bola bilan suhbat bo'lib xizmat qilishi mumkin, deb ishonaman; vaqt idrok, tabiiy hodisalar (taxminan soatbay, yilning tan vaqti, va boshqalar).

Aloqani o'rnatganingizdan so'ng, ikkinchi bosqichda siz intellektual sohaning psixodiagnostik xususiyatlari va bolaning g'oyalari va bilimining shakllanish darajasini boshlashingiz mumkin. Bir qator umumiy nuqtalarga e'tibor berish kerak.

1. Topshiriqning ko'rsatmalari va maqsadi haqida bolaning tushunchasi.

Har safar, siz bola ko'rsatmalarni tushunadi va ularni tushunishga harakat qiladi ishonch hosil qilish kerak. Ruhiy jihatdan to'laqonli bolalar ko'rsatmalarni diqqat bilan tinglaydilar va tushunmovchilik bo'lsa, uni takrorlashni so'rashadi. Bolalar aqli zaif, aqli og'ishgan yoki yetarli darajada samarali bo'lmagan, ko'rsatmalarga muvofiq tegishli e'tiborni tuzatmaydi va oxirigacha tinglamasdan, tasodifiy vazifalarni bajarishga kirishadi.

Bundan tashqari, bolaning unga taqdim etilgan ko'rsatmalarni eslab qolishi mumkinligini aniqlash muhimdir. Ko'pincha aqli zaif bolalar ko'rsatmalarni eslab qoladilar va shuning uchun topshiriqni bajara olmaydilar. Xuddi shu narsa nogiron bolalarni xarakterlaydi.

2. Vazifalarni bajarishda faoliyatning xarakteri,

Barcha hollarda, bolaning vazifalarni qanday bajarishini aniqlash muhimdir: qiziqish bilan, maqsadli yoki rasmiy ravishda. Bundan tashqari, qiziqishning barqarorlik darajasiga e'tibor berish kerak.

Bolaning vazifani qanday bajarishini ham kuzatib borish kerak. Intellektual rivojlangan bolalar ishlarni bajarishning o'ziga xos yechimini va iqtisodiy yo'llarini topishga intiladilar. Bolaning qanday ishlashi va diqqatni qanday to'planganligini va jamlanganligini bilish muhimdir. Ba'zi bolalar ancha vaqt diqqatli bo'lalilar, boshqalari esa doimo chalg'ib, tez holdan toyadilar. Faoliyatning tabiatiga ko'proq nima ta'sir qilishini aniqlash kerak: diqqatni jamlay olmaslik yoki tez toliqish. Bu bola taklif orqali yordam olishdan foydalanish imkoniyatiga ega yoki yo'qligini aniqlash uchun tavsiya etiladi. Bu qobiliyat qancha katta bo'lsa, bolaning o'rganish sezgirlik darajasi shuncha yuqori bo'ladi.

3. Bolaning ish natijalariga munosabati.

Odatda, aqliy rivojlangan bolalar bajarilgan ishni baholay oladilar. Ular o'z yutuqlaridan quvonadilar va muvaffaqiyatsizliklaridan xavotirlanadilar. Qiziqishlariga

qiyinchiliklar bilan ba'zi bolalar ataylab ular ma'lum yutuqlari yo'qligi haqida g'amxo'rlik yo'q, deb da'vo qiladilar.

4. Tekshirish natijalariga umumiy emotsional reaksiya.

Aqlan yetuk bolalar ma'lum bir noqulaylik va tarafkashlik namoyish etishi mumkin. Tekshirish haqiqatiga befarq munosabat va ekspertlarga "tanish" munosabat ko'pincha aqli zaif bolalarga xosdir. Tadqiqotchilar (R. S. Nemov va hokazo.) ta'kidlashni, barcha hollarda, bolalar intellektual rivojlantirish psixodiagnostika uchun do'stona, tinch va hatto o'zaro hamkorlik muhiti zarur.

Demak, psixologik tashxis va maslahat o'zaro bog'liq jarayonlar bo'lib, uning muvaffaqiyati ham tashqi, ham ichki omillar bilan belgilanadi. Tashqi tadqiqotchilar tashkilotga murojaat qilishadi, ichki-maslahatchi va mijoz sifatida hamkorlik qilishga tayyor. Konsultativ faoliyat psixodiagnostikasining asosiy bosqichlari olimlar tomonidan quyidagi:

- 1) testsiz;
- 2) birlamchi-diagnostika, bu jarayonda uning muammolari sabablari yotgan mijoz shaxsining umumiy tuzilishi o'rganiladi;
- 3) joriy: shaxs o'zgarishlar joriy tashxis;
- 4) yakuniy: olingan psixodiagnostik ma'lumotlarni izohlash va maslahat dasturini tushuntirish.

Psixodiagnostikaning psixologik yordam jarayonida qo'llash.

Psixodiagnostikaning psixoterapiya va psixologik korreksiya jarayonida amalga oshirishi mumkin bo'lgan asosiy vazifalari quyidagilardan iborat.

1. Psixologik muammolar va buzilishlarning og'irlik darajasini baholash. Bu vazifa quyidagi vaziyatlarda eng dolzarb hisoblanadi.

a) psixologik yordamga bo'lgan ehtiyojni aniqlash. Ushbu muammoni hal qilish uchun diagnostikadan foydalaning, ayniqsa, bir guruh odamlarning yordamiga muhtoj bo'lganlarni (ishsiz, somatik bemorlar, maktabda, tashkilotlarda, shaxslarda, tabiiy ofatlardan omon qolgan va hokazo.). Bu holda, sinov tanlash uchun samarali vosita hisoblanadi.

b) yordam ko'rsatish shaklini aniqlash, masalan, qisqa muddatli yoki uzoq muddatli, individual yoki guruhli ish, buzilishlarning xarakteri va og'irligiga qarab psixolog yoki vrach yordami. Psixiatr yoki tajribali psixoterapevtning yordami zarur bo'lganda, patologiyaning og'ir shakllari bilan ishlamaydiganlar uchun yeng muhimi.

v) psixologik yordam samaradorligini baholash. Bu muammoni hal qilish uchun mijozning test va texnikasi natijalari u bilan ishlashning boshida va oxirida taqqoslanadi. Taqqoslanayotgan ko'rsatkichlarning ijobiy dinamikasi amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligini ko'rsatadi.

Psixologik muammolarning og'irlik darajasini baholash uchun test usullariga, eng avvalo, ruhiy holatni baholash usullariga afzallik berilishi kerak (xavotir, depressiya va boshqalar.). Biroq, boshqa usullar sinflaridan ham foydalanish mumkin, masalan:

- Oilaviy muammolarni baholash usullari-oilaviy maslahatda
- O'z-o'zini hurmat o'rganish usullari-o'z-o'zini hurmat tuzatish kutilmoqda bo'lsa.

- Muloqot xususiyatlarini baholash usullari-psixologik yordam jarayoni muloqot ko'nikmalarini egallashga qaratilgan bo'lsa.

2. Mazmunli ma'lumot olish. Bu muammoni hal qilishda qo'llaniladigan usullarning xilma-xilligi (psixodiagnostika, test va ekspertning "zahira" sidan deyarli har qanday usullari) va olinadigan ma'lumotlarning xilma-xilligi ayniqsa kattadir. Natijalarni qo'llash usullari va usullarini tanlash psixologning psixodiagnostikadagi malakasi, uning nazariy yo'nalganligi hamda muayyan mijozning xususiyatlari va qo'l ostidagi vazifalar bilan belgilanadi. Psixodiagnostika yordamida uni ochib berish mumkin:

- Mijozning bor muammolar, ishdan norozilik yoki sog'liqni saqlash tashvishlari kabi. Psixodiagnostikadan foydalanib, mijoz suhbatda hisobot bermaydigan muhim muammolarni aniqlashingiz mumkin.

- Aniqlangan muammolarning mumkin bo'lgan sabablari. Shunday qilib, misol, ona tomonidan qizi salbiy baholash uning noaniqlik va past o'z-o'zini hurmat sabab bo'lishi mumkin.

- Ziddiyatlar va nizolar, masalan, mavjud vaziyatdan qoniqmaslik va hech narsani o'zgartirishni istamaslik o'rtasida

- "Zaifliklar", ya'ni mijozning bunday shaxsiy xususiyatlari muammolar va qiyinchiliklarni keltirib chiqarishga hissa qo'shishi mumkin (hatto bu muammolar hozirda ifodalanmagan bo'lsa ham). Misol uchun, talaffuz introversion vaziyatlarda bir qator muloqot uchun jiddiy to'siq bo'lishi mumkin, va tushgan stressga qarshilik tashvish va nisbatan oz stress bilan ham faoliyati disorganizatsiyaga olib kelishi mumkin.

- Agar ular bilan ishlash uchun tayanib mumkin mijoz resurslari. Bunday resurs, masalan, muvaffaqiyatli oilaviy munosabatlar va oilani qo'llabquvvatlash, rivojlangan aql yoki ijobiy hurmat bo'lishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, psixodiagnostik usullar asosida mazmunli axborot olish mijozning yaxlit baholashning yeleменти hisoblanadi; demak, psixodiagnostika natijalari odatda izolyatsiyada yemas, balki mijoz haqidagi boshqa ma'lumotlar bilan birgalikda talqin qilinadi. Shu bilan birga psixodiagnostikaning asosiy vazifasi klinisen uchun gipotezalarni, odatda boshqa (psixodiagnostika bilan bog'liq bo'lmagan) ma'lumotlar va usullar yordamida sinaladigan gipotezalarni ilgari surish bo'ladi.

O'ziga xos psixodiagnostik metodlardan foydalangan holda psixolog taxminan qanday ma'lumotlarni olishni xohlashini ifodalaydi. Biroq, har bir psixodiagnostik tekshirishning informativligini oldindan baholash qiyin, chunki muayyan shaxsda

qanday natijalar olinishi va qanday xulosalarga kelish imkonini berishi oldindan ma'lum yemas. Ayniqsa, psixodiagnostika natijalarini talqin qilishda turli psixodiagnostik metodlarning natijalari o'rtasidagi ziddiyatlar va psixodiagnostika ma'lumotlari va mijoz haqidagi boshqa ma'lumotlar o'rtasidagi ziddiyatlarni aniqlash va tahlil qilish qiziqarlidir. Ba'zi ziddiyatlar tasodifiy bo'lishi yoki ma'lumotlarning yomon ishonchliligi (noto'g'ri talqin qilinishi) natijasi bo'lishi mumkin, ammo ko'pincha ular mijozning hayotidagi haqiqiy muammolar va ziddiyatlarni aks yettiradi, bu u bilan muhokama qilish mavzusi bo'lishi mumkin.

Yeng keng tarqalgan ziddiyatlardan biri test so'rovnomalari ma'lumotlari va o'z-o'zini baholash o'rtasida. Masalan, mijoz o'zini ochiq, faol, dilkash va h.k. deb hisoblaydi. shaxsiy differensial usulga ko'ra, lekin shaxsiy testga ko'ra, u introvert bo'lib chiqadi. Bu yerda o'z-o'zini hurmat va o'z-o'zini tasvir bilan bog'liq ziddiyatlar namunasidir.

Nazorat savollari

1. Psixodiagnostika nima uchun amaliy faoliyat hisoblanadi?
2. Psixodiagnostikaning amaliy faoliyat ekanligi haqidagi mulohazalar qanday?
3. Psixodiagnostikaning konsultatsiya sohasida qo'llashning ahamiyati nimada?
4. Psixodiagnostikani psixologik amaliyotda qo'llashning qanday tartibda amalga oshirish mumkin?
5. Psixodiagnostikani amalga oshirish bosqichlari nimalardan iborat?
6. Psixologik yordam ko'rsatish sharoitida psixodiagnostikaning ahamiyati nimada?

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI 1-AMALIY

MASHG'ULOT. TA'LIMDAGI ZAMONAVIY

PSIXODIAGNOSTIKA MUAMMOLARI. SHAXS VA GURUH SOTSIAL-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKASI

Reja:

1. Iqtidorli bolalar diagnostikasi.
2. Shaxs va guruh sotsial-psixologik diagnostikasi.

Amaliy topshiriq:

- a) Ta'lim jarayonida iqtidorli bolalarning diagnostika qilishdagi muammolar nimalarda iborat?

- b) Iqtidorli bolalar diagnostikasi bo'yicha mavjud xorijiy tajribalardan nimani o'rganish mumkin.
- c) Namuna sifatida taqdim qilingan "Iqtidorli bolalarni diagnostika qilish" metodikasini diagnostik maqsadlarda foydalanishning ustuvorligi nima ekanligini bayon eting.
- d) Shaxs va guruh sotsial psixodiagnostikasidagi asosiy yondashuvlarni qanday izohlay olasiz?

Iqtidorli bolalar diagnostikasi.

Iqtidorli bolalar diagnostikasiga doir xorijiy tajribalar

Psixologiya fanida iqtidor masalasi shaxsning individual xususiyatlari nuqtai nazaridan talqin etiladi. Unga ko'ra grek faylasufi Aflotun ham "tabiatan bir biriga mutlaqo o'xshaydigan insonni topish qiyin, ular tabiiy in'om etilishiga ko'ra bir biridan tafovutlanishi, ulardan biri faoliyatning alohida turi bo'yicha foydali bo'lsa, boshqasi esa boshqa bir jihati bilan ustuvor ega" ligini qayd etgan. Bundan ko'rinadiki, qobiliyat va iqtidor masalasi ayni damda o'rganilayotgan muammo emas. Shunday bo'lsa-da, iqtidorli bolalar muammosiga zamonaviy yondashuv uning o'ziga xos jihatlarini ilmiy tadqiq etishga, tabiatini ochish va rivojlantirishning muhim usullarini ishlab chiqishga zarurat tug'dirmoqda. Iqtidorning uzoq tarixiy o'rganish asosida turli xil yondashuvlarning vujudga kelganligini ko'rish mumkin. Eng asosiy masala sifatida aqliy qobiliyatni o'lchash vositalarini yaratishga qaratilgan. Natijada aqliy yoshni aniqlash (A.Bine, T.Simon) testlari, intellektuallik koeffitsiyenti (IQ, V.Shtern), Stenford universiteti xodimlari tomonidan iqtidorni o'lchash uchun mo'ljallangan aqliy taraqqiyotni baholash testi (Stenford-Bine shkalasi) va Dj.Ravenning "Progressiv matritsalar" testi shakllantirildi.

Jahon psixologiyasida iqtidorni turli o'lchash mezonlariga ajratilganligi kuzatiladi. Tadqiqotchilar bolalarning intellektuallik (zehn) darajasi va ijodiy imkoniyatlari iqtidorning asosiy mezonlari sifatida qayd etdilar. Mazkur mezonlarga muvofiq qator tadqiqotchilar iqtidorning intellektuallik darajasi sifatida o'lchash vositalarini (test) yaratdilar [2]. D.Veksler tomonidan yaratilgan intellektuallik darajasini o'lchash testida "umumiy savodxonlik", "tushunish", "arifmetik hisoblash", "o'xshashligini topish", "raqamlarni esga olib qolish", "lo'g'at boyligi", "shifrlashtirish", "yetishmaydigan qismlarni topish", "Koss kubiklari", "suratlar ketma-ketligi", "figuralarni yasash" kabi 11 ta baholash mezonlari mavjud.

R.Amtxauerning intellektuallik darajasi o'lchash testi esa verbal (so'zli), matematik hisoblash, fazoviy va mnemik (xotira) xususiyatlarini baholovchi mantiqiy saralash, umumiy xususiyatlarini aniqlash, analogiya (o'xshashlik), klassifikatsiyalash, sanash, sonlar qatori, figuralarni tanlash, kubiklar, diqqat va xotirani o'rganishga yo'naltirilgan 9 ta subtest (alohida xususiyatni baholashga mo'ljallangan va mustaqil test qismi)lardan iborat.

R.B.Kettell esa intellektuallikni inson hayotining barcha bosqichlarida shakllanadigan (krisstallashgan) va madaniy muhit ta'siriga bog'liq bo'lmagan "sof" (flyudlashgan) intellektga ajratgan. Shunga muvofiq, "sof" intellektni o'lchashga yo'naltirilgan "Madaniy muhit ta'siridan xoli intellektni o'rganish testi" shakllantirildi. Bu test psixologik tadqiqot va amaliyotda keng qo'llanib kelinmoqda.

Iqtidor - ijodiy imkoniyat ko'rsatkichi sifatida ham alohida mezonlar ajratilgan. Ushbu yo'nalishda bolalarning ijodiy imkoniyatlarini baholashga mo'ljallangan amerikalik olim YE.P.Torrens testini misol sifatida keltirish mumkin. YE.P. Torrensning "Ijodiy tafakkur testi" 1990 yillarda 32 tilda tarjima qilinib, 2000 dan ortiq tadqiqolardan tatbiq qilingan. YE.P.Torrens ijodkorlik (kreativlik)ni muammoni yechish, muammoga nisbatan sezgirlikni paydo bo'lishi, muammoni aniqlash va uni xususiyatlarini o'zlashtirish, muammoni yechish yo'llarini taxmin qilish, ularni tekshirish, o'zgarishlar yoki yangilashishlarni aniqlash, yechimni topish uchun yangi taxminlarni ilgari surish, yechimni topish, uni talqin qilish va natijalarni ma'lum qilishdan iborat jarayon sifatida qaraydi. U tomonidan yaratilgan test ham ushbu g'oyaga asosan ishlab chiqilgan. Test 5-6 yoshli bolalardan boshlab, yuqori sinf o'quvchilarning kreativlik xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Test bolalarning kreativlik xususiyatlari aniqlashga yo'naltirilgan "Suratni chizing", "Figuralarni yakunlang", "Takrorlanuvchi chiziqlar" subtestlaridan iborat. Subtestlar bolalar kreativligining "mahsuldorligi" (bolaning ijodiy mahsuldorlik darajasi), "originalligi" (ijodiy faoliyat natijasining noyobligi, o'ziga xosligi), "ishlab chiqilganlik" (o'ylab topilgan g'oyaning mayda detallarigacha ishlab chiqilganligi), "g'oyalar qarama-qarshiligi" (g'oyalarning xilma xilligi va kashf qilingan yangilikni uzoq vaqt davomida saqlash qobiliyati, original g'oyani yaratish) kabi mezonlar bo'yicha baholaydi [3].

Iqtidorli bolalar diagnostikasi sohasida qo'llanilayotgan usullarning xilma xilligini yaqqol namunasi buyuk insonlar hayotini tadqiq etishning biografiya metodidir. Ushbu yo'nalishda Garvard universiteti professori G.Gardner buyuk insonlarning biografiyasini o'rganish asosida faoliyat yo'nalishiga ko'ra intellekt tiplarini ajratgan va maxsus tadqiq etish anketasini shakllantirgan [4]:

- mantiqiy-matematik intellekt-tabiiy va matematik (A.Eynshteyn);
- vizual-fazoviy intellekt- geometriya, rassom, haykaltarosh, arxitektura, topografiya, shaxmat (P. Pikasso);
- verbal yoki lingvistik intellekt-yozuvchilar, shoirlar, oratorlar (T.Eliot);
- tana-kinestetik intellekt- raqs, pantomima, sport, xirurgiya (M. Grexem, M. Marso);
- musiqiy intellekt-bastakorlar, musiqachilar, raqqoslar, ashulachilar (I. Stravinskiy);
- emotsional yoki shaxslararo intellekt-liderlar, diplomatlar, pedagoglar (M.Gandi);
- ekzistensial yoki ma'naviy intellekt- psixologlar, psixiatrlar (Z.Freyd).

Yuqorida keltirilgan mulohazalar real voqelikda amalga oshirilgan va mavjud xorijiy tajribalarning natijasi sanaladi.

IQTIDORLI BOLALARNI DIAGNOSTIKA QILISH

(A.I. SAVENKOV)

Bolalar uchun ko'rsatma

Quyida berilgan savollarga aniq javob berishga harakat qiling. Barchasi 35 ta savol bo'lib, *sizga yoqmasa “-”, agar yoqsa “□”, juda yoqsa “□□” belgisini qo'ying.*

Ota -onalar uchun ko'rsatma

Bolangizning qobiliyatini rivojlantirish uchun uning layoqatini bilish lozim. Sizga 35 ta savol tavsiya qilinadi. Ularning har biriga javob bering. Bolangizning imkoniyatini orttirib ham, kamaytirib ham baholamang.

Savollar varaqasi

Hamma savollar « **sizga yoqadimi** » tarzida boshlanadi.

1. Savodxonlik va mantiqiy topshiriqlarni yechish.
2. Ertak, hikoya, qissalarni mustaqil o'qish.
3. Ashula aytish.
4. Jismoniy tarbiya (futbol, voleybol, basketbol va h.k.) bilan shug'ullanish.
5. Bolalar bilan har xil jamoa o'yinlarini birgalikda o'ynash.
6. Tabiat haqidagi hikoyalarni (eshitish) o'qish.
7. Oshxonada nimanidir bajarish (idishlarni yuvish, ovqat tayyorlash va h.k.).
8. Texnik qurilmalar bilan o'ynash.
9. Til o'rganish, yangi notanish so'zlardan foydalanish.
10. Mustaqil chizish.
11. Sport, harakatli o'yinlar o'ynash.
12. Bolalar bilan o'ynaganda rahbarlik qilish.
13. O'rmonda, dalada yurish, o'simlik, hayvonlarni kuzatish.
14. Oziq-ovqat sotib olish uchun magazinga borish.
15. Texnika, mashina, kosmik kema haqidagi kitoblarni o'qish.
16. So'z topish o'yinini o'ynash (shahar, hayvon va h.k. nomini).
17. Ertak, hikoyalarni mustaqil tuzish.
18. Kun tartibiga rioya qilish.
19. Yangi notanish odamlar bilan suhbatlashish.
20. Uyda akvarium, qush, hayvonlarni saqlash.
21. O'zi bilan kitob, daftar, o'yinchoqlar olib yurish.
22. Samolyot va kemalar chizish va yasash.
23. Tarix bilan tanishish.
24. Kattalar yordamisiz mustaqil badiiy ijod bilan shug'ullanish.
25. Sport haqidagi kitoblarni o'qish, sport ko'rsatuvlarini ko'rish.

26. O'z fikrini boshqa bolalarga yoki kishilarga tushuntira olish.
27. Uy o'simliklarini parvarishlash.
28. Uyni saranjom-sarishta tutishga yordamlashish.
29. Maktabda matematika bilan shug'ullanish.
30. Ijtimoiy hodisa va xalqaro voqealar bilan tanishish.
31. Spektakllar qo'yishda ishtirok etish.
32. Seksiya va to'garaklarda sport bilan shug'ullanish.
33. Odamlarga yordam berish.
34. Bog'da ishlash, poliz o'simliklarini o'stirish.
35. Bichish-tikish, kir yuvishni mustaqil bajarish.

Kalit

1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30	31	32	33	34	35

Natijalarni qayta ishlash

Savollar bola layoqatining yetti sohasini qamrab olgan.

- **Matematika va texnika**
- **Gumanitar soha**
- **Badiiy faoliyat**
- **Jismoniy tarbiya va sport** ▪ **Kommunikativ qiziqish**
- **Tabiat va tabiatshunoslik**
- **Uy yumushlari, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish.**

Vertikal bo‘yicha plus va minuslar miqdori hisoblab chiqiladi. Qaysi yo‘nalishdagi layoqat bo‘yicha plus ko‘p bo‘lsa, o‘sha layoqat ustun hisoblanadi.

Shaxs va guruh sotsial-psixologik diagnostikasi.

Hozirgi kunda shaxs psixodiagnostikasiga gumanistik yo‘naltirilgan yondashuvni joriy etish va rivojlantirish uchun dolzarb ehtiyoj mavjud bo‘lib, uning asosiy qiymati hisoblanadi. Bunday yondashuv shaxsni psixologik tashxislash, korreksiyalash, rivojlantirish va o‘z-o‘zini rivojlantirishning zamonaviy usullarini amaliy psixologiyada keng qo‘llashni ta‘minlaydi. Bunday yondashuv shaxsni psixologik tashxislash, korreksiyalash, rivojlantirish va o‘zo‘zini rivojlantirishning zamonaviy usullarini amaliy psixologiyada keng qo‘llashni ta‘minlaydi. Zamonaviy psixologiya fanida psixodiagnostikaning predmeti va mohiyatini tushunish va ochib berishda bir qancha modellar mavjud. S. T. Posoxova ta‘kidlaganidek, muayyan shartlilik darajasiga ega bo‘lib, hozirgi vaqtda quyidagi yondashuvlar ishlab chiqildi:

- a) instrumental;
- b) loyihalash;
- c) gnostik;
- d) yordam beruvchi shaxs;
- e) amaliyotga yo‘naltirilgan;
- f) adaptiv;
- g) ajralmas.

Psixodiagnostikaning bunday xilma-xil modellarining mavjudligi ko'p sabablar bilan izohlanadi:

- a. ushbu soha turli fanlarning yutuqlari: ijtimoiy, psixologik, tibbiy va boshqalar ta'siri ostida rivojlandi va rivojlanmoqda.;
- b. psixodiagnostikaning fan sifatida umumiy nazariy asoslari yo'q;
- c. psixologning ko'p aspektli kasbiy faoliyati mavjud;
- d. psixodiagnostika fanining imkoniyatlari o'zi yetarli darajada ochib berilmagan.

Jamiyatning barcha amaliy jihatdan psixologik bilimlarga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq holda tadqiqot, shaxsiy yondashuvni qo'llash zarurati tug'ildi.

Bu ehtiyoj ayniqsa turli ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarda yaqqol namoyon bo'ldi.

Tashkiliy psixologlar tomonidan ishlab chiqilgan psixodiagnostika va kadrlarni baholashning zamonaviy texnologiyalari, masalan, "360-darajali baholash", baholash markazlari, shaxsni kasbiy va shaxsiy yo'naltirish so'rovnomalari yangi avlod mutaxassislariga ko'pincha so'nggi, xorijiy ishlanmalar mahsuli sifatida taqdim etiladi. Biroq XX asrning 70-yillari o'rtalaridan boshlab psixodiagnostika fanining maxsus tarmog'i-shaxsning ijtimoiy-psixologik diagnostikasi asta-sekin rivojlandi.

Metodologik jihatdan insonshunoslikka har tomonlama yondashish g'oyasi birinchi navbatda V. M. Bexterev tomonidan ilgari surilib, aslida rus psixologiyasida antropologik ilmiy yo'nalishni shakllantirdi. Ushbu g'oyaning boshqa falsafiy pozitsiyalarda rivojlanishi B. G. Ananevning konseptual tizimida o'z aksini topgan

Insonni psixologik bilish maqsadida murakkab o'rganishni nazariy va metodologik asoslashda qo'llaniladi. N. A. Loginova haqli ravishda ta'kidlaganidek, integratsiyalashgan yondashuv-bu maxsus metodologik strategiya va insonning keng qamrovli va yaxlit psixologik bilimlarining yeng yetarli vositasidir.

B. G. Ananev kompleks yondashuv asosiy tamoyili bo'lishi, inson o'rganish integratsiyasini ta'minlaydi fanlararo tamoyilini ko'rib chiqildi. B. G. Ananev insonni har tomonlama o'rganish dasturida uchta asosiy bo'limni aniqladi, unda disiplinlararası tamoyil:

1. Inson taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va muhitning biotik, abiotik omillari bilan tugaydigan) tadqiq etiladi.
2. Inson taraqqiyotining asosiy xususiyatlari.
3. Insonning ajralmas tuzilishining asosiy tarkibiy qismlari (shaxsning muayyan tashqi ta'sirlarga bo'lgan har qanday reaksiyasini belgilovchi komponentlar o'rtasidagi munosabatlar).

Ushbu tadqiqotda belgilovchi, tasniflovchi metod ijtimoiy psixologiyaning klassik metodiga aylangan ekspert baholashning ijtimoiy-psixologik usuli, ya'ni uning modifikatsiyasi-guruhiy shaxsni baholash (maqsad) tomonidan taklif etilgan. Maqsad insonning kasbiy faoliyatida, uning boshqa kishilar bilan o'zaro munosabatlarida

namoyon bo'ladigan shaxsiy va psixologik sifatlarning mavjudligi va ifodalanganlik darajasini baholash imkonini beradi. Maqsad shaxs-ijtimoiy jamoa a'zosi (haqiqiy guruh) haqidagi jamlangan guruh fikrini ("umumlashgan boshqa") ifodalaydi va guruh a'zolarining har biri haqidagi g'oyalarning ijtimoiy-psixologik hodisasi bo'lib, muloqot jarayonida kishilarning o'zaro bir-birlarini bilishlari natijasida yuzaga keladi.

Murakkab yondashuv ijtimoiy-psixologik tashxisda ustunlik qiladi, lekin u bilan birga qiyosiy yondashuv — psixologiyaning yeng qadimgi usuli, shuningdek, tasavvurlar usuli sifatida ham tanilgan. Bu usul insonning aqliy tashkil topishi rivojlanishining turli bosqichlarini va guruhning turli rivojlanish darajalarini, ya'ni bir xil hodisaning turli rivojlanish darajalarini taqqoslash imkonini beradi.

Qiyosiy xususiyat kategoriyalariga, birinchi navbatda, jins, yosh, shuningdek, ijtimoiy-demografik xususiyatlar: ta'lim, kasbiy mansublik, rasmiy holat, millat, yashash joyi va boshqalar kiradi. Qiyosiy metodni tashkil yetishda yeng muhim g'oya shundan iboratki, har qanday berilgan mezon bo'yicha farq qiluvchi guruhlar taqqoslash uchun tanlanadi.

Farqlovchi xususiyat sifatida tadqiqotning maqsad va vazifalariga mos keladigan va taqqoslangan odamlar va guruhlar o'rtasidagi yehtimoliy farqlarni aniqlaydiganlar tanlanishi mumkin. Bular insonning ijtimoiy, ijtimoiypsixologik, psixologik, psixofiziologik va boshqa xususiyatlari bo'lishi mumkin. Ushbu yondashuvning asosiy talablari:

- a. taqqoslangan guruhlarda bir xil usullar va psixodiagnostik metodlardan to'liq foydalanish kerak;
- b. odamlar va guruhlar o'rtasidagi qiyosiy tahlil jins, yosh, kasb kabi o'ziga xos mezon asosida amalga oshiriladi, lekin o'rganilgan hodisa davomida olingan bir xil ko'rsatkichlarga ko'ra.
 - i. Qiyosiy yondashuv quyidagi afzalliklarni beradi:
 - c. katta guruhlarini taqqoslash va ularning farqlarining asosiy determinantlarini aniqlash;
 - d. bir xil ijtimoiy, madaniy, tarixiy va iqtisodiy sharoitlarda guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash;
 - e. individual o'zgaruvchanlikning shaxs mansub bo'lgan guruh ko'rsatkichlari bilan bog'liqligi;
 - f. tanlangan usullarni va muayyan tadqiqot uslubiyotlarini kompleks yondashuv tamoyiliga rioya qilish uchun sozlash va tozalash

2-AMALIY MASHG'ULOT. TIBBIY PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA VA SHAXS KLINIK PSIXODIAGNOSTIKASI.

Reja:

1. Tibbiy psixologik diagnostikaning xalqaro tajribasi va uning O'zbekistondagi holati..
2. O'zbekistonda tibbiy psixodiagnostikaning rivojlantirish: muammo va yechimlar

Psixologiya o'zining rivojlanish tarixida qator fanlar bilan uzviy aloqadorlikda kechganligini aniq ilmiy manbalarda o'z ifodasini topgan. Bu holat psixologiya bilan tibbiyot sohalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chetlab o'tmagan. Jahon psixologiyasining qator vakillari ham psixologiyada yuksak ilmiy g'oyalarni ilgari surishlarida tabiiy va tibbiyot sohaslarida izlanishlari bilan inson ruhiyatining o'ziga xos qonuniyatlarini o'zaro singdirishga harakatlari tufaylidir. Shu boisdan ham F.Galton [2], Z.Freyd [26], K.G.Yung [28], A.Adler [28], K.Xorni [27], E.Krechmer [28], R.Assadjioli [28], R.Mey [28], V. Frankl [25] va boshqalarning ilmiy-ijodiy faoliyatini misol sifatida keltirish mumkin.

Bugungi kunda O'zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishi ham o'z navbatida jahon psixologiyasi erishgan yutuqlarning ajralmas qismi sifatida hamda uning an'alariga hamohang tarzda rivojlanishini taqozo etmoqda. Shu sababli ham psixologiya fanining har bir sohasidagi o'zagrishlarning o'zbek psixologiyasida ham uchratish va ularning o'zaro birligini ta'minlashga e'tibor qaratilmoqda. Muammo bu tarzda munosabatning keltirishning o'ziga xosligini mamlakatimizda psixologiya fani sohalari bo'yicha kadrlar tayyorlash masalasidagi o'zgarishla bilan bog'lash mumkin. Bugungi kunda O'zMU, TDPU, O'zXIA, SamDU, BuxDU, FarDU, QarshiDU, Nukus DU, TerDU, UrDU, ADU, TTAda va boshqa ta'lim muassasalarda 5210200-Psixologiya (umumiy psixologiya), 5210203-Psixologiya (amaliy psixologiya), 5210204-Psixologiya (oilalar psixologiyasi), 5210205-Psixologiya (yoshlar psixologiyasi), 5210200-Psixologiya (din sotsiopsixologiyasi), 5210200Psixologiya (sport) ta'lim yo'nalishlari bo'yicha bakalavr, 5A210201-Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha), 5A210201-Psixologiya (sotsial psixologiya), 5A210201Psixologiya (oilaviy munosabatlar psixologiyasi), 5A210201-Psixologiya (din psixologiyasi), 5A510116-Tibbiy psixologiya bo'yicha magistratura mutaxassislari tayyorlanayotganligini e'tirof etish mumkin. Ma'lumotlardan ko'rinadiki, O'zbekistonda psixologiya sohasining rivojlanishiga e'tibor yuqori bo'layotganligidan dalolat beradi.

Muammoning tadqiqot muhokamasiga qo'yishning o'ziga xos bir jihati psixologiya, xususan, psixodiagnostika bilan tibbiyot sohasi orasidani munosabat masalalariga aniqlik kiritish uchun yuqorida keltirilgan ma'lumotlarni asos sifatida keltirishga to'g'ri kelmoqda. Birinchi jihati psixologiya fanining rivojlanishiga e'tiborning kuchayotganligi bo'lsa, ikkinchi jihati o'zbek psixologiyasini jahon psixologiyasi muammolari bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Ushbu holatdan kelib chiqqan holda respublikamizda psixologiya fani bilan tibbiyot sohasining uyg'unligini ta'minlashga yo'naltirishdan iborat bo'lmoqda. Agar jahondagi yetakchi oliy ta'lim muassasalariga e'tibora qaratilsa, ularda klinik psixologiya bo'yicha mutaxassislar tayyorlash jarayoni faol amalga oshirilayotganligining guvohi bo'lamiz (Moskva davlat universiteti, Sanktpeterburg davlat universiteti, Janubiy Ural davlat universiteti, Southern

Illinois University Edwardsville (AQSH), The University of Western Australia (UWA)

Dobavleno primechaniye ([A1]):

(Avstraliya), University of Auckland (Yangi Zelandiya), Manchester Metropolitan University (Buyuk Britaniya) va boshqa). Jahon psixologiyasi tajribalariga hamohang tarzda inson psixologiyasi bilan organizm o'rtasidagi bog'liqlik kasalliklarni oldini olish va davolashning muhim sharti ekanligi g'oyasiga tayangan holda amalga oshirish masalasi maydonga chiqmoqda. Ushbu holatlarni hisobga olgan holda psixologiya va tibbiyotning munosabatini psixodiagnostika o'lchash ishlari bilan bog'lash maqsadga muvofiq degan xulosaga keldik. Bu esa fanda tibbiy psixodiagnostika muammolari hisoblanadi.

Psixologiya fanida olib borilgan izlanishlarda psixikani biologik, ijtimoiy va psixologik ko'rinishlari birligida yaxlit o'rganish g'oyalari, xususan Sankt-Peterburg eksperimental va patologik psixologiya maktabining rivojlanish davrida uzoq vaqtlardan buyon izlanishlar amalga oshirilmoqda (Bekxterev V.M., 1907, 1923; Bernshteyn A.N. 1911; Lazurskiy A.F., 1908, 1923; Frank S.L., 1912; Basov M.Y., 1920). Mazkur g'oyaning metodologik mohiyatini faqat psixologiyada tizimli yondashuv rivojlanishi bilan to'liq anglash mumkinligi ta'kidlanadi. Shu sababli, hozirgi paytda psixologiya muammolarini tizimli ko'rib chiqishning aniq uslubiy va ilmiy asoslangan metodologiyasidan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu umuman psixologiya faniga ham, uning alohida sohalariga ham tegishli. Xususan, tibbiy psixologiyaning tobora murakkablashib borayotgan tabiati bilan bog'liq holda, psixologik

diagnostika kabi tibbiy psixologlarning kasbiy faoliyatining bunday sohasini yo'lga qo'yishda fanning ilg'or g'oyalari va usullaridan foydalanish dolzarb bo'lib qoladi.

O'zbekistonda tibbiy psixodiagnostika sohasida psixologik metodikalarning tatbiq qilish xususiyatlari masalasi eng dolzarb muammolardan biri deyish mumkin. Mazkur yo'nalishda tibbiyot bilan psixologiyaning o'zaro bog'liqligini ta'minlashda ikkita masalaning yechimini topish zarurati bor:

Birinchisi, tibbiy psixodiagnostika bo'yicha psixologiyadagi metodikalarning qo'llashga xizmat qiluvchi nazariy-metodologik asoslarni tizimlashtirish.

Ikkinchisi, psixodiagnostika amaliyotida qo'llanilayotgan metodikalarning tibbiy psixodiagnostika amaliyotida bemorlarning psixologik jihatlarini inobatga olib, joriy etish majmuasini shakllantirishdan iborat.

Mazkur masalalarni yechimini topish borasidagi ma'lum analitik –tahliliy tadqiqotning ayrim jihatlarini haqida quyida to'xtalamiz.

Ilmiy manbalarda keltirilishicha, G'arbiy Yevropa va Amerikada klinik psixodiagnostika rivojlanishining asosiy bosqichlari 19-asr o'rtalarida boshlanib, hozirgi kunda zamonaviy talablarga mos tuzilma hosil qilgan Masalan, intellektning test yordamida diagnostikasi paydo bo'lish, shaxsni o'rganishga birinchi nazariy va uslubiy yondashuvlarning paydo bo'lish bosqichi hisoblansa-da, psixodiagnostikada proyektiv yondashuv metodologiyasi alohida o'ringa ega. Zamonaviy psixodiagnostika usullarining paydo bo'lishi uchun ijtimoiy va ilmiy zaruriyatlar tahlil qilindi. Birinchisi qatorida, xususan, Birinchi va Ikkinchi Jahon urushi paytida psixologik testlarga bo'lgan ehtiyojning keskin o'sishi, XX asrning ikkinchi yarmida keng gumanistik g'oyalarning jamiyatda tarqalishi, yangi psixologik yo'nalishlari - bixeviorizm, psixoanaliz, geshtalt psixologiyasi, urushdan keyingi yillarda - shaxsga yo'naltirilgan psixoterapiya nazariyasi va amaliyoti klinik psixologik tadqiqotlarning rivojlanishiga xizmat qilgan (A.Anastazi, S.Urbina 2001 [2]; L.F.Burlachuk 2002 [6]; V.S.Avanesov, 2004 [1] va boshqalar) .

Hayot tarzining jadal kechishi so'nggi yillarda tibbiy va psixodiagnostika vositalarini rivojlantirishning yetakchi yo'nalishlaridan biri sifatida o'ta kuchli stress omillari va o'ta inqirozli vaziyatlarga ta'sir qilishning psixologik oqibatlarining aniqlash va baholash bo'yicha ixtisoslashtirilgan metodikalarni yaratish alohida ta'kidlanmoqda.

Bir qator olimlarning ilmiy izlanishlari xulosasiga ko'ra hozirgi vaqtda psixologik diagnostika tibbiyot va sog'liqni saqlash sohasida ishlaydigan psixologlarning kasbiy faoliyatining asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, tibbiy psixodiagnostikaning vazifalari neyropsikik va psixosomatik kasalliklarga chalingan bemorlarni davolash va tiklash vazifalari bilan, kasalliklarning oldini olish vazifalari bilan bir qatorda bemorlarga psixologik maslahat berish, psixologik korreksiya, psixoterapiya va ijtimoiy rehabilitatsiya vazifalari bilan chambarchas bog'liq ekanligi ilmiy xulosalangan (L.I.Vasserman [7], O.Y.Shelkova, 2003 [33]; 2003; V.M.Bleyxer [5] ; M. Antony , D Barlow ., 2004 [34]; G. Groth-Martnat , 2005 [35]; M.Roberts,

S.IIardi, 1995 [36]). Har qanday maqsadli kasbiy faoliyat singari tibbiyotdagi psixologik diagnostika ham diagnostika jarayonining barcha bo'g'inlarining o'zaro bog'liqligida namoyon bo'ladigan yaxlit va integral xarakterga ega. Aynan tibbiy psixodiagnostikaning tabiati shaxsni har xil hayotiy vaziyatlarda va ishlash sharoitida uning individual ruhiy ko'rinishlarining har xilligida batafsil o'rganishni amalga oshirishga imkon berishini o'rganilgan (L.I., Vasserman, 1997 [7]; O.Y.Shelkova, 2003 [33]). Bundan kelib chiqadiki, inson psixikasini tizimli va o'zaro aloqadorlikda tekshirishga qaratilgan tibbiy psixodiagnostikaning o'zi insonning eng murakkab faoliyati bo'lib, uni yetarli darajada tavsiflash va chuqur tahlil qilish o'zining tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

Tibbiy psixodiagnostikaning o'lchash vositalarini ko'rib chiqishning dolzarbligi ushbu ilmiy va amaliy sohada muhim empirik materiallar to'planib, tadqiqotlar tobora kengayib borayotganligi bilan xarakterlanadi. Ushbu sohadagi bilimlarni tizimlashtirish, tibbiyotdagi psixodiagnostik faoliyatning umumiy nazariy va uslubiy asoslarini ishlab chiqish zarurati mavjud. Bundan tashqari, XX asrning 50-70-yillarida B.V.Zeygarnikning patopsixologik maktabi [13], A.R.Luriyaning neyropsixologik maktabi [18] va V.N. Myasishevning tibbiy psixologiya maktabida ishlab chiqarilgan klinika tadqiqotlar uchun mo'ljallangan an'anaviy psixologik tadqiqotlar metodologiyasi so'nggi yillarda sezilarli ravishda xorijiy yondashuvlar bilan to'ldirildi. Shuning uchun tibbiy psixodiagnostikaning nazariy va uslubiy yaxlitligini saqlab qolish uchun uning hozirgi holatini tahlil qilib borish, ilm-fanning zamonaviy rivojlanish darajasi, shu jumladan yangi axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi xususiyatlarini hisobga olgan holda uning asosiy uslubiy yondashuvlari va tamoyillarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun esa albatta tibbiyotda psixodiagnostika usullarini tatbiq qilishda aniq metodologiyaga tayanish lozim bo'ladi. Shuning uchun tibbiy psixodiagnostikada metodikalarni joriy etishini yetarlicha va to'laligini ta'minlanishining yo'lga qo'yishda quyidagi holatlar o'rinli bo'ladi:

1. Zamonaviy ilm-fan va amaliyotning eng muhim uslubiy prinsiplariga tayanish.
2. Salomatlik bilan kasalliklarda inson psixikasini o'rganishga yaxlit yondashuvning mavjud an'analariga tayanish.
3. Muammoning tadqiq etishda psixologiyani murakkab (B.G. Ananiyev) va tizimli (B.F. Lomov) yondashuvlar tamoyillari, psixikani o'zaro bog'liq funksiyalari, jarayonlari, holatlarining murakkab tizimi sifatida tushunish (V.D.Balin [3], L.M. Vekker [8], A.V. Karpov [15], V. S. Merlin [19], shaxs - munosabatlar tizimi sifatida (V. N. Myasishev)dagi g'oyalarni metodologik asos sifatida qabul qilish
5. Psixodiagnostik faoliyatning nazariy va uslubiy asoslari, psixologik tashxis qo'yish ilmi va amaliyoti sifatida psixologik diagnostika haqidagi zamonaviy g'oyalarga (A. Anastazi [2], S. N. Kostromina [16], V. V. Stolin [22], A. G. Shmelev [30, 31,32] va boshqa) asoslanish.
6. Psixodiagnostika metodikalarining bemorlarning kasallik xususiyatlariga mos tanlash va tatbiq qilish tizimini shakllantirish.

7. Psixolog-psixodiagnost bilan tibbiyot xodimining metodikalardan foydalanish ko'nimalari bo'yicha mutaxassislarning hamkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish.

8. Tibbiy psixodiagnostikani joriy qilishda mutaxassis faoliyatini tartibga soluvchi kasbiy-etikaviy tamoyillarini talablar darajasida tatbiq qilish.

Yuqorida keltirilgan asoslardan ko'rinadiki, tibbiy psixodiagnostikani o'rganishning nazariy va uslubiy asoslari murakkab dinamik obektlarni o'rganishda ilmiy bilimlarni birlashtirish va differensiyalash birligi prinsiplari, sog'liqni saqlash va kasallikdagi inson psixikasini o'rganishga bag'ishlangan yondashuvlar bilan belgilandi.

O'zbekiston sharoitida tibbiy psixodiagnostikani joriy etish uchun ham metodologik asos sifatida xizmat qiluvchi yondashuvlar hamda psixodiagnostika metodiklar bazasi uchun ehtiyoj bor. Shuning inobatga olgan holda tibbiy psixodiagnostikaning joriy etishning metodikalar bazasi qanday tartiblanishi va qanday bog'liqlikka ega bo'lishi lozim? degan savol tug'iladi. Buning uchun ko'tarilayotgan masalaning yechimini topishga xizmat qiluvchi aniq faoliyat yo'nalishlari lozim. Ushbu holatni inobatga olgan holda bir qator amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalarni keltirib o'tamiz.

Tibbiy psixodiagnostikada metodikalarning qo'llash xususiyatlarini tekshirish vazifasiga muvofiq ruhiy va somatik kasalliklarga chalingan bemorlarning turli xil kontingentlarini, shuningdek, sog'lom odamlarni empirik tadqiqotlar o'tkazishda klinik va eksperimental psixologik usullarning kompleksidan foydalanishga to'g'ri keladi. Bu esa metodikalar majmuini tibbiy psixodiagnostikaning tadqiqot predmeti va yo'nalishlari tuzilishiga mos keladigan quyidagi bandlarni o'z ichiga oladi.

1. O'zbekiston sharoitida tibbiy psixologik xizmatni joriy etilganligi, psixologik xizmat sharoitida tibbiy psixologik diagnostika bo'yicha mutaxassislarning metodikalarni tatbiq qilish va tahlil qilish bo'yicha faoliyatini ekspert baholash tizimiga tayanish. Buning uchun muammoning xususiyatidan kelib chiqqan holda ekspert baholash kartasini shakllantirish lozim bo'ladi.

2. Kognitiv faoliyatni o'rganishda psixodiagnostika amaliyotida qator metodikalar mavjud. Mavjud metodikalarning tibbiy psixodiagnostika maqsadlari bilan uyg'unlashtirish lozim bo'ladi. Buning uchun "Neyropsixologik diagnostika texnikasi", "Vizual retensiya testi", "Korrektura sinovi testi", "Raqamlarni topish (Shulte jadvallari)", Krepelen jadvali, "O'nta so'z" (A.Luriya), "Piktogrammalar", "Ortiqcha predmetni uchiring", "Oddiy analogiya", "Analogiya" va boshqa metodikalarni tatbiqini ta'minlash.

3. Shaxsning psixik holatni o'rganishda "Depressiyani baholash shkalasi", "Depressiv holatlarning anketasi", "A. Bekning depressivlikni baholash so'rovnomasi", "Vaqtning semantik differensial", "Nevrotiklik darajasi", "Psixopatologik simptomlarning ifodalanganlik darajasini aniqlash so'rovnomasi" va boshqa metodikalardan foydalanish.

4. Shaxsning emotsional-motivatsion sohasi va irodaliviy sifatlarini o'rganishda "Subektiv nazorat darajasi" testi, "O'z-o'zini anglash uchun ko'p faktorli so'rovnoma", "Ruhiiy so'lish", ekspres-psixodiagnostika texnikasi kompleksi: "O'zini va atrof-muhitni

nazorat qilish ongi", "Kelajakka hissiy munosabat" testi, "Frustratsiyani o'rganish" testi va boshqalarni qo'llashni yo'lga qo'yish.

5. Bemorning shaxs tuzilishini o'rganishda "Shaxsni tadqiq qilishning standartlashtirilgan usuli", "Shaxs differensial" testi, "Shaxsning aksentuatsiyasini aniqlash so'rovnomasi", "Shaxsning neyrotik xususiyatlari", "Katta beshlik" so'rovnomalari va boshqalarni klinik amaliyotda psixodiagnostika maqsadari uchun joriy etish.

6. Bemor shaxsning psixologik himoya tizimini ishlashini va uning moslashuv mexanizmlarini o'rganish usullari uchun "Hayot tarzining ko'rsatkichi", "Psixologik himoya mexanizmlari dinamikasi", "Muammoni hal qilishni rejalashtirish", "Stress bilan kurashish strategiyasining ko'rsatkichi" va boshqa metodikalarning amaliy holatini sinovdan o'tkazish.

7. Bemorlarning shaxslararo munosabat tizimini o'rganish usullari tizimini shakllantirishda "Reabilitatsiya kartasi", "Tugallanmagan jumlar", "Ijtimoiy frustratsiya darajasi", "Q-saralash", "Turi kasalliklarga munosabat tiplari", "Hayot sifati bo'yicha so'rovnoma" va boshqa metodikalarini tatbiqini tashkillashtirish.

.Mamlakatimizda tibbiy psixodiagnostikani yo'lga qo'yish bo'yicha ko'tarilayotgan ilmiy muammo va uning yechimlariga bag'tshlangan tahliliy-tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalarni keltirib o'tishi mumkin:

1. Tibbiy psixodiagnostikani mahalliy sharoitga mos tizimini shakllantirish o'z ahamiyatiga ega va bu soha mutaxassislarining doimiy diqqat markazidagi masala hamda faoliyat yo'nalishi hisoblanadi.

2. Tibbiy psixodiagnostikada psixologik tadqiqot metodikalarini joriy etishning nazariy-metodologik asoslari jahon psixologiyasida ilgari surilgan g'oyalarga tayaniadi va mazkur yo'nalish muammolarini omilkorani hal etishga tayanch sifatida xizmat qiladi.

3. Psixodiagnostika amaliyotida metodikalarning ulushi ko'p, ammo ularning o'rnini belgilash baholash vositalarini tibbiy psixodiagnostikadagi maqsadlarida foydalanish imkoniyatlarini aniqlash va metodikalar tizimini shakllantirish lufayli erishiladi.

4. Tibbiy psixodiagnostikada metodikalarni tatbiq etish ham psixologik, ham tibbiy tadqiqotlar o'rtasida ilmiy aloqalarni shakllantrish yorlamida yetarlicha ta'minlanadi.

Jahonda inson salomatligining ta'minlashda psixologik omillar o'rni yuqoriligi sababli tibbiyot psixologiyasi, klinik psixologiya, psixoterapiya, neyropsixologiya singari fanlarning keng yoyilishiga sabab bo'lmoqda. Xavotirlanish va depressiv holatlardan shizofreniyaning og'ir shakllari bilan yakunlangan turli xil ruhiy anormalliklarning eng katta ulushi dunyodagi rivojlangan mamlakatlarga to'g'ri keladi. Avvalo, bu Yevropa davlatlari kuzatilib, Jahon sog'liqni saqlash tizimi (JSST) rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, masalan, Yevropada yashovchi 870 million fuqaro bunday kasalliklardan azob chekishini qayd etmoqda [11]: "depressiya va bezovtalanish

oqibatidagi ruhiy buzishlar-100 million; surunkali alkogolizm-20 milliondan ortiq, Alsgeymer kasalligi va boshqa aqliy zaiflik turlari-8 million; shizofreniya-4 million; bipolyar buzilishlar-4 million; vahima oqibatida paydo bo'layotgan buzilishlar — 4 million nafar kishini taqazo etmoqda. Ruhiy kasalliklar yurak-qon tomir kasalliklaridan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Bu shifokorlar doimiy yoki davriy kuzatuvga muhtoj bo'lgan juda ko'p nogiron fuqarolardir. Bundan tashqari, ruhiy kasalliklar barcha surunkali kasalliklarning 40% ni tashkil qiladi". Bu esa inson ruhiy salomatligini ta'minlashda psixologiya va tibbiyot fanining o'zaro hamkorligini ta'minlash dolzarb muammo sifatida maydonga chiqishiga sabab bo'ladi.

Dunyoda inson salomatligini ta'minlashda tibbiy va psixologik omillarning uyg'unlashtirish, psixologik davo choralarining samarali yo'llarini shakllantirish, organizm va inson ruhiyati o'rtasidagi munosabat, jarohatlar tufayli vujudga kelgan stressli buzilishlarning klinik-psixologik va psixosotsial omillari, aqliy taraqqiyotdan ortda qolish va shizofreniya sharoitida kognitiv funksiyalarning buzilishi, oliy o'quv yurti talabalarining amaliy sog'lom holatida tafakkurda uchraydigan psevdopatologik xususiyatlar, muttasil miya ishemik kasalliklarning ilk diagnostikasi va davolashning biosotsial omillari, autistik buzilishli bolalar bilan oilaviy munosabatlarni tashkil etish xususiyatlari, shizofreniya kasallarining qadriyat yo'nalishlari, saraton kasalligiga chalingan bemorlarga munosabat, tibbiyot xodimlardagi so'lish sindromi va emotsional intellekt xususiyatlari, o'smir va o'spirinlardagi psixosomatik buzishlarning psixosotsial omillari, xavotirlanish va vahimaning kuchayib borishi tipologiyasi, dinamikasi va korreksiyasi va boshqa qator muammolar tadqiqot yo'nalishlari sifatida o'rganilgan. Bularning o'rganishning optimallashtirishda tibbiy va psixologik diagnostika baholash vositalarining ustuvor shakllaridan foydalanish doimo mutaxassislarining diqqat markazida bo'lib qolmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar jarayonida aholi salomatligini ta'minlashda xususiy tibbiyot tashkilotlarini rivojlantirishni yanada rag'batlantirish chora-tadbirlari, Umuman olganda, mamlakatimizda tibbiyot sohasining xususiy sektori faoliyat ko'rsatishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilgan. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi Qonunda mamlakatimizda sog'liqni saqlash sohasida xususiy sektorni rivojlantirish ko'zda tutilganligi, onkologik xizmatni yanada rivojlantirish va onkologik kasalliklarning kechki bosqichlarini boshidan o'tkazayotgan bemorlarga tibbiy-psixologik yordam ko'rsatishni takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi meyoriy hujjatlar tibbiyot va psixologiya sohasi mutaxassislarining oldida yangi vazifalar qo'ymoqda. Ushbu talablarga hamohang tarzda psixologiya fani yutuqlarini tibbiy diagnostika va davolash jarayonlariga yo'naltirish eng dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda.

Yuqoridagi mulohalardan ko'rinadiki, O'zbekistonda tibbiyot va psixologiya fanlari integratsiyasi masalasi doirasida yoki fanlarning o'zaro integratsiyasiga bog'liq bo'lmagan holda ma'lum tajribalar mavjudligi kuzatiladi. Mamlakatimizda esa tibbiyot

psixologiyasi doirasidagi tadqiqotlarning yakuniy yechimlari anchagina kam sonli tadqiqotlar bilan cheklanayotganligini guvohi bo‘lamiz. Bu boradagi izlanishlar sirasiga hozirgi kunda psixologlardan G‘.Shoumarov [10], V.Karimova [7], Z.Ibodullayev [3], SH.Baratovlar [1] salomatlik psixologiyasi, psixofiziologiya, psixogigiyena, tibbiy psixologiya, turli sohalarda psixologik xizmat masalalari bo‘yicha, shuningdek, M.Karamyan [5; 6], D.I.Ilxamova [4], D.Urazbayeva [9], F.G‘oziyeva [2] tibbiyot psixologiyasiga doir izlanishlari, kasalliklarning kelib chiqishi, kechishi va davolashda psixologik omillarning o‘rni, bemor psixologik holati va shaxsiy xususiyatlarining kasallik rehabilitatsiyasidagi roli Z.R.Ibodullayev [3], M.X.Karamyan [5, 6], Y.K.Narmetova [7] kabilarning tadqiqotlarida o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlar va yaratilayotgan ilmiy adabiyotlar tibbiyot va psixologiya fani o‘zaro aloqalarining dastlabki bosqichi deyish mumkin. Ammo bu holatlar Respublikadagi tibbiy psixodiagnostika tajribalarini yo‘lga qo‘yish uchun yetarli emas.

Biz yuqoridagi mulohazalarga mos ravishda O‘zbekistonda tibbiyot fanining rivojlantirish va mutaxassislar kasbiy salohiyatini oshirishda psixologiya bilimlar, xususan, tibbiy psixodiagnostikaning rivojlantirish bilan bog‘liq quyidagi muammolar mavjudligini qayd etib o‘tmoqchimiz:

psixodiagnostika psixologiya fani va amaliyotining ajralmas qismi hisoblanadi. Umumlashtirilgan rejada uning mohiyati "yagona" shaxsning holati, xususiyatlari va imkoniyatlarini tashxislash, uni tarbiyalash va o‘qitish, oldini olish va davolash uchun har bir shaxs bilan amaliy yordam ko‘rsatishga zaruratning mavjud; psixodiagnostika inson psixikasining tizimli mexanizmlarini, biologik va psixosotsial munosabatlarni ochib berish imkoniyatini ruyobga chiqarishga xizmat qilishi, ammo bu borada O‘zbekistonda yetarlicha psixodiagnostik vositlarni amaliyotda tatbiq etish amaliyotining yetarli emasligi; tibbiyot uchun psixologiya fanining ahamiyati, xususan, psixodiagnostikaning ahamiyatining o‘ziga xosligi haqida ishonch bilan gapirish mumkin bo‘lib, u tibbiyotda psixodiagnostika nazariyasi va usullari asosida kasallik etiologiyasi, patogenezi, kasalliklarni davolash va oldini olishda psixologik omillarning rolini o‘rganish bilan bog‘liq muammolarni hal qiladi, ammo mamlakatimizda tibbiyot bo‘yicha mutaxassislarning psixologik tayyorgarlikni ta‘minlash bo‘yicha o‘quv kurslari mavjud emas; umumiy tibbiy amaliyotda neyropsixik kasalliklar, psixosomatik patologiya va somatopsixik kasalliklarning tarqalishi, miya shikastlanishi, bolalar va o‘smirlarning rivojlanish anomaliyalari, o‘z joniga qasd qilish xatti-harakati va boshqalarning sabablarini aniqlashda psixodiagnostika metodikalarini tibbiyotda qo‘llash samarali natijalar berishi mumkinligi haqida so‘z boradi, ammo uning to‘laqon tatbiq etish bo‘yicha amaliy tizim mavjud emas. turli tibbiy muassasalarda tibbiy diagnostika usullari bilan psixologik diagnostika usullarini uyg‘unlikda qo‘llash kasalliklar sabablarini aniqlash va dovalash tadbirlarini oqilona tashkil etishga xizmat qiladi. Mazkur holatlar mamlakatimizda psixologiyada tibbiy diagnostika yo‘nalishida tadqiqotlarga zarurat tug‘dimoqda. Mazkur muammolarni hal etish uchun quyidagi vazifalarni hal etish maqsadga muvofiq:

O'zbekistonda tibbiyot va psixologiya fanlari integratsiyasiga erishish uchun jahon amaliyoti o'rganish hamda uning yutuqlarini mahalliy muhitga mos tarzda tatbiq etish;

O'zbekistondagi tibbiyot va psixologiya fanlari integratsiyasini ta'minlash maqsadida soha mutaxassislari o'zaro hamkorlikda fanlar doirasidagi tutash ixtisosliklar bo'yicha ilmiy-amaliy anjumanlar tashkil etish va hamkorlikni yo'lga qo'yish; jahonda tibbiy psixodiagnostikasining shakllanganlik holati va O'zbekistonda tibbiy psixologik diagnostikani joriy etishga bo'lgan ehtiyojning aniqlash mexanizmini shakllantirish va ilmiy tadqiqot ishlarini yo'lga qo'yish; mahalliy sharoitda qo'llanilayotgan psixodiagnostika metodikalar

tizimlashtirish va ularning tibbiy psixodiagnostika maqsadlarida qo'llash imkoniyatlarini aniqlash;

Tibbiyot sohasidagi ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassislarning kasbiy tayyorgarlik bosqichlarida kasalliklarning diagnostika tadbirlari borasidagi o'quv kurslarida tibbiy psixodiagnostika masalalariga doir mavzularni singdirib borish.

Tibbiyot va psixologiya sohalaridagi yetakchi mutaxassisliklari o'zaro hamkorligida tibbiy psixodiagnostika yo'nalishida o'quv adabiyotlari tayyorlash va ularni ta'lim jarayonida taqdim etish.

3-AMALIY MASHG'ULOT. KADRLAR BOSHQARUVIDA PSIXODIAGNOSTIKANING O'RNI VA ROLI.

Amaliy mashg'ulotni amalga oshirish:

1. Taqdim etilgan material bilan tanishing va kadrlar boshqaruvida psixodiagnostikaning o'rni va ahamiyati haqidagi shaxsiy munosabatingizni ifodalang.
2. Taqdim etilgan metodika asosida boshqaruv tizimidagi rahbar shaxsiga doir xulosaning taqdim eting.

1.Kadrlar boshqaruvida psixodiagnostikaning o'rni va roli.

So'nggi o'n yilliklar turli sohalarni psixologlashtirining ortishi bilan belgilandi. Ta'limda maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, oliy o'quv yurtlari dasturlari bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda albatta tuzilganligi, ularning yoshi, ijtimoiy ahvoli, alohida ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda tuzilganligi kuzatildi. Ichki va oilaviy munosabatlar sohasida mutaxassislarga (psixologlarga, psixoterapevtlarga) murojaat qilish tendensiyasi mavjud, masalan, so'nggi 90-yillarda bunday murojaatlar juda kam edi. Ammo bugungi kunda ham mamlakatimizda ayrim kishilar psixologik yordam xodimlariga shubha bilan qaraydilar. Respublikamizda psixologga murojaat qilishdan ko'ra, uning hissiy tajribalarini almashish, maslahat so'rash uchun do'sti yoki yaqin kishisiga maslahatga borish

ehtimoli ko'proq. Axloqiy qo'llab-quvvatlash, albatta, inson uchun zarur va muhim, lekin ba'zan professional qo'llab-quvvatlash ham foydalidir. Bunday nevrozlar, ruhiy tushkunlik, loqaydlik kabi tananing psixologik haddan tashqari oqibatlarini oldini olish uchun yordam beradi.

Psixologillashtirish boshqaruv faoliyatini saqlab qolmagan. Keling, ilgari qanday qilib odamlar yollanganini eslaylik: ta'lim muassasalaridan tarqatish orqali, taqdim etilgan tavsiyalarga ko'ra yoki boshqa xususiyatlarga asoslangan (yoqimli ko'rinish, oila yoki do'stona munosabatlar va boshqalar). Shaxsiy fazilatlarini qanday aniqlaganimizni eslang: biz xodimni uzoq vaqt kuzatdik, u qanday faoliyat turlarini boshqalardan yaxshiroq bajarishi mumkinligini aniqladik. Bugungi kunda ushbu protseduralar muayyan sinov mashqlari yoki texnikaga soddalashtirilgan. Bu vaqtni tejaydi va tashkilot menejerining ishini osonlashtiradi. Xodimlarni boshqarish sohasidagi bu tendensiya maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. Tajribaga ega bo'lgan menejerlar psixodiagnostik faoliyat uchun maxsus tayyorgarlikka muhtoj bo'lib, "xodimlarni boshqarish" yo'nalishida tahsil olayotgan zamonaviy talabalar mazkur metodlarni universitetning asosiy dasturi doirasida qo'llash asoslari va yo'llarini o'rganadilar. Masalan, O'zbekiston Milliy universitetida universitetida "Umumiy psixodiagnostika" uzoq yillardan buyon boshqaruv tizimida psixodiagnostikaning qo'llash istiqbollari masalasi o'qitiladi. Fanning o'tkazishning kichik amaliyoti asosida shuni qayd etish mumkinki, zamonaviy talabalar diagnostika turlariga faol qiziqadilar, o'zlarini va o'rtoqlarini o'rganishga intiladilar. Ular psixodiagnostikaga faqat shaxsiy tadqiqotlarda foydalanish uchun ham qiziqadilar.

Shubhasiz, bu amaliyot boshqa kishilar, ularning xodimlarini o'rganishda kasbiy faoliyatda ham yordam beradi. "Psixodiagnostika" tushunchasining kelib chiqishiga murojaat qilaylik. Psixodiagnostika o'zining eng umumiy shaklida psixologik tashxis qo'yish fani va amaliyotidir.

"Diagnostika" atamasi normal faoliyat yoki rivojlanishdan har qanday og'ishni tan olish, hatto muayyan obektning (alohida shaxs, oila, kichik guruh, muayyan ruhiy funktsiya yoki jarayonning) holatini aniqlash sifatida tushunila boshlandi. "Psixodiagnostika" tushunchasi ham shaxslar va guruhlarining profilaktik tekshiruviga o'tdi. Mamlakatimizning avvalgi tajribasidan kelib chiqib, zamonaviy ishbilarmonlarga psixologik diagnostikani boshqarishda bilimlarni rivojlantirish va ulardan foydalanishga alohida e'tibor qaratishni maslahat beramiz. Psixodiagnostik metodlardan foydalanuvchi ishbilarmonlar va menejerlarga ularning xodimlari haqida muhim psixologik ma'lumotlar beriladi. Xodimlarning psixologik holatini samarali tashxis qilish uchun ikkita asosiy tamoyilga rioya qilish kerak: tashxisning uzluksizligi va murakkabligi. Psixodiagnostikaning uzluksizlik tamoyili xodimning psixologik holatini o'rganishda tashxis biryoqlama bo'lmasligi, ya'ni uning holatini faqat tadqiqot paytidagina baholab bo'lmasligini nazarda tutadi. Diagnostika qilingan insonda shaxsining shakllanishi, o'sishi, kamoloti va o'zgarish bosqichlarini tahlil qilish kerak. Murakkablik tamoyili xodimning o'z hayotining turli sohalarida, masalan, ish vaqtida

hamkasblari bilan munosabatlar, muloqot, boshqaruv va boshqaruv kengashi, jamoadagi mavqei xususiyatlarini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Ammo psixodiagnostik faoliyatning asosiy tamoyili "zarar yetkazmaslik!", mohiyati uning shakllantirish aniq bo'lgan. Psixodiagnostikaning juda muhim tomoni bu faoliyat turini bajarish uchun sharoit yaratishdir. Shaxs psixodiagnostikasini o'tkazishning eng muhim shartlaridan biri mutaxassis tomonidan kasb etikasiga rioya qilish bo'lib, u tashhis qo'yilgan shaxsning shaxsiy qadr-qimmatini, huquq va erkinliklarini hurmat qilish majburiyatini o'z ichiga oladi. **Psixologik diagnostikada asosiy axloqiy tamoyillar:**

1. Mas'uliyatlilik tamoyili: psixodiagnostik tekshirishning barcha bosqichlarida ruhiy va jismoniy salomatlikni, hissiy va somatik qulaylikni va subektning ijtimoiy farovonligini saqlab qolish uchun diagnostikaning javobgarligi.

2. Kompetentlik tamoyili: psixodiagnostik tekshiruv har doim malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Psixodiagnostika ana shu vazifa va masalalarni hal qilishni o'z zimmasiga oladi.

3. Konfidensiallik tamoyili: psixodiagnostik shaxsning shaxsiy roziligisiz natijalarni oshkor qilmaslik. Psixodiagnostika tajriba tadqiqotining bir qismi sifatida ilmiy maqsadlarda amalga oshirilganda istisno qilinadi, lekin bu holda ham adabiyotlardagi predmetlarning aniq nomlari va familiyalarini ko'rsatish tavsiya etilmaydi. Odatda, diagnostik faoliyat natijalari oshkora oshkor etilmasligi kerak.

4. Ilmiy amal qilish tamoyili: psixodiagnostik metodlar asosli va ishonchli bo'lishi, ya'ni to'liq ishonish mumkin bo'lgan shunday natijalarni berishi kerak.

5. Shaxs huquqlarini himoyalash: psixodiagnostika natijalari tekshirilayotgan shaxsga zarar yetkazish uchun hech qanday holatda foydalanilmasligi kerak. Agar psixodiagnostika raqobatli tanlov maqsadida yoki shaxsni ishga qabul qilishda amalga oshirilsa, bu tamoyil obektga natijalarning ochiqligi tamoyili bilan birgalikda qo'llaniladi, bu yesa uning nima va qanday sinovdan o'tishi, uning tekshirish natijalari haqida ma'lumot talab qiladi.

6. Obektivlik (xolislik) tamoyili: test natijalariga asoslangan xulosalar ilmiy jihatdan mustahkam bo'lishi va test o'tkazayotganlarning subektiv munosabatlariga hech qanday bog'liq bo'lmasligi kerak.

7. Samaradorlik tamoyili: psixodiagnostika asosida berilgan tavsiyalar, albatta, berilgan shaxs uchun foydali bo'lishi kerak.

8. Murakkab diagnostika tamoyili-bir xil aqliy xususiyatni tashxislashda turli metodik metodlarni birlashtirish, shuningdek, tegishli ruhiy xususiyatlarga qaratilgan metodlarni birlashtirish, diagnostik xulosaning aniqligini oshirish tamoyili. Boshqa har qanday fanda bo'lgani kabi psixodiagnostika ham o'zining metodologik asoslariga ega.

M. K. Akimovning fikricha, psixodiagnostika odatda shaxsini –uning ruhiy sifatleri, harakatlari, xususiyatlari va holatlarini o'rganishga qaratilgan.

Psixodiagnostikaning asosiy metodlari testlashtirish va so'rov bo'lib, uning metodologik timsoli o'z navbatida test va so'rovnomalar bo'lib, ular metod deb ham ataladi. Usullar quyidagi xususiyatlarga ega: 1) ular diagnostik ma'lumotlarni nisbatan

qisqa vaqt ichida to'plashga imkon beradi; 2) ular inson haqida umuman ma'lumot bermaydi, balki muayyan xususiyatlar (aql, xavotirlanish va boshqalar) haqida ma'lumot beradi; 3) axborot siz boshqa odamlar bilan shaxsning sifatli va miqdoriy taqqoslash berish imkonini beradi shaklida keladi; 4) diagnostika texnikasi orqali olingan axborot aralashuvi, uning faoliyatini bashorat shuningdek rivojlantirish uchun prognoz, aloqa, va shaxsning faoliyati samaradorligi nuqtai nazaridan foydalidir,

Psixodiagnostikaning eng keng tarqalgan turi testdir.

Eng mashhur diagnostika usullaridan biri javob variantlarining mavjudligi va shuning uchun tanlovdur. Ammo zamonaviy psixodiagnostik testlar ishlashning boshqa shakllarini ko'zda tutadi: rasm chizish, suhbat va boshqalar.

Test predmetning ma'lum bir faoliyatni bajarishini nazarda tutadi (bu masalalarni yechish, rasm chizish, rasmdan hikoya qilish va boshqalar bo'lishi mumkin.), ya'ni muayyan sinovdan o'tadi. Test natijalari asosida tadqiqotchi predmetdagi muayyan xususiyatlarning mavjudligi, xususiyatlari va rivojlanish darajasi haqida xulosa chiqaradi. Individual testlar standart topshiriqlar to'plami va baholash uchun zarur materialni ifodalaydi; standart-topshiriqlarni taqdim etish tartibi va natijalarni baholash tartibi.

2.Rahbar xodimlarining shaxsiy sifatlarini baholash metodikasi

Hurmatli respondent! Sizga taklif etilayotgan ushbu tasdiq-mulohazalarni diqqat bilan o'qing va ularning har biriga quyidagi javoblar variantidan mosini tanlab, uni javob varaqasi katagida belgilang:

1. To'liq qo'shilaman — 2
2. Qisman qo'shilaman — 1
3. Qo'shilmayman — 0

Agar test savolnomasida keltirilgan tasdiq-mulohazani to'liq e'tirof etsangiz, javob varag'i kattakchasiga 2 raqamini, qisman e'tirof etsangiz 1 raqamini, agar mazkur fikrga mutlaqo qo'shilmasangiz 0 raqamini yozing.

Test savolnomasi

1. Qonunlarga so'zicz rioya qilish kerak.
2. Jamoa manfaati shaxsiy manfaatlardan yuqori bo'lishi kerak.
3. Hozir mehnat jamoasi muammoni hal etish huquqiga ega emas.
4. Rahbarlarni saylash o'z ma'nosini yo'qotgan.
5. Yoshlar orasida norasmiy harakatlarning rivojlanishga to'sqinlik qilish lozim.
6. Iqtisodning barcha sohalarida, shuningdek, ta'lim sohasida ham qat'iy tartibga erishish hukumat uchun zarur.
7. Xususiy tadbirkorlik ishi – sofdil odamlar uchun maqbul emas.
8. Siyosat borasida shaxsiy mulohaza bildirish ancha murakkab.
9. Hammasini o'zim bajarishga uringanim ma'qul.

10. Menga buyruq berishlarini yoqtirmayman.
11. Yaxshi variant taklif qilgan holda tanqid qilish mumkin.
12. O'zing rahbarlik qilganingda qaror qabul qilish shaxsiy mas'uliyat talab etmaydi.
13. Men prinsiplarimga to'g'ri kelmaydigan ishni bajara olmayman.
14. Ishsizlarga nafaqa berish shart emas, chunki bu ularni mehnatga rag'bat uyg'otmaydi.
15. Har bir kishi mas'uliyatli damlarda faqat o'z kuchiga ishonishi va o'z yo'lidan qaytmasligi lozim.
16. O'z rahbaring qarorlarini doimo qo'llab-quvvatlashing va bajarishing lozim.
17. Hozirgi zamon siyosati shunchalik murakkab va serqirradi, u bilan faqat professionallar shug'ullanishi kerak.
18. Odamlar kimgadir bo'ysunishi kerak.
19. Men qattiq qo'llik bilan rahbarlik qilish tarafdoriman, ana shunda holdagina o'z g'oyalarning osonlik bilan amalga oshirishing mumkin.
20. Rahbarning ochiq-oydin shubhalari jamoani kuchsizlantiradi.
21. Men doimo to'g'ri qarorlar qabul qilaman.
22. Bolalar eng avvalo vaziyatlarga moslasha olishlari lozim.
23. Butun jamoa manfatalari uchun ba'zida alohida insonlarning farovonligini e'tiborga olmasa ham bo'ladi.
24. Menga nimani va qanday qilib bajarishimni doimo ko'rsatib turishlarini afzal bilaman.
25. Bolalar o'qituvchining xatti-harakatlarini tanqid qilishlari kerak emas.
26. Nima bo'lishidan qat'iy nazar men boshbodoqlikni yoqtirmayman.
27. Ayrim kishilardagi tilyog'lamalik va makr-hiylani birdan payqayman.
28. Kimgadir e'tiroz bildirsang - o'zinga qo'shimcha qiyinchilik tug'dirasan.
29. Tushunmagan narsang haqida hech qachon gapirishing kerak emas.
30. Odamlarning ahmoqliklari meni asabiylashtiradi.
31. Birovlar uchun mas'uliyatni o'z zimmamga olishni yoqtirmayman.
32. Men doimo atrofdagilarga moslashib boraman.
33. Simpatiya uyg'otmagan odamlarga o'zingni xushmuomala qilib ko'rsatishing shart emas.
34. Tekinxo'rlarni jamiyatdan ajratib tashlagan yaxshi.
35. Ta'lim oluvchilarni itoatli bo'lishga o'rgatishlari lozim.
36. Menga kimgadir noxushlik keltirish ba'zan huzur bag'ishlaydi.
37. Prinsip jihatdan hech kimga qarz bermayman.
38. Ba'zan o'z fikr-mulohazalarimni bildirishga qiynalaman.
39. Boshliqning fikri xodimlarning mulohazasidan ko'ra doimo ahamiyatli.
40. Rahbar bilan xodim o'rtasidagi oshna-og'aynichilik munosabatlari tarbiyaga putur yetkazadi.

Javoblar blankasi

<i>N^o</i>			<i>N^o</i>	
1.			21.	
2.			22.	
3.			23.	
4.			24.	
5.			25.	
6.			26.	
7.			27.	
8.			28.	
9.			29.	
10.			30.	
11.			31.	
12.			32.	
13.			33.	
14.			34.	
15.			35.	
16.			36.	
17.			37.	
18.			38.	
19.			39.	
20.			40	

Test natijalarini qayta ishlash tartibi:

1-20 bandlar bo'yicha hisoblangan ballar yig'indisi rahbarning ijtimoiy- axloqiy darajasini bildiradi.

21-30 bandlar bo'yicha hisoblangan ballar yig'indisi rahbarning ma'naviy kamolot darajasini belgilaydi.

31-40 bandlar bo'yicha hisoblangan ballar yig'indisi rahbarning hissiy yetukligini ifodalaydi.

So'ngra oxirgi ikki yig'indi, ya'ni ikkinchi va uchinchi ballarning yig'indisi (21 - 40 bandlar bo'yicha ballar yig'indisi) hisoblab topiladi. Bu esa rahbarning ijtimoiy intellekti darajani bildiradi.

1-40 bandlar bo'yicha umumiy ballar yig'indi hisoblab topiladi. U rahbarning jamoadagi va guruhdagi yetakchilik imkoniyatini belgilaydi.

Shunday qilib, test natijalari beshta ko'rsatkichni ifodalaydi, ya'ni rahbarning quyidagi sifatlarini aks ettiradi:

- ijtimoiy-axloqiy yetukligi ;
- ma'naviy yetukligi;
- emotsional yetukligi;
- ijtimoiy intellekti; — yetakchilik darajasi.

Tabaqalashtirib baholash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. Ijtimoiy-axloqiy yetuklik (1 - 20 bandlar bo'yicha ballar yig'indisi): 0 - 6 — past; 7 - 10 — o'rta; 11 - 15 — eng yuqori; 16 - 21— juda yuqori; 22 - 26 — yuqori; 27 - 30 — o'rta; 31 - 34 — o'rtachadan past; 35 - 40— past. 2. Ma'naviy yetuklik (21 - 30 bandlar bo'yicha ballar yig'indisi):

0 - 2 — quyi;

3 - 4 — o'rta;

5 - 7 — eng yuqori;

8 - 10 — juda yuqori;

11 - 13 — yuqori;

14 - 15 — o'rta;

16 - 17 — o'rtachadan past; 18 - 20 — quyi. 3. Emotsional yetuklik (31 - 40 bandlar bo'yicha ballar yig'indisi):

0 - 1 — eng yuqori;

2 - 4 — juda yuqori;

5 - 8 — yuqori;

9 - 12 — o'rta;

13 - 16 — o'rtachadan past; 17 - 20 — quyi. 4. Ijtimoiy intellekt (21 - 40 bandlar bo'yicha ballar yig'indisi):

0 - 2 — o'rta;

3 - 4 — yuqori;

5 - 8 — eng yuqori; 9 - 14 - juda yuqori ;

15 - 21 — yuqori; 22 - 27 — o'rta; 28 - 33 — o'rtachadan past; 34 - 40 — quyi.

Yetakchilik darajasini aks ettiruvchi sifatarning integrativ baholasi(1 - 40 bandlar bo'yicha ballar yig'indisi):

71-80 balllar. Rahbar atrofdegilariga simpatiya uyg'otmaydi. Hamma narsani ipidan-ignasigacha bilmaydi, o'zining mustaqil fikriga ega emas, qat'iy buyruqqa amal qiladi. Odatda, uning vijdoni qiynalmaydi. Ehtimol, u o'z atrofida xarakter jihatdan o'ziga o'xshagan, hamfikir odamlarni to'plashi lozim.

61-70 balllar. U hamma ko'ravermaydigan va u haqda har kim eshitavermaydigan rahbarlar toifasidan. U o'zgartirishni xohlamaydi. Uning uchun eng maqbuli – qanday bo'lsa - hamma narsa shundayligicha qolgani ma'qul. U sinab ko'rishni tan olmaydi, tavakkal qilishni yoqtirmaydi. U adolatli, biroq konservativ. Shu bois uning xatti-harakatlari boshqalarga adolatsizlikdek tuyulishi mumkin. Atrofidagi odamlarning

muammolari va real hayotiy masalalar bilan ko‘proq qiziqishi kerak. Bu unga va jamoasiga ko‘proq foyda keltirishi mumkin.

46-60 ballar. Bu rahbar «o‘rta» toifaga mansub. Uning qiziqishlarida barqaror ustuvorlik yo‘q. Standartlardan chetga chiqishga tanqidiy munosabatni bildiradi va istexzo bilan qaraydi. U intuitsiya va vijdon amriga bo‘ysunadi, o‘z fikrini aniq bayon eta oladi. Boshqalarning e‘tibor berishini va majburiylikni yomon ko‘radi. Boshqa jihatdan esa, hamisha murosa qilishga intiladi. Eng asosiysini ikkinchi darajalidan ajrata bilsa, u yaxshi yetakchi bo‘la oladi.

15-45 ballar. Bu rahbar demokrat, mas‘uliyatli. Uning axloqiy va ijtimoiy qiziqishlari aniq ifodalanadi. U endi boshlangan ishlarni, yangiliklarni qo‘llabquvvatlaydi. Uning uchun barqaror narsaning o‘zi yo‘q. Biroq shoshib qaror qabul g‘ilmaydi va hamma narsaga tanqidiy yondashadi. O‘zining g‘oyalarni himoya qiladi va murosaga borishi qiyin. Ammo bu toifadagi rahbarlar kam uchraydi, biroq aynan ular haqiqiy yetakchiga xos sifatlarga ega.

0-14 ballar. O‘ziga ishonmasligi yaqqol seziladi. Agar unga biror narsa yoqmasa tez ta’sirlanadi (bunday hodisalar uning hayotida tez-tez uchrab turadi) atrofdagilari u bilan munosabatga kirishishda qiynalishadi. U o‘z maqsadiga erishishda shijoatli va qat’iyatli. Uning fikricha, maqsad vositani belgilab beradi. Sabr-bardosh va xolisonalikning yetishmasligi - uning eng asosi kamchiligidir. U ba’zan qandaydir g‘oyalarni ilgar suradi, ammo uning sabrtoqaotsizligi uni hayotga joriy etishga xalqit beradi.

Shunday qilib, 15-45 ball to‘plaganlar haqiqiy rahbarlik sifatiga, 25-35 ball to‘plaganlar esa, eng maqbul rahbarlar toifasiga mansub hisoblanishadi. **4-AMALIY MASHG‘ULOT. SPORTDA ZAMONAVIY PSIXODIAGNOSTIKA YO‘NALISHLARI.**

Amaliy mashg‘ulotni amalga oshirish tartibi:

1. Taqdim etilayotgan o‘quv materiallari bilan tanishib chiqing.
2. Material asosida sport psixodiagnostikasi xususiyatlari borasida qisqa tahliliy xulosa tayyorlang.
3. Metodikalarning qo‘llash xususiyatlari bo‘yicha ekspert xulosani tayyorlang.

Sportda katta hajmdagi ilmiy tadqiqotlar olib boriladi - sport mashg‘ulotlari va musobaqalar hayotning turli jihatlarini o‘rganish uchun ajoyib sharoit yaratadi: tananing faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlaridan, shu jumladan ekstremal sharoitlarda, katta guruhlarning ijtimoiy ta’siriga va sport hodisasining falsafiy tushunchasiga. Psixologik tadqiqotlar esa bu tadqiqotlarning salmoqli ulushiga ega, chunki ruhiy hodisalar har qanday inson faoliyatiga hamroh bo‘ladi. Lekin sportdagi psixodiagnostika ancha ko‘p hollarda o‘ziga xos amaliy vazifani — sportchining psixologik yaroqliligini baholashni

hal qiladi. Ushbu bo‘limda turli sport turlarida ushbu muammoni hal qilish uchun metod yaratish va tadqiqotlarni tashkil yetish namunalari keltirilgan.

Nima uchun psixodiagnostikadan foydalaniladi?", ya'ni. tadqiqot maqsadi ko‘rsatilgan so‘ng, siz yana uch savollarga javob haqida qaror qabul qilish kerak: "Nima?", "Qachon?" va "qanday qilib?" o‘rganiladi.

Psixodiagnostika jarayonida bajarilishi lozim bo‘lgan harakatlar ketmaketligi ish bosqichlarini belgilaydi.

1. Maqsadni belgilab olish. Tadqiqotning umumiy maqsadi shakllantiriladi, uning tashkiliy va empirik usullari aniqlanadi.

2. Modelini yaratish. O‘rganish uchun xossalar to‘plami aniqlanadi, natijaning mumkin bo‘lgan tasviri yaratiladi va gipoteza shakllantiriladi.

3. Usullarini tanlash. Usullar ko‘rsatilib, ulardan tajribalarda foydalanish uchun yetarli sharoitlar yaratiladi.

4. Amaliyot. Tadqiqot ishlarini bevosita bajarish, empirik ma'lumotlarni to‘plash.

5. Talqin qilish. Olingan natijalarni qayta ishlash, ularni aniq ilmiynazariy tushunchaning pozitsiyasidan tushuntirish, amaliy foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Sport faoliyatida psixodiagnostikaning o‘ziga xos xususiyatlari

Sportdagi psixodiagnostika psixologning asosiy faoliyatlaridan biridir. Sport faoliyatidagi psixodiagnostika shaxsning qaysi sport turi bilan shug‘ullanishi uchun mosligini aniqlash, sport jamoasini shakllantirish, musobaqalarda ishtirok yetish uchun yeng kuchlilarni tanlash, terma jamoalarga nomzodlar, yeng quyi oliy ligaga chiqqan jamoalar va boshqalar. Diagnostikasi nafaqat sportchilarning psixologik xususiyatlarini o‘rganish, balki ruhiy barqarorlik talablari bilan ruhiy grafik va spermogrammu sport qurish imkonini beradi, shaxs va sport muhim fazilatlarini tuzilishi sportchining yerishishni va sportchi tayyorlash samaradorligini oshirish uchun psixologik skrining amalga oshirish uchun sportchini rag‘batlantirish muvaffaqiyat bashorat qilish. Psixodiagnostik materiallar o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil yetish va har bir sportchiga individual yondashuvni ta’minlash va individual faoliyat uslubini rivojlantirishda katta yordam beradi.

Psixodiagnostik metodlar aqliy va psixomotor rivojlanishni, aniq sport turlari uchun maxsus qobiliyatlarni, aqliy (musobaqadan oldingi, raqobatbardosh, musobaqadan keyingi va boshqalarni o‘rganishga qaratilgan.) sportchilarning Shtatlari, xususan, musobaqaga ruhiy tayyorlik holati, fitnes holati va boshqalar. Sportchi shaxsi uch yo‘nalishda o‘rganiladi: shaxsiy jarayonlar, holatlar va shaxs xususiyatlari. Diagnostik protsess sport jamoasidagi o‘zaro ta’sir va ziddiyatlarga, sportchi va uning murabbiyining, raqobat sharoitidagi raqobatchilarning o‘zaro munosabatlariga bo‘ysunishi mumkin. Psixodiagnostikaning sportdagi ilmiy-amaliy asoslari A.S. Puni,

V.L. Marishuk, Y.P. Bludov, I.P. Volkov, A.V. Rodionov va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan..

Sportda psixodiagnostika usullari

Diagnostik faoliyatni tashkil yetish ilmiy psixologik tadqiqotlarning asosiy bosqichlari, metodlari, metodlari va tartiblarini bilish bilan bog'liq. Psixologiyada metod-aqliy faoliyatni o'rganish usuli va texnikasi. Metoddan samarali foydalanishning o'ziga xos metodlari majmui texnika deb ataladi. Tadqiqot tashkilotining barcha harakatlari ketma-ketligi protsedura deb ataladi.

Sport psixologiyasida umumiy psixologik usullar, shuningdek, sport faoliyatini o'rganish shart-sharoitlarining o'ziga xos xususiyatlariga nisbatan modifikatsiyalangan va moslashtirilgan usullar qo'llaniladi.

Psixodiagnostik maqsadlarda kuzatish, o'z-o'zini kuzatish, yeksperiment, so'rov usullari, suhbat, biografik va bo'ylama usullardan yeng ko'p foydalaniladi.

Kuzatish-jismoniy tarbiya va sportchilarning ruhiy, motor, xulq-atvor va boshqa ko'rinishlarini ular faoliyatining tabiiy sharoitlarida (jismoniy tarbiya darslarida, mashg'ulotlarda, musobaqada va boshqalarda) o'rganishdir.). Og'zaki, verbatim yozuv, texnik vositalar (kino jihozlari, magnitofon, videomagnitofon va boshqalar) dan foydalangan holda uzluksiz yoki tanlama bo'lishi mumkin.). Kuzatish doimo maqsadga muvofiq, oldindan tuzilgan sxema bo'yicha, qayd yetilgan dalillarni qayta ishlash bo'yicha oldindan rejalashtirilgan reja asosida amalga oshiriladi.

O'z-o'zini kuzatish o'rganilayotgan hodisaning ayrim subektiv jihatlarini ochib beruvchi og'zaki hisobot shaklida ifodalanadi. Masalan, tajribada o'rnatilgan harakatlar amplitudasini ko'paytirish aniqligini o'rganishda o'z-o'zini kuzatish asosida sportchining o'zi bajargan harakat aniqligini aniqlaydigan belgilar belgilanadi. O'z-o'zini kuzatish sportchilarning harakatlari, tajribalari, holatlari, fikrlari, xatti-harakatlarini tahlil qilishda qo'llaniladi. Sportchilarning nafaqat texnik va taktik jihatdan yoki motorikani rivojlantirish jihatidan o'zlarini yaxshilash uchun o'zlarini bilishlari juda muhimdir, ayniqsa, o'zlarini shaxs sifatida shakllantirish va o'zlarini turli, ko'pincha kutilmagan, hayot va faoliyat holatlarida oqilona boshqarish uchun. O'zo'zini kuzatish asosida sportchilarning o'zlarini baholashlari shakllanadi. Bunday o'z-o'zini baholash hozirgi kunda psixologiyada tadqiqot usullaridan biri sifatida tobora ko'proq qo'llanilmoqda.

Tajriba, masalan, sportchilar faoliyati kechadigan raqobat sharoitini simulyatsiya qilish uchun qo'llaniladi.

So'rov usullari va suhbatlar yordamida siz sportchi shaxsining muayyan jihatlarini, ruhiy farovonligi, sportchining tashvish darajasi haqida og'zaki ma'lumot olishingiz mumkin.

Bo'ylama usul ruhiy va psixomotor rivojlanish kursini uzoq muddatli kuzatish maqsadida qo'llaniladi. Shu yo'l bilan, masalan, jismoniy tarbiyaning yosh maktab o'quvchilarining ruhiy jarayonlari va motor sifatlarining rivojlanishiga ta'sirini o'rganish mumkin. Bu maktabda jismoniy tarbiya usullarini takomillashtirish uchun muhimdir. Bo'ylama usulni uzoq muddatli sport mashg'ulotlarining sportchilar shaxsini shakllantirishga ta'sirini o'rganishda muvaffaqiyatli qo'llash mumkin.

Haqiqiy tadqiqot materialini qayta ishlash uchun korrelyatsiya, omil, ziddiyat, diskriminant va boshqa tahlil turlari kabi matematik va statistik usullardan foydalaniladi.

Miqdoriy usullar o'rganilayotgan psixik hodisalarning mazmuniga oid tadqiqot materiallarini tahlil qilish, ularni turlari, guruhlari, variantlari va boshqalar bo'yicha farqlash va tasniflashdan iborat.

Sifat analizining muhim yeleменти-turli tiplar, guruhlar va variantlarga mansub o'rganilayotgan hodisalarning namoyon bo'lishiga xos misollarni tasvirlash kasoddir. Bu tavsiflar o'rganilayotgan ruhiy hodisaning eng yaqqol va to'liq ifodalangan holatlarini (masalan, temperament tipi, oldindan boshlanish holati va hokazolarni ko'rsatadi.), yoki, aksincha, umumiy qoidalarga istisno bo'lgan holatlar.

Psixodiagnostik metodlarning tasnifi

Metod metodikada o'ziga xos amalga oshadi. Xuddi shu usul turli metodlar shaklida mavjud bo'lishi mumkin. Sport faoliyatida psixodiagnostik usullarni shaxs holatlari va shaklining individual xususiyatlarini o'rganishga qarab ajratish mumkin.

Shaxsning individual xususiyatlarini o'rganishga e'tibor beriladi:

yo'nalishni, qiziqishlarni o'rganish usullari (K. K. Platonovning shaxsiy xaritasi va boshqalar.); shaxsning tarkibiy qismlarini tavsiflovchi shaxsiy usullar (K. K. Platonovning shaxsiy xaritasi, G. Ayzenk so'rovnomalari va boshqalar.); sotsiometriya (jamoatchilik bilan aloqalar tizimida sportchi shaxsini o'rganish); tafakkurning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish usullari; psixikaning patologik xususiyatlarini, xarakterini aniqlash usullari; ijodiy qobiliyatlarni o'rganish usullari (axborotni Rorshax bo'yicha testlash natijalaridan olish mumkin va hokazo); umumiy tushuncha, kasbiy bilim, ko'nikma (fikrlash jarayonlarini o'rganishning eng ko'p usullari); ruhiy jarayonlarni o'rganish usullari: xotira, diqqat, idrok va boshqalar.

(blank va apparat sinovlari); psixomotor jarayonlarni, harakatlarni muvofiqlashtirish va aniqligini o'rganish usullari (kalkulatorlar, koordinatsion o'lgachlar, maxsus jismoniy mashqlar); psixofiziologik usullar (sensorimotor reaksiyalarni o'rganish qurilmalari,

psixofiziologik va yelektrofiziologik usullar); hissiy-irodaviy sohani o'rganish, hissiy barqarorlik (murakkab usullar

ba'zan fiziologik va biokimyoviy o'lchovlardan foydalangan holda); ruhiy holatlarni baholash (anketa, Spilberger—Xanin, SAN va boshqalar.).

Qo'llash shakli: kuzatish (tabiiy sharoitda yoki murakkab vaziyatlarni modellashtirishda, sinov vaqtida); suhbat (individual va guruh); anketa va so'rovnomalar (ochiq va yopiq); sociometrik usullari; blankli va apparat testlarini qo'llash (individual va guruhli testlar); trenajyorlar va o'quv qurilmalari bo'yicha imtihon; maxsus nazorat jismoniy mashqlar (tezlik, diqqat, operativ xotira, harakatlarni muvofiqlashtirish va aniqligini o'rganish va boshqalar uchun.); murakkab metodlar (jumladan, motor faoliyati, fiziologik, elektrofiziologik va boshqa o'lchashlar).

Psixodiagnostik metodlarga qo'yiladigan talablar

U kasbiy sifatlarni baholash uchun qo'llaniladigan usul va testlarga bir qator talablarni taklif yetdi.

1. Prognostik qiymati. So'rov natijalari keyingi muvaffaqiyatlarda, tekshirilayotgan shaxslar tanlab olingan va tayyorlangan kasbiy faoliyatda o'z ifodasini topishi talabidan iborat. Testning qiymati, odatda, uni bajarish natijalarining korrelyatsiya koeffitsiyenti va bashorat qilishning tashqi mezonlari bilan o'lchanadi. Qiymati 0.20-0.50 koeffitsiyenti bilan tavsiflanadigan testlardan foydalanish juda ma'qul.

2. Sinaluvchi natijalarining ishonchliligi, barqarorligi. Umumiy baholashning barqaror natijasi sifatida ushbu test natijasidan foydalana olish uchun yetarli ishonchlilik zarur. Ishonchlilik shu test bo'yicha olingan natijalarning alohida seriyasi orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti bilan o'lchanadi. Testlarning ishonchliligi odatda uning davomiyligi bilan ortadi. Ishonchlilik omilining minimal maqbul qiymati 0,7 deb teng bo'lishi kerak.

3. Ilmiy, asoslilik va ishontirish. Testni qo'llash ish tavsifining har qanday aniq xususiyatlariga asoslangan bo'lishi kerak. Qaysi xususiyat o'rganilganligi va nima uchun baholanishi kerakligi aniq bo'lishi kerak. Olingan ma'lumotlar ilmiy tahlilga tortilishi va ma'lum ilmiy qoidalar bilan bog'liq holda talqin qilinishi lozim.

4. Noyoblik va farqlanish. Metodika muayyan xislatga, muayyan sifat yoki sifatlar guruhiga qaratilgan bo'lishi kerak. Tanlangan test natijalari bilan aniq turli sifatlarni o'rganishga qaratilgan boshqa test natijalari o'rtasida kamroq bog'liqlik bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

5. Testni baholashga qaratilgan sifatlarning yetarliligi, qo'llanilgan testning umumiyliigi va o'rganilayotgan faoliyatning ularning psixologik tuzilishiga nisbatan bo'limi.

6. Sinov eng katta standartlashtirish bilan xarakterlanadi obektivligi. Tekshiruv shartlari shunday bo'lishi kerakki, test natijalariga begona omillar (yeksperimentatorning individual xususiyatlari, obektning kayfiyati, uskunaviy xatolar va boshqalar ta'sir ko'rsatmasin.). Eksperimentatorning fikricha, ayniqsa test natijalari yozuvlarini ishlab chiqarishda qarama-qarshiliklar bo'lmasligi kerak. Har bir test uchun yeksperimentatorga va mavzuga nima deyish kerakligini aniq belgilaydigan maxsus ko'rsatmalar tayyorlanishi kerak.

7. Ishonchlilik. Obektiv raqamli o'lchovlar amalga oshirilishi kerak.

8. Testlarni sonli baholash usullarini pedagogik kuzatish ma'lumotlari bilan, xarakteristikalar va anketa ma'lumotlarini tahlil qilish bilan birlashtirish.

9. Samarali tashqi mezonlarning mavjudligi (ya'ni amalda bo'lgan mezonlar).

10. Testlarning amaliyligi, ularning mavjudligi, soddaligi va bajarilish tezligi, masshtabi va ulardan cheklangan miqdordagi test obektlari bilan foydalanish imkoniyati bilan xarakterlanadi.

Shaxs xaritasi

(K.K.Plotonov)

Shaxsning har bir xislatlari namoyon bo'lishiga ko'ra besh balli shkala bo'yicha baholanadi:

- 5-** xaritada qayd etilgan shaxs xislatlari yaxshi rivojlangan, yaqqol namoyon bo'ladi, ular har xislat faoliyat turlarida kuzatiladi;
- 4-** ko'zga tashlanuvchan, ammo doimo ham namoyon bo'lmaydi. Unga xos teskari xislatlar kam uchraydi;
- 3-** u va unga teskari shaxs xislatlari tez ko'zga tashlanmaydi.
- 2-** unga teskari shaxs xislatlari tez-tez namoyon bo'ladi va yaqqol ko'zga tashlanadi;
- 1-** teskari shaxs xislatlari tez-tez namoyon bo'ladi va har xil faoliyat turlarida uchraydi;
- 0-** to'ldirilayotgan kartada bu sifatni baholovchi ma'lumotlar yo'q.

Har bir shaxs xislatlari dinamikasi bo'yicha uchta belgilardan biri aniqlanadi:

- oldin kam ahamiyatga ega edi, hozir esa ancha rivojlangan va kuchayib bormoqda;
- o'zgarishsiz qolmoqda;
- oldin ancha xos edi, yomonlashib bormoqda. Dinamika keyingi uch yillik hisobida baholanadi.

To'ldirish usuli: o'z-o'zini baholash, baholash.

Familiya, i., o.i. _____ guruh

Yoshi _____ ma'lumoti _____

Ixtisosligi _____

1. Salomatlik holati
2. Salomatlikka munosabati

Hayot sharoiti

1. Ish
 2. Oilasi
 3. Moddiy sharoiti
- Qo'shimcha ma'lumotlar
- 1.
 - 2.
 - 3.
 - 4.

Qobiliyatlarining namoyon bo'lishi:

1. Psixomotor
2. Musiqiy
3. Vokal
4. Artistik
5. Badiiy
6. Texnik
7. Matematik
8. Adabiyot
9. Pedagogik
10. Tao'kilotchilik
11. Axloqiy
12. Huquqiy
13. Jismoniy

Boshqalaridan yaqqol ajralib turadigan qobiliyat

Xarakter xislatlari:

1. Qat'iyatlilik
2. Kollektivizm
3. Optimizm

Xarakter xislatlaridan ancha farqli namoyon bo'ladigani

Shaxs tuzilishi

I. Ijtimoiy shartlangan podstruktura

1. Umumiy yoʻnalganlik: a) darajasi
b)kengligi
v)jadalligi
g) barqarorlik
d) mavjudligi

2. Kasbiy yoʻnalganlik

3. Maʼnaviy yoʻnalganlik

4. Munosabat: a)mehnatga
b)odamlarga
v) oʻziga

II. Tajriba podstrukturasi

1. kasbiy tayyorgarlik
2. Madaniyat: a) psixomotor
b)musiqiy
v)teatr
g) badiiy
d)adabiy
ye) kundalik

III. Biologik shartlangan podstruktura

1. Temperament: a) kuchi
b)harakati
v)muvozanatlashganligi
2. Shaxsdagi patologik oʻzgarishlar

IV. Psixik jarayonlarning individual xususiyatlari podstrukturasi

1. Emotsional qoʻzgʻaluvchan
2. Emotsional-motor barqarorlik
3. Emotsional faollik
4. Diqqat-eʼtiborlilik
5. Tanqidiy tafakkur
6. Xotira samaradorligi
7. Tahlil etuvchanlik
8. Ijodiy xayol
9. Iroda: a) oʻzini tutib olganlik
b) maqsadga intiluchanlik

v) tashabbuskorlik

g) qat'iyatlik

d) jur'atlik

10. Tartiblilik

Sportchi shaxsining potensial qadriyatlari tuzilish komponentlari xaritasi

Podstruktura	Sifatlar guruhi	Alohida sifat, ko'nikma, malakalar
--------------	-----------------	------------------------------------

1. Sotsial-psixologik	O'ziga munosabat	Adolatlilik, poklik
		O'ziga tanqidiy
		O'ziga talayuchan
		Muloqotmand, hozirjavob
		Do'stona
		G'ururli
		Batartib
	Jamiyatga munosabati	Yordam berishga shay
		Tashsilotchilik qobiliyatlari
		Optimal konformizmning
	Mehnatga munosabati	Mehnatsevar va mehnatda shijoatli
		Mehnatga batartib
		Mas'uliyatli
	Qiziqishlari	Sportga qiziqish
		O'zining sport turiga qiziqish
		Sport va madaniyatning tibbiybiologik masalalariga qiziqish
		Qiziqishlari kengligi
		Qiziqishlari chuqurligi
		Qiziqishlarining barqarorligi
	Qobiliyatlari	Harakat
		Sensor
		Sensomotor (psixomotor)
		Sportga iqtidori
		Tafakukkur faolligi

	Intellekt	Mustaqillik
		Mantiqiy tafakkur
		Aqliy sifatlar
2. Psixologik	Psixofiziologik sifatlar	Diqqat (hajmi, taqsimlanishi, to'planishi, ko'chuvchanligi, barqarorligi)
		Xotira (qisqa, uzoq, operati)
		Tafakkur (mantiqiy, ijodiy, faol, mustaqil)
		Axborotlarni qayta ishlash tezligi
	Emotsional sohasi	Asabiylarning mavjud emasligi
		Bezovtalanish
		Frustratsiya
		Emotsional qo'zg'aluvchan
		Emotsional-motor barqarorlik
		Emotsiyaning faolligi
	Irodaviy	O'zini tuta bilish

		Qat'iyatlik
		Jur'atlilik
		Imkoniyatlarini safarbar eta oluvchanlik
Analizatorlarning holati va ularning o'zaro ta'siri		Absolyut chegara
		Farqlanuvchi chegara
		Harakat va ko'rish analizatorlari o'zaro ta'siri
		Vestibulyar analizatorlar sezgirligi

	Psixomotorika	Oddiy sensomotor reaksiyalarning tezligi
		Tanlangan faoliyat bo'yicha reaksiya tezligi
		Antitsipatsiya
		Optimal sur'atda ishlash ko'nikmasi
Kasbiy (sport mahorati)	Sportdagi natijalar	Yuqori sport natijalriga erishish
		Joriy mavsumda yuqori natijalarga erishganlik
		Musoboqalarda mashg'ulot natijalari ko'rsatish qobiliyati
		Mas'uliyatli musoboqalarda yo'qotishlar chastotasi
		Musoboqa tajribasi, natijalar barqarorligi
		Mashg'ulot yillari bo'yicha natijalar dinamikasi
	Texnik mahorati	Texnik priyemlar arsenali
		Toliqish fonidagi texnika

		Stressli holatlarda texnik priyemlar
Taktik mahorati		Harakat dasturini tuzish malakalasi
		Belgilangan harakat dasturini amalga oshirish
		Oddiy va murakkab harakatlarni o'zaro uyg'unlashtirish
		Faoliyatni tez qayta tuzish malakalasi
		Murakkab vaziyatlarda o'zini yo'qotib qo'ymaslik malakalasi
		Maxsus jismoniy tayyorgarlik
Qayta tiklanuvchanlik		Musobaqada zo'riqish hajmi
		Musobaqa vaqtida qayta tiklanish qobiliyati
		Musobaqalar orasida

		tiklanish qobiliyati	
		Og'ir mavsumdan so'ngra tiklanish qobiliyati	
Tibbiybiologik (sport imkoniyatlari)	Anotomikmorfologik	Bo'y-vazn ko'rsatkichlari	
		Kuch indeksi	
		Yog'lilik massasi	
		Muskul massasi	
		Bo'yi	
		Og'irligi	
		Jismoniy sifatlar	Umumiy chidamlilik
	Kuch chidamliligi		
	Tezlik chidamliligi		
	Kuch-tezlik chidamliligi		
	Statik chidamlilik		
	Tezlik		
	Kuch		
	Chaqqonlik		
	Oliy faoliyati	Jarayonlari qo'zg'alish kuchi	
		Jarayonlarning tormozlanish kuchi	
		Asab jarayonlarining muvozanati	
		Qo'zg'alish bilan tormozlanish	
		nerv	

	harakatchanligi
Salomatlikni baholash komponentlari	O'tkir va surunkali kasallik
	O'tkir va surunkali travma
	Vrachlarga murojaati (e'tiroz)
	Mehnatterapiyasi
	Ko'p zo'riqishlarni ko'tarish qobiliyati
Quvvatning funksional ko'rsatkichlari	Aerob ishqobiliyati
	Anaerob ishqobiliyati
	Xotirjamlikdagi yurak-tomir chastotasi
	Maksimal jadal ishdan keyingi yurak-tomir urushi va boshqa funksiyalar
	Jadal submaksimal ishdan so'ngra yurak-tomir chastotasi
	Yuqori jadallikdagi ishdan keyingi yurak-tomir chastotasi

Psixik yaroqlilik darajasini baholash

Sportchining psixik yaroqlilik darajasini o'rganish psixologiya fanlari nomzodi V.E.Milman tomonidan ishlab chiqilgan anketa yordamida amalga oshiriladi.

Psixik ishonchlilik deganda murakkab musoboqa sharoitida asosiy psixik mexanizmlarning barqarorlik mifatida qaraladi va u bir qator komponentlardan iborat: emotsional barqaror musoboqalashuv, o'zini o'zi boshqarish, motivatsiyaenergetik komponentlari, stabillik va ta'sirlarga chidamlilik. Psixik ishonchlilikning har bir komponenti bir qator ko'rsatkichlar ifodalaydi.

- **Emotsional baqaror musoboqalashuv ko'rsatkichlari:** xarakter, musoboqa oldi va musoboqadagi emotsional qo'zg'alish jadalligi va uning hayajonlanishi; ishtirok ta'sir darajasi va boshqalar.

- **O'zini o'zi boshqarish:** emotsional holatini to'g'ri angalash va baholash malakasi, o'ziga o'zi buyruq berishi, sport kurashlarini borishida uni qayta qurish ko'nikmasi, o'z harakatlarini nazorat qilish funksiyasini rivojlanganligi va boshqalar.

- **Motivatsion soha ko'rsatkichlari:** sportni va o'zi shug'ullanadigan sport turini sevish, har qanday musoboqalariga intilishi, trenerovka va musobaqalarda natijaga ega bo'lish va boshqalar.

- **Stabillik va chet ta'sirlarga chidamlilik:** ichki funksional holatning barqarorligi; harakat motivlarining barqarorligi; sport texnikasi, har xil chet ta'sirlarga nisbatan beriluvchan emaslik va boshqalar.

Mazkur anketaning qisqartirilgan varianti 22 ta savoldan iborat bo'lib, tekshiriluvchi o'ziga mos kelgan javoblarni berishi lozim bo'ladi. Savollar har to'rtala komponentdan birortasiga tegishli.

Psixik yaroqlilik aniqlash anketasi

Sizga quyidagi savollar bilan murojaat qilamiz, maqsad sizning sport faoliyatingizning psixologik xususiyatlarini yoritishdan iborat. Har bir savolga javob berishda javobning bitta variantini tang (“a”, “b”, “v”, “g”) va uni javoblar varaqasida keltirilgan raqam qarshisida qayd eting. Ortiqcha detallarga e’tibor bermang va sport sohasidagi oxirgi vaqtdagi tajribangizga tayanib ish ko’ring.

1	Qanday hollarda siz mas’uliyatli musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etasiz?
a	Amaliy jihatdan hayajonlanmagan, xotirjam holda bo’lganimda
b	Yuqori qo’zg’alish holatida bo’lganimda
v	Kuchli qo’zg’alish holatida
2	Odatda siz musobaqalaringiz oldidan kuchli hayajonlanasizmi?
a	Ha
b	Ba’zan
v	Yo’q
3	Siz odatda musoboqa vaqtida o’z hayajoningiz va emotsional holatingizni aniq baholaysizmi?
a	Odatda bu haqda o’ylamayman
b	Yo’q
v	Ha
4.	Natija uchun nazorat mashqida ishtirok etish sizga yoqadimi?
a	Ha
b	Aniq biror narsa deya olmayman
v	Yo’q
5.	Siz muhim mavsum davrida yuqori natijalarni barqaror ushlab tura olasizmi?
a	Ha

b	Hayajonlanish bo'ladi
---	-----------------------

v	Yo'q
6	Sizni texnikangiz barqarormi?
a	Ha
b	Ba'zan
v	Yo'q
7	Kutilmagan ta'sirlar sizni kuchlik yanglishishga olib keladimi?
a	Ha
b	Ba'zan
v	Yo'q
8.	Hayajonlanishlar musoboqalarda yaxshi ishtirok etishga xalaqit beradimi?
a	Ha
b	Ba'zan
v	Yo'q
9	Siz muhim musoboqalarga to'lig'incha kuch sarflaysizmi?
a	Ha
b	Doimo emas
v	Yo'q
10	Siz ko'lamli, jadal yuklamalarni bajonidil bajarasizmi?
a	Ha
b	Doimo emas
v	Yo'q
11	Omadsizlik sizga kuchli ta'sir qiladimi?
a	Ha, tezda xafa qiladi

b	Tez unutaman
v	Katta ahamiyat bermayman
12.	Qanday holatlarda siz yaxshi natijalarga erishasiz?
a	O‘z harakatlarimni qat’iy nazorat qilsam
b	Avtomatik tarzda bajarganimda

v	Qandaydir o‘rtacha
13	Sizda mas’uliyatli musobaqalarda ishtirok natijalariga ta’sir ko‘rsatuvchi jiddiy, tushuntirib bo‘lmaydigan xatolar bo‘ladimi?
a	Ha
b	Ba’zan
v	Amaliy jihatdan yo‘q
14	Sizda “ish bo‘ldi”, “butunlay barchast tugadi” tuyg‘usi muvaffaqiyatli sport kurashi davomida paydo bo‘ladimi?
a	Ha
b	Ba’zan
v	Yo‘q
15	Siz odatda qanday vaqtda mas’uliyatli musoboqalarda hayajonlanasiz?
a	Musoboqaga bir necha kun qolganda
b	Musoboqa kuni oldidan
v	Bevosita ishtirok etish oldida
16.	Mas’uliyatli musobaqalarda oldinda turgan ishtirok haqidagi fikrdan o‘zingizni chalg‘itish qiyinmi?
a	Ha
b	Yo‘q

v	Chalgʻiy olaman, ammo uzoq vaqt emas
17.	Startga chiqish oldidan oʻzingizni maxsus rostdash oʻtkazasizmi? (bir necha javob variantini tanlashingiz mumkin)
a	Yoʻq, oʻtkazmayman
b	Zoʻriqishni oldini olib xotirjamlanishga harakat qmlaman
v	Yaxshi narsalar haqida oʻylayman
g	Oldinda turgan ishtirokka diqqat qarataman

d	Jismoniy tonusni koʻtarishga, faollashtirishga harakat qilaman
ye	Oldinda turgan ishtirok haqidagi fikrlardan chalgʻishga harakat qilaman
j	Oʻzimdada sportcha badjahllikni hosil qilaman
z	Oldinda turgan musoboqani fikran taktik va texnik holatlarini qadam-baqadam kechiraman
i	Psixologik rostdlanish sifatida mashqlardan foydalanaman
18	Agar zarur boʻlsa bir rostdlanish holatidan boshqasiga tezda koʻcha olasizmi?
a	Ha
b	Bu zaruratni odatda his etmayman
v	Ha
19.	Siz zarurat boʻlganda sport kurashi vaqtida oʻzingizni tezda xotirjamlikka keltira olasizmi?
a	Yoʻq
b	Doimo emas
v	Qoidaga koʻra, amalga oshira olaman
20.	Siz buning uchun oʻzingizga oʻzingiz ogʻzaki buyruqlar berishdan foydalanasizmi?
a	Yoʻq

b	Obatda bunga zarurat sezmayman
v	Ha
21	Siz sportda yutuqqa erishish uchun hayotingizda ko‘p mashqlantirishni baxshida eta olasizmi?
a	Ha, men hayotiy farovonliklardan voz kecha olaman
b	Bu muammo menda bo‘lmagan
v	Yo‘q
22.	Sizning musoboqaga munosabatingiz qanday?
a	Musoboqa-murakkab imtihon
b	Musoboqa- bayram
v	U si ham bu si ham

Anketa natijalarini qayta ishlash Har bitta komponent bo‘yicha ballar miqdori hisoblanadi.

“0” ball baho psixik zo‘riqishning o‘rtacha darajasini bildiradi.

“-”belgisidagi baho o‘rtacha natijalar bilan solishtirganda ushbu komponent bo‘yicha ishonchlilik darajasi pasayganligi haqida so‘z yuritish mumkin; “+” belgisidagi baho esa psixik ishonchlilik darajasini komponentlar bo‘yicha yuqoriligini bildiradi.

Komponentlar bo‘yicha baho diapozoni quyidagilarga teng:

Musobaqadagi emotsional barqarorlik (MEB)-12dan 5 ballgacha, O‘zini o‘zi boshqarish (O‘B)-10 dan 6 ballgacha, Motivatsiya-energetik komponent (M-E)-10 dan 7 ballgacha, chet ta’sirlarga stabillik (CHS)-6 dan 3 ballgacha

Muallifning qayd etishicha (Milman V.E.) tadqiqotlarda psixik ishonchlilik komponenti guruhiiy o‘rtacha qiymatlari (motivatsiya-energetik komponentdan tashqari) sport mahorati o‘sishi bilan ortib borar ekan.

Trener bilan munosabatlarini baholash shkalasi

Metodikadagi natijalar 7-balli shkala bo'yicha tuslanadi. Baholar qisqacha mazmuni quyida keltirib o'tiladi

Qayd varaqasi

F.I.SH. _____ Vaqti _____

Tadqiqotchi _____

Qayd varaqasida javoblarni fikringizga mos kelganini aniq belgilang.

1.	Agar mashg'ulotlarda trener menga e'tibor qaratsa, men ishlar edim		
Odatdagidan ko'ra faol 1 2 3 4 5 6 7 Odatdagidek			
2.	Trenerning musoboqadagi keskin ogohlantirishi		
Meni e'tiborli va faol bo'lishga undaydi	1 2 3 4 5 6 7	O'ynashimga xalaqit beradi, chalg'itadi	
3.	Trenerning qo'llab-quvvatlashi, rag'batlantirishi o'ynashimni		
Faollashtiradi, e'tiborim va mas'uliyatim oshiradi	1 2 3 4 5 6 7	Xotirjamlikka olib keladi, ba'zan o'yinlardan chalg'itadi	
4	Sherigimning keskin tanbehidan so'ng men odatda		
O'yinga ancha faol ishtirok etaman, shayligim oshadi, e'tiborli bo'laman	1 2 3 4 5 6 7	O'yinim ancha yomonlashadi, o'zimni tuta olmay qolaman	
5	Komandadagi o'rtoqlarimning qo'llab-quvvatlashi, rag'batlantirishini his etishim meni o'yinimni		
Odatdagidan ko'ra yaxshilaydi	1 2 3 4 5 6 7	Odatdagidan yaxshi ham emas, yomon ham emas	

O'zini o'zi baholash shkalalari punktlari

t/r	Holat	O'yinimning natijaviyligi
-----	-------	---------------------------

1	Ahamiyatli tarzda odatlar, ijtimoiy ta'sir ko'rsatadi, stimullashtiradi, kayfiyatni ko'tarinkiligini va sportga yetukligini	Yaxshi o'ynayman, faoliyatim natijali, kam xatoga yo'l qo'yiladi
2	Yaxshi	Yaxshi
3	Odatdagidek yaxshi	Odatdagidek yaxshi
4	O'zgarish yaxshi ham, yomon ham emas	Yaxshi ham, yomon ham emas
5	Mutlaqo yomonlashgan	yomon
6	Yomonlashtiradi	Yomon o'ynayman
7	Sezilarli yomonlashadi (kayfiyat tushadi, o'ynash xohishi yo'qoladi, chalg'iyman, o'ynash qiyin)	Yomon o'ynayman (ko'p xatolarga yo'l qo'yaman, tarqoqlik boshlanadi, bo'shashib boradi)

Trener bilan sportchi munosabati

Yo'riqnoma: Har bir keltirilgan mulohazani diqqat bilan o'qing va treneringiz bilan munosabatingizga mos kelishi hamda mos kelmasligiga **ko'ra «HA» yoki «YO'Q» deb javob bering.**

1. Trenerim shogirdlarining yutuqlarini oldindan ko'ra oladi.
2. Trenerimga murojaat etish men uchun qiyin.
3. Trenerim adolatli inson.
4. Trenerim menga bilim berishga mohirona yondashadi.
5. Trenerimning o'quvchilar bilan munosabatlarida aniqlik yetishmaydi.
6. Trenerimning so'zi men uchun qonun.
7. Trenerim men bilan qunt berib ishlaydi.
8. Men trenerimdan minnatdorman.
9. Trenerim menga nisbatan talabchan emas.

10. Trenerim doimo yaxshi maslahatlar beradi.
11. Men trenerimga to'liq ishonaman.
12. Trenerimning menga qo'ygan bahosini qadrlayman.
13. Trenerim bir xil ishlashga o'rganib qolgan.
14. Trenerim bilan ishlashdan mamnunman.
15. Trenerim menga kam vaqt ajratadi.
16. Trenerim mening xususiyatlarimni bilmaydi.
17. Trenerim mening kayfiyatimni bilmaydi.
18. Trenerim mening so'zlarimni doimo tinglaydi.
19. Trenerimni yaxshi o'rgatishiga ishonaman.
20. Men trenerimga so'z aytishga jur'at etolmayman.
21. Trenerim kichkina aybim uchun ham jazolaydi.
22. Trenerim mening kuchli va kuchsiz tomonlarimni yaxshi biladi.
23. Men trenerimga o'xshashni xoxlayman.
24. Men trenerim bilan oshkora suhbatlasha olaman.

Javoblar varaqasi

№	Ha	Yo'q	№	Ha	Yo'q	№	Ha	Yo'q
1			2			3		
4			5			6		
7			8			9		
10			11			12		
13			14			15		
16			17			18		
19			20			21		
22			23			24		

Kalit:

1. **Gnostik jihatlar:** «Ha»-1,4,7,10,19,22,

«Yo'q»-13,16

2. **Emotsional jihatlar:**

«Ha»-8,11,14,23

«Yo'q»-2,5,17,20

3. **Xulqiy jihatlar:**

«Ha»-3,6,12,18

«Yo'q»-9,15,21,24 **Natijalarni sharhlash**

Anketa kaletiga mos kelgan javoblarga 1 ball beriladi. Agar Sizning ballingiz keltirilgan qiymatlarni biriga teng bo'lsa ushbu faoliyat jihatlari namoyon bo'lishini quyidagi tartibda baholash mumkin:

6-8 ball-yuqori darajada;

ifodalang.

4. Taqdim etilgan metodika asosida kasbga yo'naltirish metodikasi bo'yicha xulosaning taqdim eting.

1.Kadrlarni saralashga psixologik yondashuvlar

Biz boshdan kechirayotgan bugungi o'zgarishlar davri aynan iste'dodli va iqtidorli, zexni o'tkir, mulohazali, yangidan yangi kashfiyotlarga qodir insonlarni tarbiyalashni talab qilmoqda va ikkinchi tomondan mustaqillikning o'zi tub ma'noda ana shunday barkamol avlodni tarbiyalash uchun shart-sharoitlarni yaratib berdi.

So'nggi yillarda turli kasb mutaxassislari shaxsiga qo'yiladigan talablar ularning kasb malakasi, kasbiy mahorati, kasbiy tayyorgarligi, o'z kasbining barcha jihatlarini har tomonlama to'liq va puxta egallagan ustasiga xos sifatlari darajasini oshirib borishni taqozo etadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, kasb malakasi, kasbiy mahorat, kasbiy tayyorgarlik darajasi, kasb ustasi kabi tushunchalarning xar biriga psixologik ta'rif va izoh keltirilgan. Shu bilan birga mazkur tushunchalarning mazmun-mohiyati bir-biriga juda yaqin va umumiy o'zakka ega ekanligini hisobga olgan holda, ularni umumlashtirib ifodalovchi tushuncha sifatida professionalizm deb nomlash maqsadga muvofiq ekanligi juda ko'p mualliflar tomonidan e'tirof etiladi. Psixologiya uchun fundamental xarakterga ega bo'lgan kadrlar tanlash masalasi bugungi kunda o'ta dolzarb hisoblanadi.

K.K.Platonov ta'rifida faoliyatning asosiy belgilari anglanganligi va maqsadga yo'nalganligidir. G.V.Suxodolskiy nuqtai nazaridan faoliyatning asosiy tushunchaviy apparati o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- "faoliyat subektini";
- "faoliyat morfologiyasini";
- "faoliyat motivatsiyasi va funksiyasini; - «faoliyat dinamikasini»; - "faoliyatlar xilma-xilligi".

Muallif fikricha, umumpsixologik kategoriya sifatida faoliyat iyerarxik darajaga ega. U o'z ichiga tiplarni, sinflarni, sinfosti tuzilmalarini, sohalarni (shug'ullanish turi), ixtisosliklarni, predmetni (ixtisoslashuv) qamrab oladi. Aytilganlardan kelib chiqadiki, har bir kasbiy faoliyat – mehnat faoliyati sinfi bo'lib, maqsadlar yig'indisiga erishish uchun mo'ljallangan hamda ma'lum xususiyatlar va son xarakteristikalariga egadir.

Keyingi tadqiqotlar mantiqi "kasbiy faoliyat", "kasb", "ixtisoslik" tushunchalarining o'zaro aloqadorligini ko'rib chiqishni talab etadi, ularning berilishi turli mualliflar tomonidan turlicha talqin etilgan.

K.K.Platonov kasbni yashash manbai bo'lgan va mos o'quv yurtlaridagi ta'lim bilan ta'minlanuvchi, ma'lum bilimlar, ko'nikma hamda malakalar mavjudligini talab qiluvchi mehnat faoliyati sifatida aniqlaydi. Bu ta'rifga Y.V.Kotelova tomonidan berilgan ta'rif yaqinroq bo'lib, unga ko'ra kasb – bu faoliyatning tipik, tarixan shakllangan shaklidir, u ijtimoiy ma'noda zarur, uni bajarish uchun ishchi ma'lum

bilimlar, ko'nikma va malakalar yig'indisiga, shuningdek, mos qobiliyatlar va shaxslilik xususiyatlariga ega bo'lishi zarur. "Kasbiy tayyorgarlik" tushunchasi mazmunini qarab chiqib, T.P.Vodolazskaya va G.S.Nikiforov shuni ta'kidlaydilar, ixtisoslik faoliyat predmeti orqali ochiladi. U istagancha tor yoki keng bo'lishi mumkin, lekin har qanday holatda – bu mos ilmiy predmet orqali aks etuvchi obektiv reallikning birmuncha bo'limlari haqidagi bilimlar yig'indisidir. Kasb – obektiv zarur, maqsad orqali aniqlangan, reallikning mazkur bo'limi bilan bog'langan faoliyatning alohida turidir. Mazkur ta'riflarga tayangan holda mualliflar shunday xulosaga keladilar, bir ixtisoslik doirasida real tarzda har biri o'z maqsadiga javob beruvchi mustaqil kasblar mavjud.

G.M.Bogoslovskiy tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, "konkret inson nuqtai nazaridan kasb – bu shunday faoliyatki, uning yordamida mazkur shaxs jamiyat hayotida ishtirok etadi hamda u yashashning moddiy vositalari asosiy manbaidir.(1) YE.A.Klimov tomonidan ochib beriluvchi "kasb" tushunchasi yanada to'laroq xarakterga ega. Kasb bu:

- shunday sohaki, unda inson mehnat subekti sifatida o'z funksiyalarini amalga oshiradi;
- ma'lum turdagi mehnat vazifalarini amalga oshiruvchi kishilar jamoasi;
- insonga xos tayyorgarlik (bilimlar, ko'nikmalar, malakalar), ular tufayli inson ma'lum turdagi mehnat funksiyalarini bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi;
- faoliyat, professional ishi, ya'ni mehnat va kasbiy bajariladigan funksiyalarni amalga oshirish.

Har qanday kasbiy faoliyat tahlili professionalizm kategoriyasini qo'llashni taqozo etadi. A.K.Markova professionalizm talqinining bir nechta jabhalarini ko'rsatib o'tadi(6). Birinchisi – bu "normativ professionalizm" bo'lib, mehnatni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan insondagi shaxslilik xususiyatlari yig'indisi sifatida qaraladi. Boshqa ma'noda professionalizm tushuncha sifatida psixik sifatlar zaruriy normativ to'plamiga ega bo'lgan mehnat subekti xarakteristikasini aks ettiradi. Va nihoyat, professionalizm mehnat subekti yuqori bahoga loyiq bo'lgandagi normativ funksiyalarini bajarish sifati tushuniladi⁵. A.K.Markova shaxs professionalizmining ikki tomoni va yettita mezon guruhlari, o'ziga xos bosqichlari va pog'onalarini, shuningdek, ichki o'zaro aloqadorligi kasbiy faoliyatning obektiv jarayonlari sifatida shartlangan beshta professionalizm darajasini ajratib ko'rsatadi. Bu darajalar quyidagilar:

- professionalizmgacha bo'lgan daraja;
- professionalizm;
- superprofessionalizm;

⁵ Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Дрофа, 1996. – Б.128с.

- professional bo‘lmagan yoki qalbaki professionalizm; - professionalizmdan keyingi daraja.

Professionalizmning keyingi darajalarida mutaxassis faoliyatning individual maromiga ega bo‘ladi va ijtimoiy kasbiy jihatdan tan olinadi, shaxsning o‘zini o‘zi dolzarblashtirishga, kasbiy “akme”ga erishishga intilishiga mos keladi. O‘z kasbiy salohiyatini ochgan kadr, xattoki nafaqa yoshiga yetganda ham professionalizmdan keyingi bosqichdagi faoliyatning turli ko‘rinishlarida to‘plangan ajoyib kasbiy, shaxslilik salohiyatini amalga oshirishga imkoniyat topadi (konsultatsiya, konsiliumlarda ishtirok etish, o‘qituvchilik faoliyati va x.k.).

Kasbiy faoliyatga moslashuvning individual shakllarini tahlil etish kengligi va kasbiy noprofessionalizm fenomeni psixologik jabhasi kasbiy dezadaptatsiya, shaxsdagi deformatsiya yoki “yonish” shuningdek, uzluksiz kasbiy ta’lim jarayonidagi ma’lum nuqsonlar, kasbiy tajribaning yetishmovchiligi sifatida qarash mumkin.

YE.A.Klimov tadqiqotlarida inson taraqqiyoti yosh davrlari va uning professionalizatsiya jarayonining o‘zaro aloqadorligi asoslangan, “optant”, “adept”, “adaptanta”, “internal”, “usta”, “obro”, “murabbiy” tushunchalarini ham kiritadi(4).

Bevosita professionalizm kategoriyasi bilan psixik sifatlar yig‘indisi, mustaqil va mas’uliyat bilan harakat qilish imkoniyatini beruvchi psixik holat, inson tomonidan ma’lum mehnat funksiyalarini bajarish malakasiga ega bo‘lish” sifatida ta’riflanuvchi professional kompetentlik tushunchasi bog‘liq (1,13). Binobarin, shaxslilik tayyorgarligining bunday darajasi kasbni qabul qilish, ma’lum tadqiqotlarga tayangan holda individual-shaxslilik moslashuvining yuqori darajasi ta’minlanar ekan (7,19), professional kompetentlikni mehnat subektining mustaqil va mas’uliyat bilan harakat qilishi, subektni faoliyatga kasbiy-shaxslilik moslashuvining yuqori darajasini saqlagan holda ma’lum mehnat vazifalarini bajarish qobiliyati va malakasiga ega bo‘lish imkon beruvchi psixik sifatleri yig‘indisi, psixik holati sifatida ta’riflaymiz. Har qanday kasb faoliyati tahlili faoliyatni tadqiq etish metodologiyasida shakllangan ma’lum talablarni hisobga olgan holda quriladi ().

2. Kadrlarni psixologik saralash xususiyatlari

Kadrlarni psixologik saralash haqida gap borar ekan, juda ko‘p mutaxassislar kadrlar siyosati tushunchasini tahlil qilishga urinadilar. Kadrlar siyosati termini ular fikricha, ham keng, ham tor ma’noda tushunilishi mumkin. Keng ma’noda kadrlar siyosati bu shunday anglangan va ma’lum ma’noda ifodalangan hamda biriktirilgan qoidalar va normalar tizimi bo‘lib, u inson resurslarini firma yoki kompaniyaning uzq muddatli strategiyasi bilan mos tushadi. Ko‘pincha kadrlar siyosatini keng tushunishda hokimlik vazifalari va rahbarlik maromini amalga oshirish xususiyatlariga e’tibor qaratishga to‘g‘ri keladi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, kadrlar bilan ishlash borasidagi barcha tadbirlar – kadrlarni tanlash, shtatlar jadvalini tuzish, attestatsiya, o‘qitish, xizmat

pillapoyasidan ko'tarilish – avvaldan rejalashtirilishi va tashkilotning strategik maqsadlari hamda joriy masalalari bilan muvofiqlashtirilishi mumkin⁶.

Tor ma'noda kadrlar siyosatini xodimlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni sifatida ham, ishchilar va tashkilot o'rtasidagi o'zaro bevosita munosabatlarda sifatida ham tushunish mumkin. Konkret tashkilotlarda kadrlar siyosatini tahlil qilish ularni ikki guruhga bo'lish imkonini beradi.

Kadrlar siyosatiga, shuningdek, kadrlarni tanlash bilan bog'liq tadbirlar mazmuni bilan bog'liq konkret dasturlarni tuzishda ichki va tashqi omillar muhim rol o'ynaydi. Tashqi muhit bilan bog'liq omillarni normativ chegaralanishlar hamda mehnat bozoridagi vaziyatga ajratish mumkin. Masalan, ba'zi mamlakatlar normalarida ishga qabul qilishda testlarni qo'llashning ta'qiqlanganligi personalni boshqarish xizmati xodimlarini kadrlarni tanlab olishda juda xushyor va tadbirkor bo'lishga undaydi. Mehnat bozoridagi vaziyatni hisobga olishda esa raqobatning mavjudligini, mustaqil ishchi kuchining tuzilmaviy va professional tarkibini hisobga olishga to'g'ri keladi.

Kadrlar siyosatidagi ichki omillarga quyidagilar kiradi:

1. Tashkilot yoki korxonaning maqsadlari, ularning davriy istiqboli va ishlab chiqilganlik darajasi. Masalan, tezda daromad olishga va ishni tugatishga yo'nalgan tashkilotlarga alohida kadrlar kerak bo'lsa, yirik ishlab chiqarishni sekin asta yo'lga qo'yishni mo'ljallagan korxonaga boshqa ishchilar kerak bo'ladi.

2. Tashkilot tuzilmasidagi boshqaruv maromi. Qat'iy markazlashgan boshqaruvga asoslangan tashkilot bilan, ba'zi boshqaruv tizimlari quyi strukturalarga berilgan tashkilotlarni taqqoslash shuni ko'rsatadiki, ularga professionallarning turli tarkibi zarur bo'ladi.

3. Mehnat sharoitlari. Odamlarni ishning quyidagi xarakteristikalarini o'ziga jalb etadi:

- talab qilinadigan jismoniy va ruhiy harakatlar darajasi;
- ishning salomatlikka zarar tomonlari darajasi;
- ish o'rinlarining joylashuvi;
- ish vaqtining davomiyligi va tuzilishi;
- ish vaqtida boshqa odamlar bilan o'zaro ta'sir;
- qarorlar qabul qilishda mustaqillik darajasi; - tashkilot maqsadini tushunish va qabul qilish.

Qoidaga ko'ra ishchilar uchun e'tiborli bo'lmagan tomonlarning mavjud bo'lishi kadrlar tanlash bilan shug'ullanuvchi menedjerdan xodimlarni tashkilotga jalb qilish va ularni mana shu tashkilotda ushlab turish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqishga undaydi.

D.Ivansevich va A.A.Lobanov(1993) fikriga ko'ra, kadrlarni tanlash maqsadi barcha ish o'rinlariga nomzodlar zahirasini yaratishdan iboratdir⁷. Yani xodimlarni tanlashdan avval tashkilotda kadrlarni saralash bo'yicha barcha imkoniyatlar ishga solindimi yoki

⁶ Базаров Т.Ю. Психология управления персоналом. М.2014. –Б. 121.

⁷ Иванцевич Д., Лобанов А.А. Человеческие ресурсы управления. М., Дело, 1993. Б.224

yo'qmi aniqlab olish kerak. Kadrlarni tanlashni amalga oshira turib xodimlarning optimal sonini aniqlashga alohida e'tibor berish zarur, ya'ni xodimlar yetishmasa ishlab chiqarish dasturlarini bajarishda uzilishlar yuzaga kelishi, ishlab chiqarish travmatizmi avj olishi, jamoada nizoli vaziyatlar vujudga kelish ehtimoli ortishi kuzatiladi, bu esa maoshlarga pul mablag'larining ko'p sarf qilinishiga, sifatli va yuqori malakali mehnatdan manfaatdorlikning pasayishiga, malakali ishchilarning tashkilotdan ketib qolishiga olib keladi. Qisqa qilib aytganda kadrlarni tanlash xususiyati shundaki, tashkilotdagi kadrlar tarkibini uning oldida turgan ishlab chiqarish vazifalariga mos kelishini nazorat qilishdir.

Tashkilot strategiyasi, uning tuzilmasi, faoliyatining asosiy yo'nalishlari va maqbul tashkilot madaniyati haqidagi axborotga ega bo'lgan holda, kadrlarni tanlash bilan shug'ullanuvchi personal kerakli xodimlarni izlash va tanlash bilan shug'ullanishi mumkin. Tashkilotni kadrlar bilan ta'minlashning ishchi va tashqi manbalari ajratiladi:

3. Kadrlarni psixologik saralash metodlari klassifikatsiyasi

Psixologiya doim juda qiziqarli masalalardan biri – mazkur konkret inson qanday odam ekanligini belgilarga qarab aniqlash masalasini hal etishga intilib kelgan. Bunday axborot insonning u yoki bu vaziyatdagi xulq-atvorini oldindan aytib berish ikoniyatini beradi, bu esa inson hayotining barcha sohalarida juda muhim hisoblanadi. Eng kuchli psixodiagnostik instrument – intellekt testlari tarixi 100 yil oldingi davrlarga borib taqaladi va Bine hamda Simon ishlari bilan boshlanadi. Shunga o'xshash tarzda shaxsni o'rganuvchi testlar ham – shaxslilik so'rovnomasi ham, proyektiv metodikalar ham o'zining uzoq tarixiga egadir. Bu davrga kelib juda ko'p foydali psixometrik usullar ishlab chiqildi. Psixologik testlar yordamida shaxsni tadqiq etish – bu psixologik testlarni qo'llagan holda shaxsning ma'lum psixologik sifatleri va xossalarini tekshirishdir. Psixologik testlarni asosan o'qitish va tarbiyalashni optimallashtirishda, ishga qabul qilishda, psixoterapiya hamda psixologik konsultatsiya o'tkazishda, psixokorreksiya uchun qo'llaydilar.

A.V.Brushlinskiy (1991) fikricha inson bu avvalo ijtimoiy rivojlanish subekti bo'lib, o'zini o'zi rivojlantirishning faol subekti hamdir. Individ tomonidan faqatgina ijtimoiy tajribaning o'zlashtirilishi haqida gapirish emas, balki shaxsni ijtimoiylashuvning faol subekti sifatida qarash muhimdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda individ avvaldan boshlab ijtimoiylik xususiyatiga ega bo'lib, faqatgina ijtimoiylikdan individuallikka tomon emas, balki turli yo'nalishlarda rivojlanishga qodirdir.

E.G'.G'oziyev (2010) fikricha, har bir shaxs o'z yosh davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan ko'rsatiladigan ko'plab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy ta'sirlarning obekti hisoblanadi⁸. (E.G'.G'oziyev 2002) Shaxsning xarakteri, temperamenti, qobiliyati ruhiy jarayonlarni boshdan kechirganda, mehnat faoliyatida, turmushda o'zini namoyon etadi. Demak, psixik jarayonlar, psixik holatlar va psixik xususiyatlarning o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda aloqadorlik,

⁸ Гозиев Э. Умумий психология. Т. 2010.

shaxsning psixologik tuzilishini tashkil etadi. Afsuski, biz ba'zan inson haqida fikr yuritganimizda sog'liq, kasallik va uchinchi sog'liqqa ham, kasallikka ham qo'shilmaydigan bir holat haqida fikr yuritishimizga to'g'ri keladi.

V.Shtern shaxsda oltita tipni ajratadi: a) nazariy tip – shaxsning barcha intilishlari borliqni anglashga qaratiladi; b) estetik tip – bunday shaxs uchun obektiv borliqni anglash yot bo'lib, u individual tanlanganlikka ega; v) iqtisodchi tip – bunday shaxsning sa'i-harakatlaridagi shiori qilib, ko'proq foyda (natija)ga qaratilgan bo'ladi; g) ijtimoiy tip – hayotining mazmunini muhabbat, muomala va o'zgaralar uchun yashash tashkil etadi; d) siyosiy tip – bundaylar uchun mansabga intilish, ta'sir o'tkazish va buyruq berish xosdir; ye) diniy tip-har qanday voqeani ham hayotning va dunyoning mohiyati bilan haspo'shlashga urinadi. V. Shternning fikricha, o'tish davri nafaqat ideal va intilishlar, hislar hamda fikrlarning yo'nalganligi, balki harakatlarning o'ziga xos siymosi (obrazi) hamdir.

Kadrlarni psixologik saralash metodikalari klassifikatsiyasi bugungi kunga kelib juda turli-tuman ko'rinishga ega bo'lib, asosan shaxsni, uning psixik xususiyatlari, qobiliyatlari, ko'nikma va malakalarni egallashga layoqatlari va x.k.ni o'rganishga qaratilgan. Shaxsni o'rganuvchi testlar – psixodiagnostikaning shunday metodlariki, ular yordamida shaxsning turli tomonlari o'rganiladi: ustanovkalar, qadriyatlar, emotsional, motivatsion va shaxslararo munosabatlar, shuningdek xulq-atvorning tipik shakllari ham. Bunday testlarning asosiy vazifasi individning motivatsiyasi, qiziqishlari, emotsional munosabatlarining namoyon bo'lishini aniqlashdan iborat, shuningdek uning ma'lum vaziyatlardagi xulq-atvor xususiyatlari ham aniqlanadi. Bunday psixologik xususiyatlarni bilish har bir insonga o'z ishida maksimal darajaga erishishi uchun ishni qanday tashkil etilishi mumkinligiga ko'rsatma ham berishi mumkin.

Testlarning bir necha yuz turlari mavjud bo'lib, ularni to'g'ri tushunish, tahlil qilish va natijalaridan mas'uliyat bilan foydalanish juda muhimdir.

Shaxslilik so'rovnomalariga temperament, xarakter testlari, motivatsiya testlari, emotsiyani tadqiq etish testlari, qobiliyatlarni o'lchash testlari, qadriyatlar yo'nalishini aniqlash metodikalari va boshqalar kiradi. Boshqa bir tomondan shaxsni o'rganuvchi kompleks metodikalarni ham ajratish mumkin. Bu metodikalar shaxs haqida va uning alohida xususiyatlari haqida har tomonlama ma'lumotlar beradi. Shaxslilik testlari o'z ichiga quyidagi shkalalarni olishi mumkin: intellekt, tarbiyalanganlik (etiket va masofani ushlab turishga rioya qilish), originallik (iste'dod va kreativlik), ekstraversiya – introversiya (muloqotmandlik - tortinchoqlik), qo'shilish – mustaqillik, o'zini o'zi nazorat qilish – impulsivlik, emotsional muqimlik – bezovtalanish, o'qishga moyillik – inertlik, ishonchlik (javoblarning ijtimoiy ma'qulligi).

Shaxslilik so'rovnomalarining yuzaga kelish tarixi 1912 yilda Edvard Torndaykning shaxsda ustunlik qiluvchi qiziqishlarni aniqlashga qaratilgan shaxslilik testlarini ishlab chiqilishi bilan bog'liq. Biroq amaliy jihatdan tan olingan birinchi test sifatida Robert Vudvorts tomonidan 1919 yilda ishlab chiqilgan harbiylarda nevrozlarni aniqlash uchun shaxslilik inventariysi hisoblanadi. Bu so'rovnoma harbiy xizmatda

nevrotik simptomatika mavjud bo'lgan shaxslarni aniqlash va ularni saralash uchun mo'ljallangan edi(9). O'sha asrlardan buyon o'tgan yillar mobaynida so'rovnomalar shaxsni tadqiq etuvchi psixodiagnostik metodlar sifatida keng ommaviylikka ega bo'ldi.

So'rovnomalar — metodikalarning keng guruhi bo'lib, ulardagi topshiriqlar savollar va tasdiqlovchi fikrlar ko'rinishida keltiriladi, tekshiriluvchining vazifasi esa o'zi haqidagi ba'zi ma'lumotlarni javob ko'rinishida mustaqil keltirishidir. Bu metodning nazariy asosi o'zini o'zi kuzatish psixologiyasi introspeksionizmdir. So'rovnomalar metodi dastlab o'zini o'zi kuzatish turi sifatida qarala boshlagan edi. Biroq berilgan variantlarda standartlashtirilgan xarakter berilgan o'zini o'zi kuzatish juda ko'p rasmiy belgilariga ko'ra testlashtirishga yaqinlashadi. So'nggi 50 yillar mobaynida eng ommaviy hisoblangan shaxslilik testi – so'rovnomasi — MMPI (Minnesot ko'p tarmoqli shaxslilik so'rovnomasi)dir. U nisbatan ko'proq klinik amaliyotda qo'llaniladi. Agar shaxslilik so'rovnomalarining yuzaga kelish tarixi sharhini olib boriladigan bo'lsa, ahamiyatli metodikalarning xronologik ro'yxati quyidagicha bo'lishi mumkin::

- 1927 y. — Edvard Strong o'zining “Kasbiy qiziqishlar xaritasini” e'lon qiladi;
- 1926 y. — Gordon Olportning “Ustunlik qilish-bo'ysunishga moyillik” testi yuzaga keldi;
- 1928 y. — “Shaxslilik qadriyatlar testi” Gordon Olport va Filipp Vernon tomonidan e'lon qilinadi;
- 1940 g. — S. Xatavey va D. Makkinli MMPI — g'arbda eng ommalashgan testlarini taqdim etadilar. Shaxslilik-faoliyatli testlar deb atalmish testlardan birinchilar qatorida ikkita proyektiv tipdagi metodikalarning ishlab chiqilishini aytib o'tishimiz mumkin: German Rorshax tomonidan ishlab chiqilgan “siyoh dog'lari” metodikasi va TAT – tematik appersepsion test, uning mualliflari G. Myurrey va S. D. Morgan(9).

Proyektiv metodikalar shaxs xususiyatlarini va intellektni o'rganishga qaratilgan. Ular bir qator xususiyatlarga ega bo'lib, standartlashtirilgan metodlardan quyidagicha farq qiladi:

- stimulli material xususiyatlari bilan;
 - respondent oldiga qo'yilgan vazifaning xususiyatlari bilan;
 - natijalarni qayta ishlash va interpretatsiya qilish xususiyatlari bilan.
1. Stimulli materialning ajratib turuvchi xususiyati bir xil emasligi, kamtuzilmaviyligi bo'lib, proyeksiya prinsipini amalga oshirishning zaruriy sharti hisoblanadi. Shaxsning stimulli material bilan o'zaro ta'sirga kirishishida tuzilmalashtirish yuz beradi, uning mobaynida shaxs o'z ichki dunyosi xususiyatlari, ehtiyojlari, nizolari, xavotirlanish va x.k.larni proyeksiya qiladi.
 2. Nisbatan tuzilmaviy bo'lmagan masala, u ehtimolli javoblarning chegaralanmagan turli-tumanligini nazarda tutadi – bu proyektiv metodikalarning asosiy xususiyatlaridan biridir. Proyektiv metodikalar yordamida respondent uning javobida eksperimentator aynan nimani interpretatsiya qilishini payqamaydigan qilib test olib

borishdir. Proyektiv metodikalar so'rovnomalarga nisbatan falsifikatsiyaga kamroq beriladi.

3. Proyektiv metodikalarni standartizatsiya qilish muammosi mavjud. Ba'zi metodikalar olingan natijalarni obektiv qayta ishlash uchun matematik apparatga, normalarga ega emas. Ular uchun shaxsni o'rganishda sifatiy yondashuv xos bo'lib, ularning ishonchliligi va validligini aniqlashning adekvat metodlari ishlab chiqilmagan. Proyektiv metodikalarning birlamchi ko'rinishi so'zli assotsiatsiyalar metodidir. Mustaqil so'zli assotsiatsiyalar metodining yuzaga kelishi yuqorida zikr etilgan F. Galton (1822—1911) nomi bilan bog'liq. 1879 yilda u o'zining assotsiativ eksperimentlarini taqdim etdi. Tekshiriluvchiga so'zqo'zg'atuvchiga miyaga birinchi kelgan fikr bilan javob berishni taklif etib, Galton sekundomer vositasida javob vaqtini belgilab boradi. Keyinchalik bu metodika E. Krepelin (1892), K. Yung (1906), G. Kent va A. Rozanov (1910) hamda boshqalar tadqiqotlarida rivojlantiriladi(5).

Assotsiativ eksperiment proyektiv metodikalarning shunday guruhining yuzaga kelishini stimullashtirdi, bular tugallanmagan gaplar metodikasidir. Shaxsni o'rganish uchun tugallanmagan gaplar metodikasi 1928 yilda A. Peyn tomonidan qo'llanildi.

Assotsianizmdan tashqari proyektiv metodikalarning nazariy manbalarini psixoanalizda – ongsizlik tushunchasida uchratish ham mumkin. Ongsizlik dastlab shaxsni sirli harakatlantiruvchi sifatida, organizmning chuqurligida ko'r-ko'rona harakat qiluvchi motiv sifatida qabul qilingan edi. Ongsizlikka nisbatan aql faqat niqoblashtiruvchi mexanizm sifatida qaraladi. Psixolog ongsizlik sohasiga kirishi uchun undagi sirli tendensiyalarni tushunish kerak, eksperimentda ongni alohida topshiriqlarni hal etishga yo'naltirish zarur, ular ongsizlikka alohida proyektiv produksiyada – syujetsiz so'zli assotsiatsiyalarda, rasmlarda ifodalangan syujetli fantaziyalarda, obrazlar va hikoyalarda aks etadi. Aynan shunday topshiriqlar proyektiv metodikalarga kiritilar edi.

Yana bir mashhur va ko'proq tarqalgan proyektiv metodikalardan biri – TAT – tematik appersepshon test 1935 yilda amerikalik olimlar X. Morgan va G. Myurrey tomonidan ishlab chiqildi(9).

Ikkinchi jahon urushidan keyin g'arb amaliy psixodiagnostikasi uchun yangi laboratoriya ishlanmalarining yuzaga kelishi bilan bir qator ilmiy ishlanmalar va tadqiqotlar o'tkazildi. Har qanday yangi testga u ilmiy jihatdan qanday bo'lmasin bunday sharoitda klassik metodikalar bilan raqobat qilish qiyin edi. Xattoki yangi kompyuter testlari bir qator afzalliklarga ega bo'lishiga qaramasdan klassik metodikalar bilan taqqoslashga o'zlariga yo'l ocha olmadilar. Zamonaviy kompyuter testlarining juda ko'p namunalari ham o'zlarigacha mavjud bo'lgan oddiy qog'ozu qalamlar bilan ishlanadigan metodikalardan o'ta olmadilar. G'arbda shaxslilik psixodiagnostikasi sohasining yangi ilmiy yo'nalishlaridan biri semantik differensial texnikasi ham o'z tarafdorlarini qiyinchilik bilan yig'di. (CH. Osgud, 1962; Dj. Kelli, 1996)(2).

Psixodiagnostikada psixologik metodikalar klassifikatsiyasining bir nechta turlari mavjudki. Ulardan kadrlarni saralashda psixologik vositalar sifatida foydalanish

mumkin. Ular turli mezonlarga ko‘ra birlashtirilganlar. Quyida ulardan bir nechtasini ko‘rib chiqamiz.

1. Y.Shvansara bo‘yicha psixologik metodlar klassifikatsiyasi(9).

Y.Shvansara psixodiagnostik metodlarni guruhlariga quyidagi asoslarga ko‘ra ajratadi:

1. ishlatiladigan materialiga ko‘ra (verbal, noverbal, manipulyatsion, “qalam va qog‘oz” metodlari va boshqalar);
2. olinadigan ko‘rsatkichlar soniga ko‘ra (oddiy va majmuaviy);
3. “to‘g‘ri javobli” testlar va turli javob extimollari mavjud testlar;
4. sinaluvchilarning psixik faolligiga ko‘ra: introspektiv (sinaluvchining o‘z shaxsiy tajribasi, munosabatlari haqidagi ma‘lumotlari), anketa, suhbat; ekstrospektiv (turli holatlarni kuzatish va baholash); proyektiv metodlar; bajaruvchi. Tekshiriluvchi qandaydir harakatni amalga oshiradi (persektiv, fikran, motor).

2. V.K.Gayda, V.P.Zaxarov bo‘yicha psixodiagnostik testlar klassifikatsiyasi

Mazkur klassifikatsiyalar mualliflari psixologik metodikalarni quyidagi asoslarga ko‘ra birlashtiradilar: sifatiga ko‘ra – standartlashtirilgan, standartlashtirilmagan. Qo‘llanilishiga ko‘ra: o umumdiagnostika (so‘rovnoma tipidagi shaxs testlari (R.Kettell,

G.Ayzenk, umumiy intellekt testlari); o kasbiy yaroqlilik testlari; o maxsus qobiliyatlar testlari (texnik, muzika, uchuvchilar uchun testlar); o erishuv testlari;

2. sinaluvchi qo‘llaydigan materialga ko‘ra:

- o blankli;
 - o predmetli (Koos kubiklari, Veksler to‘plamidan "figuralarni taxlash");
 - o apparaturali (diqqat xususiyatlarini o‘rganish uchun moslamalar);
3. tekshiriluvchilar soniga ko‘ra: individual va guruhiy;
 4. javob shakliga ko‘ra: og‘zaki va yozma;
 5. yetakchi yo‘nalish bo‘yicha: tezlikka oid test, kuchlilikka oid test, aralash testlar. Kuchlilikka oid testlarda masalalar juda qiyin va ularni yechish vaqti chegaralanmagan, tadqiqotchini masala yechish muvaffaqiyati bilan bir qatorda uni yechish usuli ham qiziqtiradi.
 6. masalalar bir xilligi darajasiga ko‘ra: gomogen va geterogen. (shunisi bilan farq qiladiki, gomogen holatlarda bir biriga o‘xshaydi va ma‘lum shaxslilik va intellektual xususiyatlarni o‘lchash uchun qo‘llaniladi; geterogen testlarda masalalar turli-tuman va intellektning turli xarakteristikalarini baholash uchun ishlatiladi.
 7. kompleksliligiga ko‘ra: izolyatsiyalashgan testlar va testlar to‘plami (batareyasi);
 8. masalalarga javoblar xarakteriga ko‘ra: oldindan yozilgan javobli testlar, mustaqil javobli testlar;

- 9. psixikani jamlash sohasiga ko'ra: shaxs testlari va intellektual testlar;
- 10. aqliy xarakterlar xarakteriga ko'ra: verbal, noverbal.

3. A.A.Bodalev, V.V.Stolin bo'yicha psixodiagnostik metodlar klassifikatsiyasi: ular quyidagi asoslarga ko'ra psixodiagnostik metodlarni birlashtiradilar:

1. mazkur usul asosiga qo'yilgan metodik prinsiplar xarakteristikasiga ko'ra: □ obektiv testlar (ular da to'g'ri javob extimoli bor); □ standartlashtirilgan hisobotlar:

- test-so'rovnomalar, ochiq so'rovnomalar;
- shkalali texnikalar (semantik differensial (CH.Osgud), subektiv klassifikatsiya;
- individual-yo'naltirilgan texnikalar (ideografik), masalan repertuar panjaralar;
- proyektiv texnikalar;
- dialogik texnikalar (suhbat, intervyu, diagnostik o'yinlar);

2. psixodiagnostika qiluvchi shaxsnin diagnostika jarayoniga bevosita kirishishi darajasiga ko'ra – obektiv va dialogik. Birinchisida psixodiagnost psixodiagnostika jarayoniga minimal darajada kirishgan bo'ladi, ikkinchisida ko'proq daraja. Kirishish meyor i eksperimentator shaxsi tajribasi ta'siri, kasbiy ko'nikmalari va diagnostik muolajaning o'zi bilan xarakterlanadi. Quyida psixodiagnostik metodlarning obektiv qutbdan dialogik qutbgacha bo'lgan kontinuumi keltirilgan.

OBEKTIV DIALOGIK testlar suhbat

ko'p so'rovnomalar, intervyu
shkalali texnikalar diagnostik o'yinlar, patopsixologik
eksperiment, ba'zi proyektiv metodikalar

Hozirgi davrga kelib juda ko'p sonli shaxslilik so'rovnomalari ishlab chiqilgan.

- tipologik so'rovnomalar (shaxs tiplari aniqlash bazasida ishlab chiqiladi va tekshiriluvchilarni u yoki bu tipga mansubligini aniqlash imkonini beradi).

Ularga Gans Ayzenk so'rovnomasini kiritish mumkin.

- motivlar so'rovnomalari (masalan, A. Edvards so'rovnomasi);
- qiziqishlar so'rovnomalari (masalan G. Kyuder so'rovnomalari);
- qadriyatlar so'rovnomalari (masalan D. Super so'rovnomasi);
- ustanovkalar so'rovnomalari (masalan L. Terstoun shkalasi);

Ishlab chiqish asosiga qo'yilgan prinsiplarga mos ravishda quyidagicha klassifikatsiyalar mavjud:

- omilli so'rovnomalar, ular o'z ichiga omilli tahlilni qamrab oladi (masalan R. Kettell so'rovnomasi);

- empirik so'rovnomalar, mezoniy-kalitli prinsip asosida tuziladi (masalan, MMR1).

V.V. Nikandrov va V.V. Novocharov so'rovnomalarning quyidagi klassifikatsiyasini taklif etadilar:

1. tuzilish prinsipiga ko'ra:

- a) so'rovnomoa-anketalar;
- b) shaxslilik so'rovnomalari.

2. Nisbatan qo'llanilish sohasiga ko'ra:

a) tor profilli: klinik; proforiyentatsion; o'qitish sohasiga oid; menedjment sohasiga oid va personal bilan ishlashga doir va boshqalar.

b) keng qo'llaniladigan so'rovnomalar.

3. diagnostika qilinayotgan psixik hodisa shakliga ko'ra:

- a) holatlar so'rovnomalari;
- b) xususiyatlar so'rovnomalari (shaxslilik so'rovnomalari);

v) kompleks so'rovnomalar.

4. Shaxsni tasvirlash prinsipiga ko'ra:

a) qirralar prinsipini amalga oshiruvchi test-so'rovnomalar: - bir o'lchovli; - ko'p o'lchovli.

b) tipologik so'rovnomalar.

5. baholanayotgan makroxarakteristikaga ko'ra:

- a) temperament so'rovnomalari;
- b) xarakter so'rovnomalari;
- v) qobiliyatlar so'rovnomalari;
- g) oshaxsning yo'nalganligi so'rovnomalari;
- d) aralash so'rovnomalar.

6. beriladigan savollar formasiga ko'ra:

- a) ochiq
- b) yopiq.

Proyektiv metodikalar ichida ham olimlar ko'proq Lyusher metodikasi va geometrik figuralar metodikalarini ajratib krsatadilar.

Psixogeometriya testi shaxsni aniqlashdagi eng qulay va amaliy metodika bo'lib, A.A.Alekseyeva va L.I.Gromovalarning fikricha har qanday kishining xarakter tipi va psixologik qiyofasini tez va aniq tashxis etishga imkon beradi(5). Mazkur metodika shaxsning xarakterologik xususiyatlarini aniq va ravshan bir shaklda tavsif etish bilan birga turli hayotiy vaziyatlarda kishi o'zini qanday tutishini, xatti-harakatlarini bilishga yordam beradi .

Psixiogeometriya metodikasi ilk bor AQShda ishlab chiqilgan (5)bo'lib, uning muallifi Syuzen Dellinger hisoblanadi. Binobarin, metodikani o'tkazish tartibi juda oddiy bo'lib, uning talqini ham unchalik katta qiyinchilik tug'dirmaydi. Birinchi

tanlagan shakl bu tekshiriluvchining asosiy, markaziy shakli hisoblanadi. Bu shakl uning ustunlik qiluvchi muhim xarakter xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. qolgan to'rtta shakl birinchi (asosiy) shakl xususiyatlarini u yoki bu darajada "bezab" turishi mumkin. Oxirgi shakl esa sinaluvchining tegishli xususiyatni rad etishini, ya'ni unga mos kelmagan xislatni ko'rsatadi.

Demak, har bir shakl o'zida murakab psixologik jihatlarni qamrab oladi va quyida ularning qisqacha psixologik tavsifi keltiriladi.

Birinchi jaxon urushi davridan boshlab psixologlar insonni o'zigi xos sifatlarini o'lchashga mo'ljallangan metodlarni xizmatdagi muvaffaqiyatlarni, kelajagini oldindan aytib berish uchun yaratgan edilar. Bu metodikalarning maqsadi darajani aniqlash va turli mavqelarga nisbatan mos keluvchi nomzodlarni tanlashdan iborat edi. Ma'lumki, individuumning kuchli va zaif jihatlarni baholash, uning qobiliyatlari va layoqatlari haqida ma'lumoti to'g'risidagi guvohnomalar va ish tajribasi haqidagi ma'lumotlardan ko'ra ko'proq narsani bilishga yordam beradi. Bu sohadagi ko'pgina tadqiqotlar testlarning qay darajada aniqligi, kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatni belgilashga qaratilgan suxbat va boshqa tanlov metodlariga qaratilgan bo'lib, quyidagi ikki fundamental muammoga e'tibor qaratilgan edi:

Qanday qilib kadrlar tanlash bo'yicha mutaxassis qabul qilingan xodimlarning kelajakda unumliroq faoliyat yuritishiga erishishi mumkin? Qanday qilib, xizmat mas'uliyatlari muvaffaqiyati darajasini kadrlar qarori to'g'riligini baxolash orqali o'lchash mumkin? Dastlabki ma'lumotlar qarama-qarshi natijalarni bergan edi. Bir tadqiqotda belgilangan metod xizmat vazifalarini bajarishning kelajagini yaxshi ayta olgan bo'lsa, boshqa tadqiqotlarda tanlov metodi nisbatan ishonchsiz natijalarni ko'rsatgan edi. 1970 yilda bir metod turli sharoitda turlicha natija berishi aniqlandi. Bu shuni bildirar ediki, xar safar yangi sharoitda maxsus tadqiqotlar o'tkazilganda metodlarning validligi aniqlanishi zarur. 1980 yilda ma'lumotlarni statistik tahlil etish sohasidagi yangi yutuqlar ushbu nuqtai nazarga e'tibor qaratishga majbur qildi. Tanlov metodlari natijalaridagi bunday qarama-qarshi metodlar validligini tadqiq etishda tanlovlardagi insonlarning kamligi bilan izohlandi. Barcha mavjud tadqiqotlarning natijalari birlashtirish orqali tanlama shakllantirilganda natijalar birmuncha ishonchli ko'rsatkichlarni namoyon etadi. Bu shuni ko'rsatdiki, kadrlar tanlashning ko'pgina keng tarqalgan metodlari o'rganilayotgan lavozim va inson xarakteristikalariga mos kelsa, yetarlicha aniq malumotlarni bera oladi. Bunga misol sifatida stajyor-menedjer lavozimiga nomzodlar tanlash uchun psixometrik testlarni qo'llovchi «Trafalgar Xaus Grup» dep nomlanuvchi qurilish bo'limini ko'rsatish mumkin. Aniqlandiki, testlardan foydalangan holda nomzodlar tanlanganda oldingi menedjerlarga nisbatan yangi menedjerlar o'rtasida ishdan bo'shash holati kamayadi, shu bilan birga muvaffaqiyat darajasi ortadi. Bundan ko'rinib turibdiki, ma'lum lavozim doirasida sistematik ravishda ishlab chiqilgan metodlar yaxshi natija beradi. Shu bilan bir qatorda unumlilik tahlili bo'yicha ishlanmalar belgilangan aniqlik bilan kadrlar tanlashda potensial moliyaviy foyda sifatida ham

baholanishi mumkin. Masalan, politsiyada katta ofitserlarni yuqori boshqaruv kurslariga o'qitish maqsadidagi **tanlovda** assessmeit-septras metodidan qo'llanilganda unumlilik tahlili 800 ming funt sterling miqdoridagi foydani ko'rsatdi. Bu yutuqlar kadrlar bo'yicha mutaxassislariga boshqa boshqaruv sohalari bo'lmish marketing moliya, xo'jalik bo'limlari va bugalteriyalar bilan teng xuquqli raqobatdoshlik asosida tashkilotda mavjud resurslarni qo'lga kiritish imkoniyatini berdi. Afsuski, tanlov metodlari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ko'pgina korxonalar klassik trio – ariza blankasi, ixtiyoriy tarzda o'tkaziluvchi suxbat va oldingi ish beruvchilardan ma'lumotlar yig'ishga tayanganlar. Bunda ma'lumotlarning ishonchlilik va validlik darajasi kamroq hisoblanadi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, yirik korxonalar baholovchi markazlar va psixometrik testlashtirishga o'z qiziqishlarini bildirsalarda, tanlov metodlarida ko'pgina korxonalar natijalarning aniqligi emas, balki vaqtni tejashga o'z e'tiborlarini qaratadilar. Tadqiqot natijalarini amaliy qo'llashda sezilarli ortda qolish mavjud bo'lsa ham, psixologik testlarga ega bo'lish ularni qo'llash konkret muassasa uchun tanlov metodikalarini ishlab chiqish maqsadida kasbiy faoliyat psixologiyasi bo'yicha konsultantlarga murojaat etish imkoniyati mavjud.

Kadrlar tanlash metodikalarini qo'llashda aniq ustunliklar mavjud bo'lsada, oxirgi tadqiqotlarda individuumning psixologik holatiga bu metodikalarning natijasi negativ ta'sir ko'rsatishi mumkinligi aniqlandi. Ma'lum bo'ldiki, nomzodlar konkret ish talablariga javob beruvchi tanlov metodikalariga katta e'tibor qaratar ekanlar. Bu faktni hisobga olish tashkilotlarga belgilangan foyda keltirishi mumkin. Masalan, professional vazifani bajarish testi mavjud bo'lgan metodikalar nomzodlarga o'z kasbiy tayyorgarligini baholashga imkoniyat beradi, buning natijasida kadrlar oqimi pasayadi, yaxshi motivatsiyalashgan insonlarda esa noqulay vaziyatlar yuzaga kelishini minimallashtirgan holda yuqori natijalarga erishishni stimullashtiradi. Bunga qarama-qarshi ravishda nomzodlarning ish bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan tanlov jarayonlarini ular adolatsiz deb biladilar va ularga bu jarayonlar yoqmaydi.

So'nggi yillarda kadrlarni tanlashda nomzod bilan suhbat o'tkazish ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayoni sifatida baholanmoqda. Biroq bu jarayonda suhbat o'tkazuvchi tomonidan ham, nomzod tomonidan ham o'zaro noto'g'ri fikrlarning shakllanib qolishi ehtimoli juda ko'p tadqiqotchilar tomonidan e'tirof etilmoqda. Bunday muammolar an'anaviy, tuzilmaga ega bo'lmagan suhbatlarda ko'proq ko'zga tashlanmoqda. 1981 yilda atribusiya nazariyasiga tayangan holda Xerriot an'anaviy kadrlar tanlash suhbatlarining juda past validligi va ishonchligini qayd etib o'tadi va buning sababini qatnashchilarning o'z rollarini yetarlicha tushunmasliklari, suhbat o'tkazuvchilarning nomzodlar xulq-atvori haqida noto'g'ri xulosaga borishlari bilan bog'laydi. Shuningdek, bu yerda nomzod yoki suhbat o'tkazuvchining fundamental atribusiya xatosini, ya'ni boshqaning xulq-atvorini shaxslik omillariga bog'lashini ta'kidlab o'tish lozim. Masalan, suhbat o'tkazuvchi, ya'ni kadrlarni tanlash bilan shug'ullanuvchi

mutaxassislar ko'pincha nomzodlarning suhbat paytidagi bezovtalanishlarini ulardagi yuqori bezovtalanish, besaranjomlik, bexotirjamlik bilan bog'lashadi, vaholanki, ko'pincha nomzodlar uchun ishga olish paytidagi suhbatning o'zi stress hisoblanadi va bezovtalanish bunday hollarda tabiiy. Xerriot va Rotvell (Herriol and RothweU, 1991) tadqiqotlarida shu narsa ma'lum bo'ldiki, kadrlarni tanlash bilan shuhullanuvchi mutaxassislar nomzod juda ko'p o'zi haqida gapirganini qayd etsalar, aksincha ishga da'vogar nomzod ulardan tashkilot va vakant lavozimi haqida gapirib berishlarini kutar ekan. Nomzodlar o'zlari haqida qanchalik kam ma'lumot bersalar, suhbat tkazuvchilarga ular shunchalik kam savol berganlar. Nomzodlar qanchalik kam savol bersalar ularni mazkur lavozimga layoqatli deb topilish imkoniyatlari shunchalik yuqori bo'lar ekan. Bu shuni ko'rsatadiki, inson haqidagi fikr ko'pincha uning xulq-atvori rolli (*in-role*) yoki rolli emas (*out-ofgole*)li bilan belgilanadi. Rolli xulq-atvor aloxida ahamiyatga ega nomalar, shartsharoitlarga amal qilishdan iborat, inson xulq atvori uning shaxsiy afzal bilganlari ta'sirida harakat qilishida namoyon bo'ladi. Biroq suhbat o'tkazish vaqtidagi qoidalar yetarlicha aniq emas va turli tashkilotlarda turlicha bo'lishi mumkin, natijada suhbatda qatnashuvchi tomonlar bir-birlarini o'rnatilgan qoidalarni buzgan deb hisoblashlari mumkin. Rolli va roldan tashqari xulq-atvor verbal xulqda)nimani gapirayapti), noverbal xulqda(imo-ishoralar tili), artikulyativ xulqda (masalan, ovoznning balandligi, nutq tezligi va x.k.) va tashqi ko'rinishda (masalan, kiyimida) namoyon bo'lishi mumkin. Xulq-atvorning mazkur barcha shakllari ishga joylashtirish haqida qaror qabul qilishda yoki tashkilot yoxud nomzod tomonidan rad javobining berilishida katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Verbal, noverbal va artikulyatsion xulq-atvor muhimligini qarab chiqishni maqsad qilib qo'ygan tadqiqotlar real suhbatlarni kuzatibyu shuni aniqladiki, kadrlarni tanlashda hal qiluvchi qaror ko'pincha gapirilayotgan gap asosida chiqarilar ekan. Nomzodning o'zini xotirjam tutishi va tashqi ko'rinishi ham ma'lum ahamiyatga ega ekan. Biroq qaror qabul qilishda ko'z qarashlariga qarab ham xulosa chiqarilar ekan, masalan nomzodlar suhbat paytida ko'zlarini olib qochsalar, kam kulsalar va behalovat o'tirsalar ko'pincha ishga qabul qilinmas ekanlar. 1990 yilda Nil Anderson va Viv Shakletop tomonidan olib borilgan tadqiqotlar nomzodning ishga qabul qilinishida uning noverbal xulqi, ayniqsa ko'z qaralari, mimikasi, qo'l harakatlari, tanasini ushlashi muvaffaqiyat keltirganini isbotlagan. Bundan tashqari nomzod suhbat o'tkazuvchiga qanchalik yokishi u bilan mos kelishi ham muhim rol o'ynagan.

Kadrlar tanlashda qo'llaniladigan metodikalar klassifikatsiyasida kasbiy bilimlarga testlari ham muhim o'rin tutadi. Bunda nomzodning kasbiga oid bilimlari ko'lami baholanadi. Mazkur testlar yordamida eg muhim kasbiy bilimlarning ikki turi baholanadi:

Ishni bajarish uchun zarur bo'lgan texnologik bilimlar, ish samarasini ta'minlovchi jarayonlar va baholovchi mezonlarni bilish, bular nomzoddagi tajriba hamda qobiliyatlar va uning kasbiy erishuvlari o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'indir. Biroq kasbiy bilimlar borasidagi testlar konkret lavozim va uning turlari uchun maxsus belgilangan bo'lishi kerak. Masalan, kemasozlik zavodidagi

payvandlovchi mashinasozlik zavodidagi payvandlash uchun mo'ljallangan qurilma va texnologiyani qo'llamaydi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, zamonaviy kadrlar tanlash psixologiyasida assessment-markaz turli tashkilotlar va ishlab chiqarishda kadrlarni tanlashda ommaviylashib bormoqda, ular 60%ni tashkil etmoqda.

Assessment-markazlar faqatgina kadrlarni tanlashda emas, balki ishchilarni attestatsiya qilish, xizmat pillapoyasidan ko'tarishda ham qo'llanilmoqda. Mazkur metodning bunday ommaviylashuvini uning doirasida qo'llaniladigan turli-tuman baholash metodlari, bir nechta ekspertlarning ishtirok etishi nomzod haqida har tomonlama va obektiv tasavvurlarni to'plab berishi bilan bog'lash mumkin. Ta'kidlash joizki assessment-markazlar tanlash jarayonini tasvirlash uchun qo'llaniladi. Bunda kadrlarni tanlashdagi barcha asosiy tanlov metodlari integratsiyalashgan holda qo'llaniladi (namunaga oid ishni bajarish testi, tuzilmaviy suhbat, qobiliyatlar, bilim, ko'nikma va malakalar hamda shaxslilik sifatlarini aniqlash bo'yicha yozma test), ularning natijasidaha bir nomzodga uning umumiy reytingini ko'rsatuvchi bayonnoma tuziladi. Mazkur metod yordamida 6 yoki 8 kishidan iborat guruhlarda rahbarlar va psixologlar ishtirokida ikki uch kunlarda ba'zida hafta davomida saralash ishlari olib boriladi. Bunda guruhda baholashning ustunligi nomzodlarning guruhiy dinamikasida namoyon bo'ladi va bunda nomzod faoliyatining turli tomonlarini baholash imkoniyati mavjud bo'ladi.

Yana bir metodlar klassifikatsiyasi kognitiv testlardir. Juda ko'p mutaxassislar fikricha, kognitiv testlar konkret tashkilot sharoitlariga yo'nalgan va yetarlicha darajada ishonchli bo'lishi kerak. 1970-yillarning oxirlarida Djeka Xanter va Frenk Shmidt ishlari psixologlarga kadrlar tanlashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan ishonchli kognitiv testlar majmuasini qo'llash imkonini berdi. Biroq bunda muammo tug'ilishi mumkinki, agar kadrlar saralash bilan shug'ullanuvchi shaxs professional psixolog bo'lmasa kognitiv testlar natijalarini interpretatsiya qilishi juda mushkul bo'ladi. Ta'kidlash joizki, ba'zi vaziyatlarda kadrlarni saralashda kognitiv testlarni qo'llash o'rinsiz bo'ladi, masalan, oliy o'quv yurtlari talabalarini ishga saralashda. Bundan tashqari, umumiy aqliy qobiliyatlar testlarini qo'llash haqida qaror qabul qilishga diqqat bilan qarash lozim.

Biografik ma'lumotlar metodi ham kadrlarni saralashda keng qo'llaniladigan metodlar sirasiga kiradi. Mazkur metodda ham faqat uning o'zigagina xos bo'lgan xususiyatlar bor. Boshqa metodlardan farqli tomoni shundaki, hayot davomidagi ma'lum hodisalar yoki nomzodning xususiyatlari bilan bo'lajak kasbiy faoliyat o'rtasidagi statistik aloqadorlik hisobga olinadi. Biografik ma'lumotlarni ikkita asosiy usul orqali olinadi: anketalarning standart blanklari va biografik so'rovnomalar. Bu ikki metodlar o'rtasidagi asosiy farq olinadigan axborot soni va tipidadir. Anketalarning standart blanklarida ma'lumotlar ko'laminig yetarlicha chegaralangan krinishi beriladi, masalan yosh, oilaviy ahvol va avvalgi ish joylari haqidagi ma'lumotlar. Biografik so'rovnomalar asosi esa nomzod hayoti haqida to'liq va batafsil ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Mazkur so'rovnomalar shuningdek ba'zi psixologik komponentlarni,

masalan nazorat lokusini, nomzodning mustaqilligi, intiluvchanligini ham aniqlab berishi mumkin, shu tariqa biografik so'rovnoma shaxslilik testlari rolini ham bajarishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, zamonaviy rekrutmentda kadrlarni saralash metodlari klassifikatsiyasi juda keng ko'lamga va mazmunga ega bo'lib, ularning soni yildan-yilga ortib bormoqda.

4. Kadrlarni psixologik saralash mezonlari

Kadrlar tanlash muammosini ilmiy jihatdan amerikalik olim F.Parsons o'rgangan bo'lib, 1908 yilda u quyidagi tamoyillarni ishlab chiqadi(1,4):

- 1) inson o'z individual sifatleri, eng avvalo kasbiy ahamiyatli qobiliyatlar bo'yicha aynan bitta kasbga mos keladi.
- 2) kasbiy muvofaqqiyat va kasbdan qoniqish individual sifatlar va kasb talablarining mos kelishi bilan bog'liq.
- 3) Kasbiy tanlov anglangan jarayon bo'lib, bunda insonning o'zi yoki kasbiy konsultant psixologik yoki fiziologik sifatlar majmuasini belgilaydi va uni kasb talablari bilan solishtiradi.

Kasbiy saralash xarakteristikallari ichidan F.Parsons avvalambor, anglanganlik va ratsionallikni ajratadi hamda ularni individdagi qobiliyatlar, qiziqishlar va qadriyatlar hamda ularni turli kasblarda amalga oshirish imkoniyati o'rtasidagi kelishuv sifatida tushunadi.

Aynan mana shu nazariya asosida juda keng professiografik material to'plandi va tahlil qilindi, kasblar klassifikatsiyasi ishlab chiqildi, kasbiy tanlash va insonning u yoki bu kasb talablariga mos kelishi darajasini aniqlash maqsadida kasbiy saralash prinsiplari va sxemalari ishlandi.

Kadrlarni saralashdagi yirik va tub o'zgarishlar XX asrning 20-yillarida yuz berdi, bunda ishlab chiqarishda Teylor tomonidan ilgari surilgan mehnatni tashkil qilish tizimi keng qo'llanildi. Teylor tadbirkorning maksimal daromadini har bir ishchining maksimal muvaffaqiyati bilan bog'lashni ta'minlash zarurligini ta'kidlovchi konsepsiyani ilgari suradi. Teylor konsepsiyasi asosida insonlarni boshqarish mehnatni tashkil etish va uning samaradorligini oshirishning eng muhim masalasi yotadi. Teylor alohida e'tiborni kadrlarni izlash va saralash, shuningdek rahbar kasbiy

kompetensiyasini baholashga qaratadi. Teylor tizimida to'rtta asosiy prinsipni ajratish mumkin(1,3,4):

1. Butun personalning malaka va ko'nikmalarini umumlashtirish

klassifikatsiyalash;

2. Ilmiy o'rnatilgan belgilar asosida qat'iy saralashni amalga oshirish;
3. xodimlarni rag'batlantirishning izchil o'ylab chiqilgan tizimi;
4. ishchilar va boshqaruvchi o'rtasida mehnat hamda mas'uliyatni taqsimlash. Teylor fikricha, inson ishlab chiqarishda aniq talablarga, qat'iy iyerarxiya va mehnatning izchil taqsimlanishiga ega bo'lgan tuzilmaviy muhitga tushishi kerak. Bunda moddiy manfaatdorlikni bozor iqtisodiyoti sharoitidagi mehnatning ratsional motivi sifatida qo'llab, ishning optimal rejimiga hamda ishlab chiqarish samaradorligiga erishish mumkin. Ma'lumki, AQSH, Germaniya, Fransiyada Teylor tizimi asosida kadrlarni tanlashning xususiy tizimlari ishlab chiqilgan. Ratsional yondashuv hali xanuz zamonaviy boshqaruvda, ayniqsa konveyerli texnologiyalarda keng qo'llanilmoqda. F.Teylorning "ilmiy menejment" konsepsiyasi asosida M.Veberning mehnatni tashkil etishning sotsiologik nazariyasi, A.Fayolning administrativ nazariyasi va L.Gyulik, Dj. Muni hamda L.F.Urvik(3) tomonidan boshqaruvning sintetik konsepsiyasi ishlab chiqildi. Mazkur yondashuvlarni klassik yondashuvlar deb baholasa bo'ladi. M.Veberning sotsiologik konsepsiyasida tashkilot shaxssiz mexanizm hisoblanib, asosiy qoidasi aniq va xatosiz ishlash hamda bunda maksimal daromad olishdir. Veber nazariyasi asosida qo'yidagi holatlar ilgari suriladi:

- 1) tashkilot o'z maqsadlariga erishish usullarini tanlashda

mustaqillikka ega;

- 2) individlar bir-birini o'rnini bosadigan bo'lishi kerak;

- 3) tashkilotdagi mehnat individ mavjudligining asosi bo'lishi kerak;

- 4) individ xulq-atvori aniq va bitta sxema orqali belgilab qo'yilgan bo'lishi kerak.

A.Fayolning administrativ konsepsiyasida 14 ta "maksim" ajratiladi, masalan, mehnatning taqsimlanishi, yagona rahbarlik prinsipi, umumiy manfaatlarning xususiy manfaatlardan ustunlik qilishi, shtatlar jadvalining muqimligi va x.k.

L.Gyulik, Dj. Muni va L.F.Urvik ishlab chiqarishni tashkil etishning uchta prinsipini taklif etadilar: mutaxassislikka yo'naltirish, nazorat va yagona rahbarlik.

Insoniy munosabatlar konsepsiyasiga E.Meyo tomonidan ilgari surilgan mashhur Xotorn eksperimentlari asos bo'ldi.

Mazkur eksperimentlar davomida ishlab chiqarishning turli omillari o'rganildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, mehnatni tashkil etishning obektiv omillari ishlab

chiqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega emas ekan. Tadqiqotchilar ishchilar uchun kutilmaganda ular mehnati sharoitlarini yaxshiladilar – ish davomida qo‘shimcha tanaffuslar tashkil qilishdi, kompaniya hisobiga ikkinchi nonushta berishdi, ish kunini qisqartirishdi. Ishlab chiqarish samaradorligi oshib bordi. Biroq mazkur imtiyozlarni bekor qilishganda ishlab chiqarish samaradorligi pasaymadi. Ishchilardan nima uchun ular yaxshi ishlashda davom etayotganlarini so‘rashganda ular “axir siz bizlar haqimizda shuncha qayg‘urib, g‘amxo‘rlik qildingiz-ku” deb javob berishdi. Shunday xulosaga kelindiki, mehnat samaradorligiga rahbarlik usullari va o‘zaro munosabatlar maromi ta’sir ko‘rsatar ekan. E.Meyo tomonidan olib borilgan keyingi eksperimentlarda odamlarning ijtimoiy xulq-atvori faqatgina turli guruhiiy normalar funksiyasi ekanligi ma’lum bo‘ldi. Qizig‘i shundaki, F.Teylor ham guruhiiy ishning mazkur fenomeniga e’tibor qaratgan edi.

Ma’lumki, kadrlarni saralashda eng avvala uning motivlarini hisobga olish muhimdir. Xulq-atvor va faoliyat motivatsiyasi muammosi psixologiyadagi yetakchi muammolardan biri hisoblanadi. Uni tadqiq etish psixologiya nazariyasi uchun ham, amaliyot uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Motivatsiya jahon psixologiyasida keng o‘rganiladi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek , motivatsiya borasidagi E.G‘oziyev, Z.Freyd, X.Xekxaufen, K.Levin, Dj.Atkinson, T.Merfi, A.A.Fayzullayev va boshqalar ishlari mavjud.

Muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi borasida Kornadt (1990), X.Xekxaufen (1990), M.Myurrey(1998), V.Orlov,(1990), Mak-Kelland(1998) boshqalar tadqiqotlar olib borganlar(13,14).

Ko‘pgina mualliflar ishlarida motiv extiyojlarning aks etishi va namoyon bo‘lishi sifatida qaralgan. Motivatsiya sohasi o‘z ichiga undashning barcha turlarini qamrab oladi: motivlar, extiyojlar, qiziqishlar, intilishlar, maqsadlar, mayllar va x.k. Kengroq ma’noda olib qaraganda motivatsiya umuman xulq-atvor determinatsiyasidir.

Psixolog-tadqiqotchilar ishlarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, ular motivatsiyani tushunish va unga ta’rif berishda motivatsiyaning dinamik va mazmuniiy tomonlari birligi haqidagi holatdan kelib chiqadilar.

E.G‘oziyev fikriga ko‘ra insonlarga aloqador motiv va motivatsiya tushunchalari qo‘zg‘atuvchilar va qo‘zg‘ovchilarning barcha turlarini o‘z ichiga oladi, chunonchi, motivlar, ehtiyojlar, qiziqishlar, maqsadlar, intilishlar, motivlashgan ustanovkalar va boshqalar.⁹

S.L.Rubinshteyn (1990) fikricha “motivatsiya bu psixika orqali amalga oshiriladigan determinatsiyadir... bu uning aks ettirilishi vositasida inson xulq-atvorining subektiv determinatsiya qilinishidir”¹⁰.

Insonlar faoliyat motivatsiyasini o‘rganish psixologiyaning ko‘pgina yo‘nalishlari ichida eng qiziqarlisi hisoblanadi, chunki faoliyat natijalari ko‘pincha insonni faoliyatga nima undashiga bog‘liq bo‘ladi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, ijod motivi sifatida

⁹ Э.Гозиев, А.Жабборов. Фаолият ва хулқ-атвор мотивацияси. Т. 2003. 11-бет

¹⁰ С.Л.Рубинштейн. Основы общей психологии. М. 1990. 232-бет

insonning faoliyat natijalarini yaxshilashga intilishi tushuniladi, u muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi deb ataladi.

Y.M.Orlov fikricha, bu muammoda insonning fundamental ijtimoiy extiyojlaridan biri – muvaffaqiyatga erishish extiyoji yotadi. Bu extiyoj insonning ilgari erishgan darajasidan o‘zib ketishda, avval bajargan ishini bu safar yaxshiroq bajarish, muammoni originalroq yechishga intilish borasida doimiy o‘zo‘zi bilan musobaqalashish ketadi. Bu extiyoj insonni uzoqroq maqsadlarni ko‘zlashga va ularni amalga oshirishda izchil xarakter qilishga undaydi.

Muvaffaqiyatga erishish extiyojlari ulug‘ bo‘lgan shaxslar “erishuvchi shaxslar” deb ataladi, bunday odamlar qandaydir faoliyatning avvalgi va keyingi bajarilish darajasi o‘rtasidagi tafovutlarni idrok etishdan qoniqish hosil qiladilar, chunki bu tafovut ular uchun emotsional jixatdan alohida ahamiyat kasb etadi.¹¹

Inson hayot tarzi, uning kasbi, bo‘sh vaqtda nima bilan shug‘ullanishiga bog‘liq ravishda muvaffaqiyatga erishishga extiyoj keng diapazonda namoyon bo‘lishi mumkin. Y.M.Orlov fikricha “Erishuvchi shaxs ixtiro, ratsionalizatorlik taklifi, yangi nazariya yaratish ustida mavqe uchun yoki rasmiy tarzda yoxud moddiy rag‘batlantirish uchun ishlamaydi, balki bu faoliyat unga birinchi navbatda ulkan qoniqish berishi uchun ham harakat qiladi. Bunday odamlar faoliyati har oim ham tan olinmaydi va mukofotlanmaydi.

Muvaffaqiyatga erishish extiyojlarini shakllanishi haqida gap ketganda shuni ta’kidlash joizki, bu extiyoj ijtimoiy extiyojdir. Olimlar muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining shakllanishida bir qancha omillarni sanab o‘tadilar.

Muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatdan qochishga motivlashtirilgan odamlar xulq-atvori quyidagicha tafovutlanadi. Muvaffaqiyatga erishishga yo‘nalgan odamlar odatda o‘z oldilariga faoliyatda muvaffaqiyat deb hisoblanadigan ijobiy maqsad qo‘yadilar. Ularda intilish aniq namoyon bo‘ladi, qanday bo‘lmasin ular o‘z faoliyatlarida faqat muvaffaqiyatga erishishga harakat qiladilar shunday faoliyatni izlaydilar, unga faol kirishadilar, qo‘yilgan maqsadga erishishga yo‘naltirilgan vositalarni va harakatlarni ma’qul tanlaydilar. Bunday odamlarda kognitiv sohada odatda muvaffaqiyatni sobitlik bilan kutish mavjud. Qandaydir ishga kirishganda ular albatta muvaffaqiyatni hisobga oladilar va unga erishishlariga ishonadilar. Ular qo‘yilgan maqsadlariga erishish uchun yo‘naltirilgan harakatlarning qo‘llab-quvvatlanishini kutadilar, bular bilan bog‘liq ishlar ularda ijobiy emotsiyalarni yuzaga keltiradi. Bundan tashqari ular uchun o‘zlarining barcha zaxiralarini to‘la ishga solish va e’tiborini qo‘yilgan maqsadga qaratish xosdir. Muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivatsiyasi ustunlik qilgan odamlar o‘zlarini boshqacha tutadilar. Ularda faoliyatdagi aniq maqsad muvaffaqiyatga erishishda emas, muvaffaqiyatsizlikdan qochishda namoyon bo‘ladi. Ularning barcha fikrlari va harakatlari ana shunga bo‘ysundirilgan bo‘ladi. Dastlab muvaffaqiyatsizlikka motivlashgan inson o‘zida ishonchsizlikni namoyon qiladi, muvaffaqiyatga erishishga ishonmaydi, tanqiddan qo‘rqadi. Ayniqsa

¹¹ Ю.М.Орлов. Потребность в достижении. Хрестоматия по общей психологии. М. 1998 й. 65-бет

muvaffaqiyatsizlikka uchrash extimoli bo'lgan ishlar bilan unda salbiy emotsional kechinmalar bog'liq bo'ladi, u faoliyatdan ko'ngli to'lmaydi, faoliyat unga malol keladi. Natijada u g'olib emas, omadsiz bo'lib qoladi. X. Xekxauzen(1994) fikricha, muvaffaqiyat motivatsiyasi ustunlik qilgan odamlar tez, lekin kam foyda beradigan hamda uzoq muddatli, lekin katta foyda beradigan ish o'rtasida tanlash yuzaga kelganda ko'pincha ikkinchisini tanlaydilar, muvaffaqiyatga moyilligi past odamlar esa hozirgi ishga bog'lanib qoladilar. Shuningdek, ta'kidlanadiki, muvaffaqiyatga motivlashganlar "katta maqsadlar"ga e'tiborlarini to'playdilar, ular uzoq vaqtni o'z ichiga olgan, rejalashtirishni taaqozo etadigan, qaror qabul qilish jarayonini o'z ichiga olgan topshiriqlarni afzal ko'radilar. Ular muvaffaqiyatga birdaniga erishishni xush ko'rmaydilar, binobarin ular yetarlicha kuta oladilar. Muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivatsiyalari yetakchilik qiladigan odamlarda o'z muvaffaqiyatlari va omadsizliklarini tushuntirishda ham tafovutlar kuzatiladi. Muvaffaqiyatga intiluvchi o'z yutug'ini o'z qobiliyatlariga bog'liqligini ta'kidlasa, muvaffaqiyatsizlikdan qochishga intiluvchilar o'z qobiliyatlarini qarama-qarshi holatda tahlil qiladilar. Muvaffaqiyatdan xavfsiraganlar o'z muvaffaqiyatlarini tasodifiy holatlarga bog'lb tushuntiradilar, muvaffaqiyatga intiluvchilar esa o'z omadsizliklarini shunday tushuntiradilar. M.SH. MagomedEminov(1996) fikricha, motivatsiyaning ma'lum mexanizmlari mavjud bo'lib, u mo'ljallarni amalga oshirishni boshqaruvchi va nazorat qiluvchi vazifalarni bajaradi. Ularga quyidagilar kiradi: ratsional strategiyalar, emotsional ta'sirlar, vaziyatni nazorat qilish vaqtni taqsimlashni nazorat qilish. Bunda muvaffaqiyatga intilish motivi mavjud sinaluvchilar o'zini o'zi nazorat qilishning quyidagi usullarini qo'llaydilar:

1)amaliy faollik – harakatning ahamiyatini ko'tarishga yo'naltirilgan ratsional strategiya;

2)dolzarb vaziyatda bilish va emotsional jarayonlarni yo'nalishini ushlab turishga majbur qiluvchi o'z o'ziga berilgan yo'riqnomalar;

3)faollikka yo'naltirilgan emotsional nazorat (o'z-o'zidan qoniqmaslik, jaxl va x.k.).

Muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivlariga ega bo'lgan sinaluvchilar o'zini o'zi nazorat qilishni quyidagi usullaridan foydalanadilar:

1)umumiy maqsadning ahamiyatini qadrsizlantiruvchi ratsional strategiyalar;

2)vaziyatning noaktual jabxalariga chalg'imaslikka majbur qiluvchi o'z-o'ziga yo'riqnomalar;

3)relaksatsiyaga (xotirjam bo'lish, o'z-o'ziga ishonch va x.k.) yo'naltirilgan emotsional nazorat. Erishish motivi shaxsning barqaror xarakteristikasi sifatida birinchi marotaba G.Myurrey tomonidan ajratilgan va nimanidir tez hamda yaxshi qilishga, qandaydir ishda ma'lum darajaga erishishga intilish sifatida tushunilgan. Keyingi tadqiqotlar jarayonida bu motivning D. Mak-Klelland va X. Xekxauzen tomonidan o'rganilishi ikki mustaqil motivatsion tendensiya aniqlandi: muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish. Erishish motivi bu xolatda inson o'z imkoniyatlari

darajasini oshirishga qanchalik intilishini ko'rsatadi. Rossiya psixologiyasida erishish motivatsiyasi M.SH.

Magomed-Eminov, T.V. Kornilova, I.M. Paley va boshqa bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Mamlakatimizda E.G'.G'oziyev, M.G.Davletshin, A.A.Fayzullayevlar bu muammo yuzasidan tadqiqotlar olib borganlar.

G. Myurrey fikricha, muvaffaqiyatga erishish extiyoji quyidagi tushunchalar bilan xarakterlanadi: qandaydir qiyin ishni bajarish; jismoniy obektlar, odamlar yoki g'oyalarga nisbatan boshqarish, manipulyatsiya qilish, tashkil qilish; buni iloji boricha yolg'iz o'zi va tez qilish; to'siqlarni yengib o'tish va muvaffaqiyatga erishish, takomillashish, boshqalar bilan raqobatlashish va ulardan o'zib ketish, iqtidorini amalga oshirish va bu bilan o'zini o'zi hurmat qilishni oshirish.

M.SH. Magomed-Eminov muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasini affektiv va kognitiv jarayonlarning yagona integratsiyalashgan funksional tizimi sifatida baholaydi, bu tizim faoliyat jarayonini uning butun amalga oshirilish jarayoni davomida boshqarib turadi. Faoliyatni motivatsion boshqarish jarayonida maxsus vazifalarni bajaruvchi tuzilmaviy komponentlarni sanab o'tish mumkin: dolzarblashtirish motivatsiyasi (faoliyatga undash va tashabbus ko'rsatish) seleksiya motivatsiyasi (maqsadni va unga mos harakatni tanlash) amalga oshirish motivatsiyasi (harakatning bajarilishi va mo'ljalni amalga oshirishni nazorat qilishga qaratilgan), keyingi motivatsiya(haraktani to'xtatishga va bir harakatni boshqasi bilan almashtirishga yo'naltirilgan jarayonlar). Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erishish motivatsiyasini dolzarblashtiruvchi asosiy mexanizmlardan biri vaziyatni emotsional-motivatsion baholash bo'lib, u vaziyatning motivatsion ahamiyatliligi va erishish vaziyatida baholash kompetentligi asosida shakllanadi. V.N. Vilyunas (1989) fikricha muvaffaqiyat emotsiyalarini funksional belgilash shundan iboratki, ular maqsadga birlamchi undashni kuchaytiradi va qo'llab-quvvatlaydi, muvaffaqiyatsizlik emotsiyalari esa bu undovchini ushlab turadi yoki inkor etadi.

Chet el psixologlaridan Dj.Atkinson (1999) muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining birinchi rasmiylashtirilgan modelini ilgari suradi, bu model mazkur sohada ishlab chiqilgan keyingi modellarga asos vazifasini o'tadi. Atkinson yondashuvining manbalari K.Levin maydon nazariyasiga borib taqaladi. Atkinson oldinga ahamiyatli qadam tashlaydi, ya'ni u kutilma - qadriyat o'zgaruvchilariga uchinchi motivatsion o'zgaruvchini qo'shadi. Bu motivlardagi individual tafovutlarning xulq-atvor dinamikasiga ta'sirini hisobga olish imkonini beradi. Dj.Atkinson bo'yicha maqsadga erishishga yo'naltirilgan xulq erishishning natijaviy tendensiyasiga ko'ra aniqlanadi, bu tendensiya muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish tendensiyalarining birgalikdagi o'zaro ta'sirida yuzaga keladi. Muallif motivlarni shaxsni umumlashgan nisbatan turg'un dispozitsiyalari sifatida tushunadi. Muvaffqiyat extimolining o'sishi uning qadriyatini oshiradi va aksincha. Dj.Atkinson K.Levin va boshqalarning ma'lum chegaralarda muaffaqiyat qadri topshiriq murakkabligining chiziqli funksiyasi ekanligi haqidagi g'oyalarni rivojlantiradi: topshiriq murakkabligi

ortib borgan sari uning qadri ham ortib boradi. Inson o'ziga oson tuyulgan ishni bajarishdan katta xursandchilik his etmaydi va aksincha juda qiyin ishni bajarganda o'zi uchun juda katta g'ururni his qiladi.

V.I.Stepanskiy (1998) faoliyatni boshqarishga muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivatsiyasining ta'sirini o'rgana turib, shunday xulosaga keladiki, erishish extiyoji muvaffaqiyatga erishish intilishga yagona undovchi emas va uni ana shu intilish jadalligi orqali o'lchash to'g'ri bo'lmaydi. Shuningdek, uning fikricha, aniq ifodalangan muvaffaqiyatga muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish bilan birgalikda ham kechvishi mumkin, ayniqsa muvaffaqiyatsizlik subekt uchun og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lsa.

Shunday qilib, xulosa qilish mumkinki, kadrlarni psixologik saralashda shaxsning motivatsion sohasini tadqiq etish ham muhim ahamiyat kasb etadi, zero kadrlarning faqatgina birlamchi ehtiyojlari, ya'ni yaxshi maosh, qulay ish o'rniga ega bo'lish ehtiyojlaridan tashqari yuqori darajali ehtiyojlar, xususan, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi ham kadrlar tanlash psixologiyasidagi eng dolzarb muammolardan biri hisoblanib, juda ko'p tadqiqotchilar mazkur muammo borasida tadqiqotlar olib borganlar. Hozirgi vaqtda uchta nazariya mavjudki, ular insonni harakatga undovchi motivlarni tushuntirishga harakat qiladi:

- 1) Muvaffaqiyatga erishish extiyoji nazariyasi; 2) Atribusiya nazariyasi;
- 3) Maqsadga erishish nazariyasi.

Mazkur nazariyalarni muxokama qilib chiqamiz.

1) Muvaffaqiyatga erishish extiyoji nazariyasi: mazkur nazariya ham shaxslilik, ham vaziyatli omillarni xulq-atvorning eng muhim ko'rsatkichlari sifatida hisobga oluvchi majmuaviy modeldan iborat. Bu nazariyani beshta komponent tashkil qiladi:

a) shaxslilik omillari va motivlar. Har qanday inson uchun muvaffaqiyatga erishishning ikkita asosiy motivi xarakterlidir, bular muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivlari. Muvaffaqiyatga erishish motivi u yoki bu harakatni bajarishdan qoniqish yoki g'ururni his etish imkoniyati sifatida ta'riflansa, muvaffaqiyatsizlikdan qochish – muvaffaqiyatsizlik natijasida uyat yoki kamsitilishni his qilishdir. Mazkur nazariyaga asosan bizning xulq-atvorimiz ana shu motivlarning o'zaro mutanosibliigi orqali aniqlanadi. Xususan, yuqori muvaffaqiyatlarga erishgan insonlar uchun muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining yuqori ko'rsatkichlari va muvaffaqiyatsizlikdan qochish motivatsiyasining past ko'rsatkichlari xosdir. Ular o'z qobiliyatlarini baholashni yoqtiradilar, muvaffaqiyatsizlik haqida o'ylab o'tirmaydilar. Yuqori muvaffaqiyatlarga erishmagan shaxslar uchun esa, muvaffaqiyatga erishishning past ko'rsatkichlari va muvaffaqiyatsizlikdan qochishning yuqori ko'rsatkichlari xosdir. Ular doim muvaffaqiyatsizlik haqida o'ylaydilar va undan qo'rqadilar.

b) vaziyatli ta'sirlar. Shaxsning xarakterli xususiyatlarining o'zi asosida xulq atvorni aniq prognoz qilish mumkin emas. Vaziyatni e'tiborga olish zarur. Muvaffaqiyatga erishish extiyoji nazariyasi ikkita momentni o'z ichiga oladi: vaziyatda

muvaffatsiyat extimoli va muvaffaqiyatning undovchi ahamiyati. Muvaffaqiyat extimoli kim bilan musobaqalashishga va topshiriqning qiyinligiga bog'liq bo'ladi.

v) natijalovchi tendensiyalar. Muvaffaqiyatga erishish extiyoji nazariyasining uchinchi komponenti natijalovchi bixevioristik tendensiya bo'lib, u inson muvaffaqiyatga erishish moti darajalarini ma'lum vaziyatga nisbatan qarab chiqish bilan belgilanadi. Mazkur nazariya muvaffaqiyatning 50 ga 50 ehtimolli prognozlashda samaralidir. Yuqori muvaffaqiyatlarga erishgan odamlar bunday vaziyatdan ilhomlanadilar, chunki ularga teng keladigan raqiblar bilan musobaqalashish yoki yengil bo'lmagan vazifalarni bajarish yoqadi. Katta muvaffaqiyatlarga erishmagan insonlar yengil vazifalarni yoqtirishadi, chunki ularning fikricha bunda muvaffaqiyat kafolatlangan. Ba'zida ular juda qiyin vazifalarga intiladilar, chunki ulardan hech kim muvaffaqiyat kutmaydi. Muvaffaqiyat extimoli 50ga 50 bo'lganda ular haddan tashqari hayajonlanish va bezovtalanish his qiladilar, bu esa zaif qatnashish extimolini oshiradi. Ular bu vaziyatdan qocha olmasalar, muvaffaqiyatsizlikdan qochish ehtiyojining yuqoriligi tufayli hayajonga tushib qoladilar

g) emotsional reaksiyalar (g'urur va sharmandalik). Yuqori muvaffaqiyatlarga erishadigan odamlar ham, erishmaydiganlar ham tabiiyki, g'ururni his etishni ma'qul ko'radilar, biroq ularning shaxslilik xususiyatlari vaziyatli omillar bilan turlicha o'zaro ta'sirga kirishadi, bunda yo g'ururda yoxud sharmandalikda ko'proq diqqatni to'plashga majbur qiladi. Birinchilari ko'proq g'ururda, ikkinchilari esa sharmandalikda o'z e'tiborlarini to'playdilar.

d) Muvaffaqiyatga erishish xulqi. Muvaffatsiyatga erishish ehtiyoji nazariyasining beshinchi komponenti avvalgi to'rtta komponent xulqqa qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Katta muvaffaqiyatlarga erishgan odamlar ko'proq musobaqaviy topshiriqlarni izlaydilar, oraliq tavakkalni yoqtiradilar va baholovchi vaziyatlarda yaxshiroq qatnashadilar. Katta muvaffaqiyatlarga erishmaydigan odamlar musobaqaviy vaziyatlardan qochadilar.¹² 2) atributiv nazariya:

Bu nazariya odamlar o'z muvaffaqiyatlari va yutqazishlarini qanday tushuntirishlariga asoslangan. Mazkur nazariyaga asosan muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikni har qanaqa tushuntirishning minglab variantlarini bir nechta kategoriyaga bo'lish mumkin. Asosiy kategoriya bu yerda muqimlik nisbatan doimiy yoki doimiy bo'lmagan omil), kauzallik yoki sababiylik (ichki va tashqi omil) va nazorat (nazorat ostida bo'lgan yoki bo'lmagan omil). Sportchilar o'z natijalarini qanday tushuntirishlari ularning kutilmalari va emotsional reaksiyalariga ta'sir ko'rsatadi, bu esa o'z navbatida muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasiga ta'sir ko'rsatadi.

3) maqsadga erishish nazariyasi:

Maqsadga erishish nazariyasiga muvofiq, uchta omil o'zaro ta'sir etgan holda inson motivatsiyasini belgilab beradi: erishish maqsadlari, ta'sirchanlik va erishish xulqi.

¹² Гогонов Е.Н. Психология физического воспитания и спорта: учебное пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений./ Гогонов Е.Н., Мартынов Б.П. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. 47-49-бетлар

¹³ Уша ерда. 49-бет.

Inson motivatsiyasini tushuntirish uchun uning uchun muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik qanday ahamiyatli ekanligini aniqlash zarur.¹³

Shunday qilib, tom ma'noda motivatsiya – bu keng tushuncha bo'lib, o'z ichiga harakatlar yo'nalishi va jadalligini boshqarish jarayonini oladi. Motivatsiya haqida real tasavvur olish uchun sport faoliyatiga nomotivatsion ta'sirlarni anglash zarur, shuningdek motivatsion omillarning tez o'zgarish imkoniyatini aniqlashni o'rganish lozim. (Y.A.Kolomeyev, 2004).

Motiv – ma'lum faollikka, ehtiyojlarni ma'lum usul bilan qondirishga undash. Agar ehtiyoj faollik manbai bo'lsa, motivlar bu faollikka ma'lum yo'nalish beradi va insonni mazkur yo'l doirasida ushlab turadi. Motivlar nima uchun aynan u yoki bu maqsadlar qo'yilayotganligini, ularga erishishga intilish kuchayotganligini tushunish imkonini beradi. Sport faoliyati uchun motivlarning turli-tumanligi xarakterlidir. Bu jismoniy va ruhiy zo'riqishlar bilan tushuntirilishi mumkin, inson nima uchun zo'riqayotganini bilishi zarur.

Xersbergning kasbiy ehtiyojlar klassifikatsiyasi ham motivatsion-gigiyenik model sifatida baholaib, unga ko'ra ishdan qoniqish quyidagi omillarga bog'liq ekanligi ta'kidlanadi: muvaffaqiyatlar (malaka) hamda muvaffaqiyatning tan olinishi; shunchaki ish (ishga va berilgan tushirishga qiziqish); mas'uliyatlilik;

xizmat pillapoyalaridan ko'tarilish; kasbiy o'sish imkoniyati. Mana shu omillarning xammasini Xersberg "motivatorlar" deb ataydi.

Ishdan qoniqqanlikka quyidagilar ta'sir ko'rsatadi:

□ boshqaruv usuli; tashkilot va ma'muriyat siyosati; mehnat sharoitlari;

□ ish joyidagi shaxslararo munsoabatlar;

□ mehnat haqi; ish muqimligiga ishonmaslik; ishning shaxsiy hayotga ta'siri.

□ Mazkur tashqi omillar "kontekst omillari" yoki "gigiyenik" omillar nomiga ega bo'ldi.

Kadrlarni saralash mezonlari haqida gap borar ekan, ta'kidlash joizki, motivatsion sohadan tashqari, har bir kasb uchun zarur bo'ladigan maxsus shaxslilik xususiyatlari, qobiliyatlar, ko'nikma va malakalarni egallashga layoqat darajalari ham hisobga olinadi. Masalan, umumta'lim maktablari o'qituvchilari uchun qo'yiladigan talablarga kelsak, emotsional barqarorlik, sabr-toqatlilik, kasbiy kompetentlilik, bolalar psixologiyasini yaxshi bilish, kommunikativ qobiliyat takt, empatiya va boshqa xususiyatlarni keltirish mumkin. Umuman sotsionomik tipdagi kasblarda, ya'ni "subekt-subekt" tizimiga asoslangan kasblarga ishga kiruvchilarda ana shu xislatlar birinchi o'rinda talab etilishi hech kimga sir emas. Xuquq-tartibot organlariga ishga qabul qilinuvchi nomzodlarga o'ziga xos talablar qo'yiladi, masalan, shaxslilik xususiyatlaridan tashqari yaxshi jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lish, stressga barqarorlik, qat'iyatlilik, mardlik, kutilmagan vaziyatlarda harakat qila bilish, bir qator kognitiv xususiyatlar talab etiladi. Kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga yo'naltirilgan firma va kompaniyalarda jamoada ishlay olish qobiliyati, kommunikativ xususiyatlar, tadbirkorlik, stressga barqarorlik va shunga o'xshash zarur xislatlar nomzodda bo'lishi afzal ko'riladi.

5. Kadrlarni saralash metodlarini amaliyotda tatbiq etish, ularni amalga oshirish tartibi va algoritmi

Odatda kadrlarni saralash birgina emas, balki ularni atroflicha o'rganishga mo'ljallangan bir necha usullari mavjud. Nomzodlarni saralashning kompleks metodlari o'zida quyidagilarni qamrab oladi:

- Oldindan saralash (belgilangan shaklda nomzod haqidagi axborotlar to'plash, dastlabki suhbat va intervyu);
- Nomzod haqida axborot to'plash (o'zga kishilar yordamida);
- Shaxslilik so'rovnomalari;
- testlar: intellekt, maxsus qobiliyatlar, qiziqishlar, kasbsha yaroqlilik va boshqalar;
- kadrlarni guruhli metodlari;
- muammoni hal etish;
- ishni sinab ko'rish;
- o'zini o'zi qayd etish; □ suhbat, intervY.

Metodlar kadrlikka nomzodning tanlashga yondashuvga bog'liqdir. Ular har xil bo'ladi. Masalan, bugungi kun tajribajalarda amerikanacha va yaponcha yondashuv mavjud (26)

Amerika firmalari:

Nomzodni talab etiladigan ish o'rniga mos kelishi;

-lavozim, majburiyat, mehnat sharoitiga; mehnatdagi xulq-atvorga mosligi. ***Yapon firmalari:***

-xodimning ta'lim olganlik va shaxslilik imkoniyatlariga yo'naltirilgan; Kadrlarni saralash ham tashqi, ham ichki bo'ladi.

Kadrlarni ichki saralash mavjud mehnatga munosabatini o'zgarishiga qarab amalga oshiriladi:

□ ichki joylashuv, kadrlarning maqsadli rivojlanishi, rezervlarni shakllantirish va foydalanish;

□ ishni tashkil etishdagi o'zgarishlar; yuqori darajali tatbiq etish, ko'p smenali ish tartibi.

Kadrlarni tashqi saralash yo'li:

- xodimni ijara haqidagi shartnomasini tuzish;
- saralashda vositachilik, verbovka, traditsion metodlar, e'lon, mehnat birjasi orqali yangi mehnat shartnomalarini tuzish orqali.

Dastlabki intervyu

Bo'sh o'rinlarga nomzodlarni izlash dastlabki suhbat- kadrlar xizmati (axborot almashinish bilan boshlanadi (kotib), kadrlar bo'limi inspektori, kadrlar bo'yicha menedjer) bilan lavozimga da'vogar o'rtasida axborot almashinish tarzda amalga oshiriladi. Dastlabki intervyu orqali amalga oshirilgan ma'lumotlar nomzodning bo'sh o'ringa mos qobiliyatga egami yoki yo'qligiga bog'liqdir.

Dastlabki suhbatning yana bir maqsadi nomzodning ish va muassasaga bo'lgan qiziqishi bilan bog'liqdir.

Dastlabki suhbat, nomzodning o'zi haqidagi ma'lumotlar shaklini to'ldirishidan oldin yoki undan keyin amalga oshirilishi mumkin.

Suhbat odatada kadrlar sarashlashning markazi va asosiy metodi sanaladi. Suhbatni amalga oshirish bir qator faktorlarga bog'liq bo'ladi. Suhbatni o'tkazishga tayyorgarlik uchta ta'sir ko'rsatuvchi manbalarni hisobga olib amalga oshiriladi:

- nomzod tomonidan;
- ish beruvchi tashkilot tomonidan;
- interver tomonidan.

Suhbatni tashkil etishda ishtirok etuvchilardan talab etiladigan jihatlar

Nomzod tomonidan	Muassasa tomonidan	Intervyuer tomonidan
-------------------------	---------------------------	-----------------------------

<p>1) yoshi, jinsi, millati va boshqalar salomatligi .</p> <p>2) ma'lumot darajasi 4) ish tajribasi 5) kasbiy qiziqishi.</p> <p>6) Mavqega intilishi.</p> <p>7) psixologik xarakteristikalar: intellekt, motivatsiya va boshqalarga qaratilgan .</p> <p>8) Saralash suhbatiga ishtirok etish tajribasi.</p> <p>9) Nomzodning ish, kompaniya va boshqalarga munosabati</p>	<p>1) Tashkilotning siyosiy, iqtisodiy va huquqiy jihatlar .</p> <p>2) Boshqaruv tizimida xodimlarni saralash jarayonidagi o'rni.</p> <p>3) Saralash tizimida suhbatning o'rni.</p> <p>4) Kadrlarni saralashda suhbatdan amaliy foydalanish. 5) Jismoniy shartsharoitlar: suhbatga vaziyatni qo'layligi, konfidensiallik, suhbatlashuvchilar miqdori va boshqalar . 6) Suhbatning strukturali tiplari.</p> <p>7) Ushbu vakansiyaga qanchalik tez to'ldirish.</p>	<p>Jins, yosh, millat va boshqalar Ahvoli.</p> <p>Psixologik xarakteristikalar: intellekt, motivatsiya va boshqalarga qaratilgan .</p> <p>Ishga talabni idrok etish Nomzod bilan ilk tanishuv.</p> <p>Intervyuning maqsadi.</p> <p>Bu toifa suhbatlarni o'tkazish tajribasi</p> <p>Qaror qabul qilish vakolati.</p>
---	--	---

Nomzod bilan intervyu atroflicha o'ylab rejalashtirilgan bo'lishi lozim.

Intervyu tiplari.

Kadrlarni saralash maqsad va vazifalarga bog'liq tarzda har xil intervyu tiplari bo'ladi:

- strukturalashgan (bir qator qayd etib boriladigan savollar to‘plami asosida);
- strukturiralamagan (erkin shaklda o‘tkziladigan);
- emotsioanal zo‘riqishli sharoitda intervyu (maxsus stressli vaziyat tashkil etiladi);
- panelli (maxsus tuzilgan komissiya o‘tkazadigan); □ guruhiy (nomzodlar guruhi bilan intervyu); □ bittama bitta.

Intervyudan tashqari kadrlarni saralashning yana bir qator metodlari mavjud. Ular quyidagi javdaldagi tarzda amalga oshiriladi.

1-jadval

Kadrlarni saralashda har xil usullarni tashqi qo‘llanish chastotasining foiz hisobida

Saralash usullari	Malaкасиз xodimlar			Malaкали xodimlar			Har xil rahbarlik lavozimi uchun xodimlar tarkibi		
		Техник	Савдо-сотик		Раҳбарликка тайинламаётган xodimlar		Ёш мутахассислар	Қуйи	Ўрта
Nomzodlarning arizasini baholash	80	93	99	89	97	95	98	97	93
Qo‘shimcha ma’lumotlartavsiyalar	12	6	4	14	19	11	37	64	68
Kadrlar bo‘limi tomonidan rejalashtirilgan suhbat	19	48	62	39	60	68	57	58	49
Kadrlar bo‘limi tomonidan rejalashtirilmagan suhbat	52	28	28	41	41	28	40	47	35
Mutaxassislik bo‘yicha rejalashtirilgan suhbat	11	15	20	21	32	32	36	37	35
Mutaxassislik bo‘yicha	52	25	19	56	65	40	53	48	45

rejalashtirilmagan suhbat									
Guruhdagi suhbat yoki diskussiya	0	18	35	1	10	33	17	12	11
Shaxsni testdan o'tkazish	2	10	10	3	6	7	7	8	5
Psixofizik xarakteristikalar	5	39	40	5	5	11	4	3	2
Aqliy qobiliyatlar	2	28	35	0	5	8	4	2	0
Biografik so'rov	9	10	12	12	11	17	16	15	15
Ishni bajarishini sinab ko'rish	8	27	12	22	17	12	9	9	8
Tibbiy ekspertiza	71	70	60	72	54	53	52	53	53

Yuqoridagi holatlardan ko'rinayaptiki kadrlarni saralash bilan bog'liq vaziyatlarda ko'proq nomzodlarning arizasiga alohida e'tibor qaratilar ekan yoki kadrlar bilan bog'liq suhbatni amalga oshirilishi belgilovchi rol o'ynar ekan.

2-jadval

Kadrlarni muassasa ichida saralashda qo'llaniladigan metodlarning qo'llash chastotasi foiz hisobida

Saralash usullari	Малакасиз ходимлар	Малакали ходимлар	Ўртача салохиятли ходимлар	Ёш мутахассисларни	Har xil rahbarlik lavozimi uchun xodimlar tarkibi		
					Қуйи	ўрта	Юкори
Suhbat (intervyu)	70	78	91	72	83	84	77
Bevosita rahbarning tavsiyasi	64	73	70	48	86	83	74
Xodimlarning fikri	36	43	66	59	73	72	57

Topshiriqlarni sinov muddatli bo'yicha bajarishi	14	32	34	26	40	34	20
Ishni bajarishini sinab ko'rish	8	18	11	5	5	3	2
Shaxsni testdan o'tkazish	20	18	7	7	5	7	8

Kadrlarni saralash bilan bog'liq jahon tajribasida bir xillikni kuzatish qiyin. Shu sababli biz o'rgangan ma'lumotlarda jahon tajribasida quyidagi holatlarni keltirib o'tish mumkin bo'ladi.

3-jadval

Jahon mamlakatlarining ayrimlarida kadrlar saralash bo'yicha foydalaniladigan metodikalarning ahamiyatlik ko'rsatkichi (foiz hisobida)

Metodikalar	Mamlakatlar (%)	
	Fransiya	Angliya

Qobiliyat testlari	49	70
Shaxslilik testlar	42	64
Baholash markazlari	19	39
Grafologiya	77	3
Astrologiya	25	0

Agar yuqoridagi baholash darajalaridan kelib chiqib va psixodiagnostikada foydalaniladigan qobiliyatlarni baholash metodlarini quyidagi javdal bo'yicha keltirib o'tamiz:

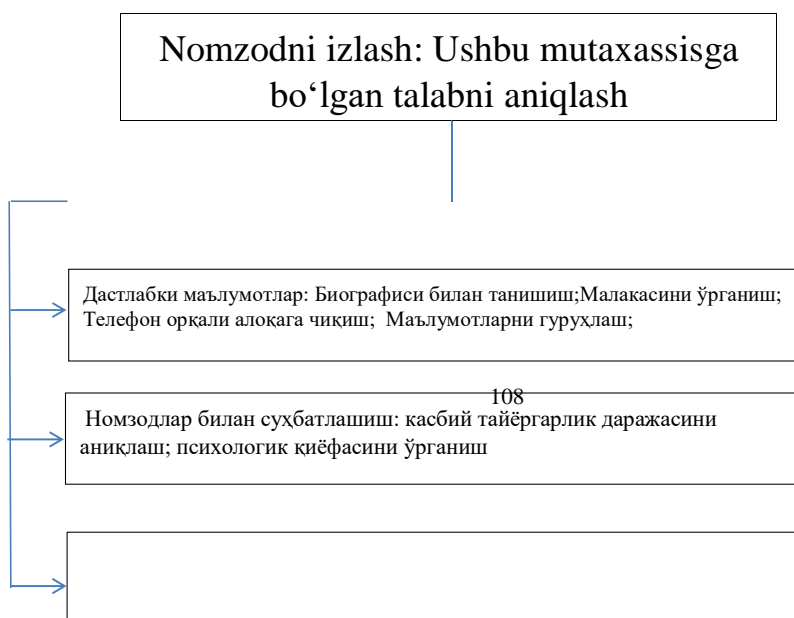
4-jadval

	Qobiliyatlar	Muhim baholash metodlari
1.	Iqtidor: ☐ intellekt ☐ ko'rish o'tkirligi ☐ reaksiya va boshqalar	Intellekt testlari, motorikani baholash testlari va sensor qobiliyatni baholash testlari
2.	Iqtidor: intellekt ko'rish o'tkirligi reaksiya va boshqalar	Interaktiv metodlar (suhbat, guruhda diskussiya o'tkazish)
3.	Motivatsiya: ☐ tavakkal qilishga tayyorlik ☐ «birdan harakatlanishga tayyorlik» va boshqalar	1. Natijalarga erishganlik motivatsiyalarini baholash testlar 2. Nomzodning hujjatlari 3. Intervyu
4.	Shaxslik xususiyatlari: Emotsional	1. Testlar (so'rovnomalar) 2. Stress-intervyu

	barqarorlik va boshqalar	
5.	Kasbiy qobiliyatlar va bilimlar	1. Testlar (ishni bajarishini sinab ko'rish) 2. Nomzodning hujjatlari (diplomni bahosiga va boshqalar)
6.	Kasbiy tajriba	1. Nomzodning hujjatlari (mehnat faoliyati) 2. Suhbat

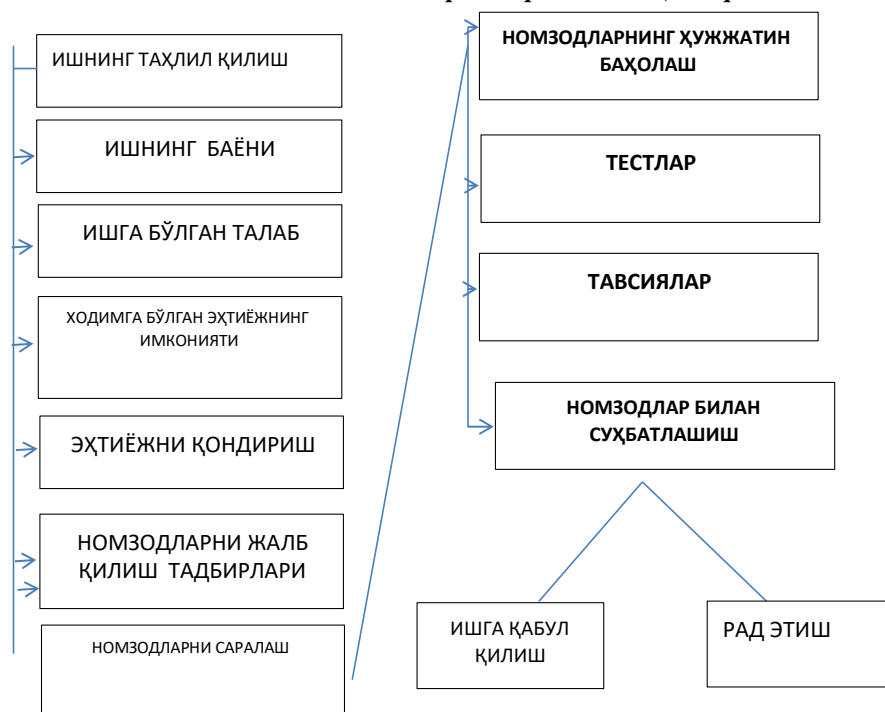
Xodimlikka nomzodlarni izlash va ularni topish bilan bog'liq holatni quyidagi tartibda amalga oshirish muhimdir:

1-sxema. Nomzodlarni saralash mazmuni

Номзодларни саралашнинг навбатдаги ҳолатини эса уларнинг саралаш босқичларини куйидаги тартибда амалга оширишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

2-схема. Номзодларни саралаш босқичлари

1.Xodim bahosi:104-80 %

2.Bo‘lim boshlig‘i:98-75%

3. Muassasa rahbari _____

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni faollashtirish metodikasi (N. PRYAJNIKOV)

Metodikaning maqsadi-yuqori sinf o‘quvchilarida kasb-hunar mehnatiga tayyorligining anglashini rivojlantirishdan iborat.

Metodikadan guruhiy hamda individual maslahatlarda foydalanish mumkin. Guruhda ish olib borish o‘quvchining kasb-hunarni tanlashga tayyorligini aniqlashda qo‘l keladi. Individual tarzda ish olib borilganda esa o‘quvchining kasb-hunarga qobiliyatini, biror bir faoliyatga motivatsiyasini, biror bir kasb-hunarni tanlovini yoki shaxsiy anglash darajasini yoritish imkonini beradi.

“Tayyor bo‘l!” metodikasini boshqa faollashtiruvchi so‘rovnomalar singari hech qachon keskin psixodiagnostik vosita sifatida qarash yaramaydi. Uning asosiy maqsadi –insonning o‘zini bilishi va shaxsiy imkoniyatlari haqidagi fikrlarini faollashtiradi, shunday yoki o‘zgacha o‘z taqdirini o‘zi muvaffaqiyatli belgilashini ta’minlaydi.

Metodikani o‘tkazish tartibi

O‘quvchilar psixologning yordamida toza oq varaq kataklarida javoblar blankasini chizadi. So‘ngra psixolog o‘quvchilarga yo‘riqnomani tushuntiradi. U o‘quvchilarga har xil mehnat harakatlari aks ettirilgan ro‘yxatini taqdim etishini aytadi. O‘quvchilar o‘zining kamolotining ushbu bosqichida harakatlardan har birini muvaffaqiyatli bajara olishini baholashlari kerak. Bunda o‘zini o‘zi baholash uchun 0 dan 10 gacha bo‘lgan ball shkalasidan foydalaniladi. Agar u yoki bu harakatni bajarish o‘quvchilarda qiyinchilik tug‘dirsa, unga past ball qo‘yadilar. Mabodo ular bu harakatni yengil bajara olaman deb hisoblasalar, aks holda yuqori ball beradi. Bu yerda o‘quvchilarning xohish-istaglariga emas, balki ularning imkoniyatlari va qobiliyatlari haqida so‘z borayotganligiga e’tibor qaratishlari zarur bo‘ladi. Barcha ballar “o‘zini o‘zi baholash” grafasidagi tasdiq raqamining o‘ng tomoniga yozib qo‘yiladi.

Psixolog “Mehnat harakatlari ro‘yxati”ni o‘qiydi, o‘quvchilar javoblar blankasida ushbu harakatlardan har birini bajarishga qanchalik tayyor ekanliklarini baholaydilar.

Boshqa faollashtiruvchi metodikalar bilan qanday ishlashda psixolog alohida tasdiqlarni oydinlashtirishi va sharhlashi mumkin. Mazkur metodikani sharhlash bunday holga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydigan “zamonaviy testlardan” farq qiladi. Bir qator tasdiqlarni o‘qishda, masalan, “Iflos, isqirt” ishni bajarish (noxush hid, chang, shovqun kuzatiladigan (№17)) o‘quvchilar maqsadga muvofiq aynan ularning qobiliyatlari haqida so‘z borayotganligini esga tutgan holda baholashlari to‘g‘ri keladi. Hattoki, agar “iflos” ish (yoki boshqa yaqqol o‘ziga jalb qilmaydigan mehnat harakatlari) kimgadir juda noxush, biroq u hammasi shunday bo‘lsa ham ularni yengil bajara olsa yuqori ball qo‘yishi kuzatiladi. Aksincha, agar biror bir harakat yoqsa-yu, ammo uni hozircha yaxshi bajara olmasa, javoblar blankasida past ball qo‘yadilar.

So‘ngra psixolog har bir mehnat harakati bo‘yicha qizlar va o‘smirlar uchun alohida mo‘ljallangan taxminiy meyorlarni o‘qiydi. O‘quvchilar bu vaqtda javoblar blankasidagi “Meyorning muvofiqligi” grafasida ballarni ushbu meyoriga mosligiga qarab belgilaydilar. Agar ularning ko‘rsatkichi meyorga mos kelsa “0” qo‘yadilar, meyordan katta bo‘lsa- “+1”, agar meyordan kam bo‘lsa, “-1” qo‘yadilar. Masalan, agar birinchi savolga o‘smirlardan birortasi o‘z imkoniyatini olti ballda baholadi, ushbu savol bo‘yicha o‘smirlar uchun meyor 4 dan 8 gacha bo‘lgan ball intervaliga muvofiqdir, u holda “0” qo‘yiladi.

So‘ngra o‘quvchilar o‘z ballarining (+1, -1, 0) algebraik yig‘indisini hisoblaydilar va javoblar blankasining pastki qismida yozib qo‘yadilar. Shu tarzda olingan natija ham hamma uchun umumiy bo‘lgan meyor bilan taqqoslanadi. Bunday meyor -5 dan +6 ballgacha bo‘lgan natijalardan iborat. (Albatta o‘zini o‘zi yuqori yoki past baholash haqidagi xulosalar shartli xarakterga ega, axir bir qator o‘smirlar har xil harakatlarni muvaffaqiyat bilan bajarishga qobiliyatlidir. Ayniqsa metodikadagi keltirilgan meyorlar kamolotdan yiroq va qanchalik o‘smirni o‘z-o‘zini bilishini faollashtirish uchun psixodiagnostika uchun shunchalik xizmati tegmaydi.

Biroq bu xulosalar keyinchalik o‘quvchining aniq kasb-hunarga tayyorligini umumiy baholashida, o‘zini o‘zi baholash haqidagi xulosalarga kelishida qo‘l keladi.

Psixolog sinfga murojaat qilib, o‘quvchilarni tayyorliklarini tekshirib ko‘rishlari uchun kasb-hunar nomini aytishlarini so‘raydi. Natijada doskada 8-12 kasb-hunarlar ro‘yxati shakllantiriladi.

So‘ngra “Kasblar menyusi” yordamida metodikada shunday kasblar mavjudligi aniqlanadi. Agar mavjud bo‘lsa, kasb-hunarlar yozilgan qatorida ro‘yxatdan tartib raqami qo‘yiladi. Mabodo, ana shu kasb o‘smirni qiziqтира-da, ro‘yxatda bo‘lmasa, o‘quvchi bilan kelishgan holda unga yaqin bo‘lgan kasb-hunar ko‘rib chiqiladi.

“Kasblar menyusi”da inson faoliyatiga an’anaviy bo‘lmagan bir qator faoliyat turlari masalan, daydi, tilanchi, kvartira o‘g‘risi, fohisha, reketir, narkotik sotuvchi kasblari ham kiritilgan. Biroq bugungi kunda o‘spirinlar orasida aynan ushbu yo‘llar bilan pul topishga qiziqadiganlar mavjud. Psixolog bu “kasb-hunarlar”ga e’tibor qaratishi hamda pedagog bilan birgalikda o‘spirinlar bunday faoliyat turlarini muhokama qilishi lozim. O‘smirlar bilan ushbu kasb-hunarlar to‘g‘risida so‘hbatlashishdan qo‘rqmasligi kerak. Axir ular o‘z davralarida ushbu masalalarni jonli muhokama qilishadi. Yaxshisi ushbu muhokamani professional psixolog o‘zining nazorati ostiga olishi lozim.

Metodikani bajarish uchun namuna

So‘ngra psixolog kasbga tayyorlikni aniqlashni misol asosida tushuntiradi. O‘quvchilar psixologning ortidan mos hisoblashni amalga oshiradilar. Keyin ularning o‘zlari qiziqadigan kasblariga tayyorliklarini mustaqil aniqlaydilar. Har bir o‘quvchi o‘zining kasbga tayyorligini kamida to‘rta kasb-hunar bo‘yicha tekshirib ko‘rishi mumkin. Javoblar blankasining o‘ng qismi to‘rta teng bo‘lakka ajartiladi (1jadval) va ularning har bir biror bir kasbga tayyorlikni baholaydi.

Quyida “dasturchi” kasbga tayyorlikni batafsil hisoblanishi “dasturchi” kasbga tayyorlikni hisoblash namunasi” jadvalida keltirilgan.

Boshlanishida blankada kasbning nomlanishi- “dasturchi” yoziladi. So‘ngra “Kasblar to‘plami” ro‘yxatidan “dasturchi” kasbining mehnat harakatlariga muvofiq keluvchi raqami va bu harakatlarning muvaffaqiyatli bajarish uchun ahamiyatini balli ifodasi izlab topiladi. Barchasi javoblar blankida mos grafada yozib qo‘yiladi.

So‘ngra harakatning ahamiyatlik ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda o‘quvchi o‘z blankasida oldin qo‘ygan javobini yozib qo‘yadi. Masalan, birinchi mehnat harakati (asbob-uskunadagi ko‘rsatkichlarni kuzatish)-7 ball, uchinchi (hisob-kitobni bajarish)-5 ball; o‘n sakkizinchi (monoton harakatni ko‘chirish)-3 ball va hakoza. So‘ngra ahamiyatlilik ko‘rsatkichlari o‘smirlarning o‘zini o‘zi baholash ballariga muvofiq ko‘paytiriladi. So‘ngra olingan natijalar yig‘indisi topiladi. O‘smirning kasbga tayyorligining umumiy ko‘rsatkichi foizli ifodalanib, javoblar varaqasining past qismiga yozib qo‘yiladi. Agar u 60–70% dan past bo‘lsa, u o‘quvchining ushbu kasbga tayyorligiga shubha uyg‘otadi.

Shuningdek, o‘smirning o‘z-o‘ziga bergan bahosini hisobga olish zarur. Agar u yuqori bo‘lsa, “dasturchi” kasbga tayyorgarlik bo‘yicha olingan natijasi tuzatuvchi koeffitsiyent 0.7 ga ko‘paytiriladi. Agar past bo‘lsa, 1,3 ga, meyorda bo‘lsa hech qanday tuzatishni amalga oshirish shart bo‘lmaydi. Keltirib o‘tilgan misolda yuqori bo‘lmagan tayyorgarlik ko‘rsatkichi, 47 ga teng bo‘lib, u 1,3 tuzatish koeffitsiyentiga

ko'paytirilgan va natijada 61,1 % olindi. Bu "Dasturchi" kasbiga yaxshi tayyorgarlikni bildiradi.

O'quvchilar ham shu tarzda o'zlari qiziqadigan boshqa kasblarga tayyorliklarini mustaqil hisoblab topadilar. Ba'zan kimdadir 6-8 ta va undan ortiq kasblarni ko'rib chiqish xohishi paydo bo'lib qoladi (u holda o'quvchilar javoblar blankasida qo'shimcha varaq qo'shib hisoblashni bajaradi). Bunday holatda individual tartibda kasblarga qiziquvchi o'smirlarning ko'rsatkichlarini hisobga oladi.

Individual tarzda ish olib borilganda

Individual maqsadda metodikadan foydalanishda (yoki 3-5 kishilik mikroguruh bilan ishlashda yoki) o'tkazishning umumiy tartibi saqlanib qoladi, ammo ahamiyatli qo'shimchalar qilish imkoniyati paydo bo'ladi.

O‘quvchilarga u yoki bu harakatlarni bajarish imkoniyatlari (“uddalayman”)ni baholabgina qolmay, balki bu harakatlarni bajarish xohishlari (“xohlayman”) va hattoki bunday harakatlarni bajarishning zarurligini baholashi tavsiya qilish tarzda kengaytiriladi. O‘quvchining har bir mehnat harakatlarini psixolog o‘qigandan keyin javoblar varaqasining uchinchi ustunchasida 0 dan 10 ballga bo‘lgan shkaladan foydalanib muvofiq keladigan o‘zini o‘zi baholash qo‘yiladi. Afsuski, yakuniy jamlanmaga kelish uchun, xususan, metodikadagi o‘zini o‘zi baholashni anqilash uchun o‘quvchilarning qobiliyatlariga bog‘liq namunaviy meyorlar taqdim etiladi («Namunaviy meyorlar” javdaliga qaralsin). Biroq xohish-istaklari bo‘yicha psixolog o‘zining mintaqasi uchun shunday meyorlar olishi mumkin (Bunday meyorlarni olish uchun quyidagi qo‘llanmalarni tavsiya etiladi: Slovar-spravochnik po psixologicheskoy diagnostike. Burlachuk L.F., Morozov S.M. Kiyev: Naukova dumka, 1989; Obshaya psixodiagnostika / Pod red. A.A. Bodaleva, V.V. Stolina. M.: Izdvo MGU, 1987.)

Individual ishlarni baholashda faqat qobiliyatlar emas, balki xohishistak va ushbu ko‘rinishdagi ishni bajarish zarurligi ham baholanadi.

1-jadval Javoblar blanki

Harakat raqamlari	O‘z-o‘zini baholash	Meyorga muvofiqlik	To‘rta kasb-hunar	
			1. _____	2. _____
1			1. _____	2. _____
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				

14		
15		
16		
17		
18		
19		
20		
21		
22		
23		
24		

3. _____ 4. _____

116

25				
26				
27				
28				
29				
30				
31				
32				
33				
34				
	Jami			

Mehnat harakatlari ro'yxati

1. Asbob-uskunalarining ko'rsatkichlarini, ekrandagi axborotlarni kuzatish.
2. Matn bilan ishlash (ko'p o'qish, nimanidir o'rganish).
3. Hisob-kitoblarni bajarish (EHMda, mikrokalkulyatorida, aqlida).
4. Ko'p chizish, rasm chizish.
5. Yozishmalar yuritish, kompyuterda matn kiritish.
6. Ko'p so'zlash, auditoriya oldida ma'ruza qilish, odamlar bilan suhbatlashish.
7. Xizmat ko'rsatishga shaylik, mijozlarga yoqish va xizmat ko'rsatish.
8. Mehnat tartib intizomiga va subordinatsiyaga rioya qilish (bo'ysunish qoidalariga).
9. Texnikani boshqarish (mashinada, stanokda, agregatlarda).
10. Nimanidir qo'lda yoki oddiy moslamalar yordamida qayta ishlash.
11. Ko'pincha ochiq havoda, tabiat qo'ynida (har qanday sharoitda) ishlash
12. Ishning borishiga ko'ra ko'p yodga olish .
13. Ko'pincha safarga borib-kelish (xizmat safari, ekspeditsiya).
14. O'zgaruvchan vaziyatlarni tez sezuvchanlik, diqqatni taqsimlay olish o'quvi.
15. Nimani va kimnidir tekshirish, nazorat qilish, baholash, diagnoz qo'yish.
16. Ehtiyotkor bo'lish va kelajakni ko'zlab ish ko'rish, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish (aql bilan tavakkal qilish).
17. «Kir, iflos» ishni bajarish (noxush hidli, chang, shovqun

kuzatiladigan joylarda)

18. Bir xil, monoton ishni ko'chirish.
19. Istehzo va qo'polikka chidamlilik.
20. Uzoq jismoniy yuklamalarni boshdan kechirish (ko'p yurish, har xil harakatlarni bajarish, bosimni, vibratsiyani ko'chirish, temperaturani ko'tarilib tushishi).
21. Tashkillashtirish o'quvi, odamlarni boshqarish.
22. Xorijiy tilda so'zlashish.
23. Nizoli vaziyatlardan chiqish, o'z sha'nini himoya qilish o'quvi.

24. Boshqalarni va o'zini aldamaslik (bunday gapirish hammaga berilmagan).

25. Hamma narsani yuragiga yaqin olmaslik o'quvi (sizning ishingiz to'fayli kimgadir yomon bo'lishidan xayajonlanmaslik).

26. Ko'pincha kechasi va dam olishlarsiz ishlash.

27. Muhim qarorlarni mustaqil qabul qilish o'quvi (ularning yakuniga ham mustaqil javob berish).

28. Hamkasblari bilan hamkorlikda bo'lish o'quvi, jamoada ishlash (janjallarsiz va fitnasiz).
29. Xotirjam va vazmin fikrlash.
30. O'zini doimo kuzatish, mashq qilish, shug'ullanish va yaxshi ish formasida bo'lish.
31. Muqaddas narsaga ishonish (buyuk g'oyalar, xudoga, sevimli kishiga, rahbarga)
32. Ishga doimo nimadir yangilik kiritish va noodatiy fikrlash.
33. Go'zallikni yaratish, go'zallikni qadrlash o'quvi.
34. Uddaburon bo'lish, tez ishlash o'quvi.

6-AMALIY MASHG‘ULOT. INTELLEKTUALLIK TESTLARINI XORIJIY PSIXOLOGIYADA QO‘LLASHNING ZAMONAVIY BOSQICHI.

Ko‘pchilik psixologlar hozirgi kunda intellekt testlari shaxslarning ta‘lim darajasiga va ularning tabiiy qobiliyatlariga bog‘liq bo‘lgan muayyan intellektual ko‘nikmalarning shakllanish darajasini o‘lchashlarini ye’tirof yetadilar. Test natijalarida birini ikkinchisidan ajratish mumkin yemas.

Test ballarining atrof-muhitga bog‘liqligi ularning nomutanosibli, o‘zgaruvchanligini bildiradi. Buni tushunish testning asosiy maqsadi o‘zgarishiga olib keladi. Agar ilgari intellektual testlar bo‘yicha o‘lchovlar ko‘pincha mavzularni toifalarga ajratish va uzoq muddatli prognozlar uchun ishlatilgan bo‘lsa, yendi G‘arb psixologlari orasida yorliqlarni yopish tendensiyasini rad yetish mavjud. Intellektual test natijalariga ko‘ra shaxslarning qattiq, o‘zgarimas tasnifi og‘ir salbiy oqibatlariga olib keldi, chunki past 1 () bolaga nisbatan kamsuqumlik belgisi qoldirdi, boshqalarning unga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirdi va shu bilan rivojlanishning noqulay sharoitlarini saqlab qolishga yordam berdi.

Hozirgi kunda aqliy testlar asosan maktab faoliyatini bashorat qilish va o‘quvchilarni har xil turdagi maktablar bo‘ylab tarqatish uchun ishlatiladi. Shunday qilib, Amerika Qo‘shma Shtatlarida bir bola iqtidorli uchun maktabga olish uchun, u Stenford-Binet sinov kamida 1C olish kerak.

Lekin bu tor sohada ham 1C tahminlarga asoslangan bashoratlar) har doim ham to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Nemis psixologlar, maktab qobiliyatsiz nisbatan intellektual test bir vaqtning o‘zida amal Amerika tadqiqotlar tahlil so‘ng, 1C o‘lchash asosida degan xulosaga keldi), u cheklangan darajada maktab yutuqlarini bashorat qilish faqat mumkin, test natijalari va maktab muvaffaqiyat o‘rtasidagi o‘rtacha bog‘liqlik, odatda atrofida joylashgan, chunki 0.50 ‘. Bu ko‘rsatkich 0.25 aniqlash koyeffitsiyentiga mos keladi, ya’ni maktab yutug‘idagi o‘zgaruvchilarning faqat 25% razvedka testlarini bajarishdagi farqlar bilan tushuntiriladi.

Shunday qilib, aqliy testlar asosida maktab yutuqlarini baholash va bashorat qilish turli xil qo‘shimcha omillar ta’siri tufayli qiyinlashadi, ular orasida yeng muhimi oilaning ta’siri va yeng muhimi, talaba shaxsining ta’siri. Barcha bu 1C ortiq maktabda akademik bajarish katta ta’sir ko‘rsatadi).

1C) ning predmetli qiymatining pasayishi ko'pgina psixologlar tomonidan ko'rsatiladi. Bundan tashqari, A. Anastasi tomonidan aytilganidek, hatto D. test balini sinab ko'rish vaqtida shaxsning aqliy rivojlanishiga yetarli baho berish yetarli yemas. Buning uchun test natijalarini boshqa manbalardan olingan ma'lumotlar bilan to'ldirish lozim: kuzatishlar, biografik ma'lumotlar, o'qitish metodlarini tahlil qilish va boshqalar.:

- testlarni bajarishda mavzuning o'qitilganlik darajasi haqida;
- testni yakunlash motivatsiyasi haqida;
- sinov paytida hissiy holat haqida;
- yeksperimentator shaxsining sinov ballariga ta'siri to'g'risida; - testdan oldingi mavzu faoliyati haqida va boshqalar.

Atrof-muhitning aqliy sinov natijalariga ta'siri shunchalik kattaki, ular yordamida ko'p yoki kam muvaffaqiyatli prognoz qilish uchun psixologlar maxsus yekologik indekslarni joriy yetishga harakat qiladilar. Bu uzoq maxsus testlar orqali aniqlangan deb atalmish o'quv qobiliyatlarini o'rtacha darajasi va qator kollejlari o'rtasida keng farq qiladi, deb ma'lum qilindi. Ammo psixologlarning fikricha, kollejlarda psixologik iqlim, nazariy va amaliy yo'nalishning o'ziga xos og'irligi, o'quvchilarning sinfdan tashqari, rejadan tashqari ishlarda ishtirok yetish darajasi, jamoat faoliyatiga qiziqish va xalqaro muammolar va boshqa ko'plab ko'rsatkichlar bilan farqlanadi[1]. Shu bois amerikalik psixologlar ta'lim muassasalarining xususiyatlarini hisobga oluvchi indekslarni joriy yetishga harakat qilmoqda.

Oilaviy muhit sharoiti, xususan, o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy darajasini hisobga olishda ham xuddi shunday tendensiyalar kuzatiladi. Bu maqsad turli ko'lamli ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar uchun-yeng oddiy va xom dan, faqat bir o'zgaruvchini jalb (masalan, ota yoki ota-onalar ta'lim darajasi ishg'ol haqida ma'lumotlar), ko'proq nozik va tabaqalashtirilgan uchun, ota-onalar nafaqat xususiyatlarini o'z ichiga olgan, balki bunday uy hajmi sifatida axborot, zamonaviy qulayliklar mavjudligi, kitoblar mavjudligi, jurnallar, gazeta, non-rasmiy ta'lim shakllari (masalan, musiqa darslari). Shunday qilib, B. ga ko'ra. Otaonalarning ta'lim darajasi hisobga olinsa, 7 va 16 yoshdagi razvedka testlari bo'yicha ballar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar 0,58 dan 0,92 gacha oshirilishi mumkin.

Shunday qilib, qo'shimcha manbalardan olingan ma'lumotlarni hisobga olgan holda va test natijalari bo'yicha ko'plab ta'sirlarni hisobga olgan holda, ba'zi ko'nikmalar va qobiliyatlarning haqiqiy holatini tavsiflash uchun aqlli testlardan foydalanishingiz mumkin. Bundan tashqari, intellektual test natijalariga ko'ra, siz odamning aqliy rivojlanishidagi o'zgarishlarni kuzatishingiz mumkin.

O'sish yoki kamayishga yordam beradigan ko'plab sharoitlar mavjud bu ko'rsatkich atrof-muhitdagi tasodifiy siljishlar natijasida ham, rejalashtirilgan tashqi aralashuvlar natijasida ham o'zgarishi mumkinligini ta'kidlash muhimdir. Psixologlar bolalarda sezilarli hodisa va yezilgan (£1) quyidagi sabablarga ko'ra sabab bo'lishi mumkin, deb topdik:

- oila tuzilishidagi o'zgarishlar
- - oila daromadining oshishi yoki kamayishi, - yangi yashash joyiga o'tish —
- bolalar bog'chasiga qatnash va hokazo.

IQ ning o'sishi kompensator o'quv dasturlarining natijasi bo'lishi mumkin, uning asosiy maqsadi turli hayot sharoitlarida bolalarning aqliy rivojlanish darajalarini maxsus tayyorgarlik yordamida birbiriga yaqinlashtirishdan iborat yedi. Birinchi kompensator dasturlar 1960-yillarda ijtimoiy-iqtisodiy darajasi past oilalarning bolalari uchun qo'shma Shtatlarda yaratilgan. Hozirgi kunda yosh bolalarning aqliy rivojlanishini rag'batlantirishga va shu bilan noqulay muhitning maktab ta'limiga ta'sirini cheklashga harakat qiluvchi qator kompensator dasturlar ustida ishlash bo'yicha tajriba ko'p.

Bunday dasturlardan foydalanishning dastlabki natijalari 1968yilda chop yetilgan "yerta o'rganish" to'plamida ma'lum qilingan. Shunday qilib, Peabody loyiha dasturi foydalanish natijalariga ko'ra, maktabgacha ta'lim rivojlantirishda ishtirok bolalar nazorat guruhi bilan solishtirganda test sinovlari bo'yicha sezilarli darajada yuqori ball topildi (shu yekologik parametrlari bilan bolalar, shu jumladan,, lekin kim ta'lim ishtirok qilmadi). Bu bolalar maktab ta'limining boshlanishida o'z ustunliklarini saqlab qoldilar.

Bu muammo haqida ba'zi ma'lumotlar L tomonidan berilgan. U 3-4 oylik bolalarga qo'llaniladigan kompensator mashg'ulotlarga urinib ko'radi, onalar 70 ostida IQ ballari bor edi. Maxsus tarbiyachilar tomonidan olib borilgan mashg'ulotlar 4 yil o'tib 135 ga yaqin ayrim bolalarda 84-116 meyorda IQ ball olish imkonini berdi. O'rtacha ularning ko'rsatkichlari nazorat guruhidagidan 33 ball yuqori bo'ldi. Ushbu

tadqiqot ham qiziqarli, chunki u bilvosita genetik komponentning va atrof-muhitning iq ga nisbatan ta'siri haqida savol beradi. Intellektual test natijalari asosida odamlarning shaxsiy farqlarida ta'lim va tarbiyaning muhim ahamiyati tasdiqlanadi.

Test maqsadlariga qaytadigan bo'lsak, progressiv psixologlar miqdoriy indeksni ta'minlovchi vosita, madaniy aralashuv darajasining ko'rsatkichi, disfunktsional ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat sifatida testlarga katta umid bog'laganliklarini qayd yetamiz. Va bu noqulay muhitlardan bolalar yaxshi-off oilalarning bolalar maktab faoliyatini yaqinlashish imkonini beradi dasturlari va o'qitish usullari bunday tuzatish birinchi qadamdir.

7-AMALIY MASHG‘ULOT. KOMPYUTER PSIXODIAGNOSTIKASI.

Amaliy mashg‘ulotning amalga oshirish tartibi:

1. Taqdim etilayotgan materiallar bilan tanishish va kompyuter psixodiagnostika, psixodiagnostika rivojlanishining hozirgi tendensiyalari bo‘yicha tahliliy material tayyorlang.

2. Kasbiy faoliyatingizda foydalanilgan yoki kompyuterda dasturlashtirilgan diagnostika metodikalaridan xabardor bo‘lgan ma‘lumotlaringiz asosida ularning ro‘yxatini shakllantiring.

So‘nggi yillarda psixologlarning amaliy ishlarida tub o‘zgarishlar ro‘y berdi. Bu esa "qalam va qog‘oz"ning an‘anaviy test usullariga nisbatan kompyuter psixodiagnostik vositalaridan foydalanish sezilarli darajada oshganligi bilan bog‘liq. Psixodiagnostikada kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, asosan, aniq disiplinlararası ishlarni talab qiladi, asta-sekin kompyuter psixodiagnostikasi deb ataladigan mustaqil tadqiqot sohasida shakllandi.

Kompyuter psixodiagnostikasining asosiy maqsadlari psixodiagnostik vositalar, jumladan, kompyuter psixodiagnostik metodlarini yaratish hamda tajribaning tubdan yangi turlari va yeksperimental psixologik axborot bilan ishlash usullarini ishlab chiqishdan iborat. Kompyuter psixodiagnostikasining asosiy vazifasi psixologlarni yangi axborot texnologiyalari asosida yaratilgan yuqori sifatli psixodiagnostik vositalar bilan ta‘minlash deb hisoblash mumkin.

Kompyuter psixodiagnostikasi sohasidagi tadqiqotlarni ikki yo‘nalish: psixodiagnostika va kompyuter fanlari kesishgan joylarda joylashgan disiplinlararası xavfsiz ravishda kiritish mumkin. Ikki fanning ijodiy integratsiyasi psixodiagnostik tadqiqotlarning yangi sifati va amaliy psixologlar uchun butunlay boshqacha ish uslubiga olib keldi.

Eng umumiy shaklda axborot deganda har qanday ma‘lumotlarning mazmuni (ma‘nosi), axborot texnologiyalari esa axborotni qayta ishlash uchun ishlatiladigan texnologik yelementlar (qurilmalar, usullar) majmui tushuniladi. Hozirgi kunda psixodiagnostikada ma‘lumotlarni tahlil qilish, bilimlar injeneriyasi va Internet texnologiyalari kabi axborot texnologiyalari faol qo‘llanilmoqda. Bu texnologiyalarning har biri o‘ziga xos psixodiagnostik vazifalarning asosi bo‘lib,

kompyuter psixodiagnostikasi sohasidagi ishlarning asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi.

1. Ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyasi asosida an'anaviy psixometrik paradigma doirasida psixodiagnostik metodlarning qurilishi.

2. Psixosemantik metodlarning qurilishi va ma'lumotlar tahlilining predmet paradigmasi asosida psixosemantik yeksperiment doirasidagi predmetlarni o'rganish.

3. Psixologning ish tajribasi yordamida fanlarning test natijalarini kompyuterga "tikkan" holda izohlaydigan bilimlar injeneriyasi texnologiyasi asosida kompyuter psixodiagnostik metodlarini ishlab chiqish.

4. Stimul materialining tashkilotchisi sifatida kompyuterdan foydalanadigan kompyuter psixodiagnostik metodlarini yaratish, ya'ni adaptiv, o'yin, masofaviy va multimediali test tizimlarini amalga oshirish.

5. Kompyuter yordamida psixodiagnostika san'atini o'rganish.

Bu holat psixologlar uchun ma'lum qiyinchiliklarni tug'diradi va ularga yangi muammolarni qo'yadi. Eng katta qiyinchilik-tadqiqot maqsadlariga, kompyuter psixodiagnostik vositalariga javob beradigan yetarli tanlovdir. Shu munosabat bilan ko'pincha savollar beriladi: fanlarni o'rganish natijasida qanday usullar va qanday maqsadlarda eng yaxshi foydalanilsa, qanday kompyuter psixologik xulosalarni olish mumkin va kompyuter psixodiagnostik vositalari psixologning amaliy ishida qanday foydali bo'lishi mumkin.

Bugungi kunda eng muhim ta'sir test natijalarini qayta ishlash uchun kompyuter imkoniyatlaridan foydalanish hisoblanadi.

Eng oddiy darajada, eng zamonaviy testlar (masalan, m test). Lusher test, D. Gilford-Sullivan,, Sondi test, Amthauer testi, YE. Landolt testi) asosiy ko'rsatkichlarini hisoblash mashinasi uchun moslashtirilgan bo'ladi. G'arbda ba'zi sinov noshirlar allaqachon foydalanuvchilar sinash uchun tegishli xizmatlarni taqdim qilish uchun zarur asbob-uskunalar bilan jihozlangan. Bundan tashqari, kompyuter disklari tobora kengayib bormoqda, ular yordamida test foydalanuvchilari natijalarni shaxsiy kompyuterlarida qayta ishlashlari mumkin. Kelajakda diagnostik so'rov ma'lumotlarini qayta ishlash funksiyasi texnik qurilmalarga tobora ko'proq ko'chirilishini taxmin qilish xavfsizdir.

Kompyuterlar, shubhasiz, psixologik diagnostikaning barcha jabhalarida misli ko'rilmagan takomillashishlarga yo'l ochishiga qaramay, ayrim hollarda ulardan foydalanish olingan ko'rsatkichlardan noto'g'ri foydalanish va talqin qilishga olib kelishi mumkin. Tegishli yehtiyot choralari ko'rish istagi tufayli G'arbda hozir

kompyuterlar yordamida test o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqishga katta ye'tibor berilmoqda. Hozirgi vaqtda kompyuterlardan turli sohalarda va test sinovlarining turli bosqichlarida foydalanish bo'yicha batafsil ko'rsatmalar to'plami ishlab chiqilgan.

Kompyuter asoslangan test tarqalishi munosabati bilan alohida tashvish bir xil sinov kompyuter va an'anaviy bo'sh shaklida amalga oshiriladi holatlar bor. Bunday vaziyatda ko'rsatkichlarning taqqoslanuvchanligini alohida o'rganish lozim.

Tayyor hisobotlarni taqdim yetish bilan sinov natijalarini mashina talqini sohasida jadal o'sish ham alohida tashvish tug'dirmoqda. Ikki asosiy tamoyillari tegishli ko'rsatmalar va qo'llanmalar eng asosidir.

1. Testdan foydalanuvchi dasturiy ta'minotni ishlab chiqishda qo'llaniladigan interpretatsiya tizimining ishonchliligi, haqiqiyliigi va boshqa texnik xususiyatlarini baholash uchun tegishli ma'lumotlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Izohlovchi gaplar ko'rsatkichlardan qanday olingan? Mashina interpretatsiyasi tizimi qanday nazariy asos va yempirik tasdiqni oldi? Interpretatsion bayonotlar miqdoriy ma'lumotlarni tahlil qilish natijalariga asoslanganmi yoki ekspert fikrlariga asoslanganmi? Agar ikkinchisi bo'lsa, ishtirokchi ekspertlarning malakasi haqida ma'lumot berilishi kerak.

2. Test natijalari mashina asoslangan talqin klinik diagnostika ishlatiladi qachon, maslahat, yoki muayyan shaxs haqida muhim qarorlar qabul qilish, boshqa sohalarda, hisobga odamlar sinov qilinmoqda haqida ma'lumot boshqa mavjud manbalarini olish juda zarur. Shuning uchun, sinov natijalari mashina talqin faqat yuqori malakali mutaxassislar tomonidan foydalanish kerak. Bunday talqinlar o'rnini bosuvchi yemas, mutaxassis ishini osonlashtiruvchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Kompyuter asoslangan psikodiagnostik texnik misollar (test, qayta ishlash, va ma'lumotlarni talqin, shu jumladan,): M. P. frost funksional davlat Yexpress-diagnostika usuli, MMPI so'rovnoma, Cattell anketasi, latent motivatsiya I. L. Solomin usullari psikosemantik tashxis, o'z joniga qasd xavf Signal Express-diagnostika usuli, mansab hidoyat tizimi "tanlang", Kelly-98".

Kompyuterdan foydalanish nafaqat diagnostik protseduralar va texnikani kuchaytirishi, balki umumiy amaliyot uchun butunlay yangi imkoniyatlar ochishi mumkin bo'lgan diagnostika testlari sohalari.

1. Mavzularga vazifalar (rag'batlar) ni taqdim yetish.

Mamlakatimizda, va so'nggi yillarda, ko'p Ajam psixologlar turli davlat sohaslariga kelgan (ta'lim, ijtimoiy, tadbirkorlik, moliyaviy, va boshqalar.), ko'pincha psixologik

diagnostika sohasida zarur ta'lim holda. Ushbu boshlang'ich mutaxassislar diagnostika amaliyotiga bir qator xatolarni kiritadilar, bu psixometrik talablar nuqtai nazaridan amalga oshmasligi kerak. Bunday xatolar orasida quyidagilar eng ko'p qayd yetiladi::

- * test fanlarini o'qitish qoidalarini buzish;
- * test topshiriqlarini bajarish uchun vaqt meyorlariga rioya qilmaslik;
- * subektlarning muayyan javoblariga ongli va ongsiz munosabat (diagnostikaning uyat so'zlari, uning imo-ishoralari, maslahatlar va boshqalar.) sinov paytida va juda ham ko'p.

2. Natijalarni qayta ishlash. Yuqorida muhokama qilingan diagnostik natijalarni qayta ishlashda bugungi kunda amalga oshirilayotgan kompyuter imkoniyatlaridan tashqari, bu sohadagi boshqa muammolarni hal qilish uchun kompyuter imkoniyatlaridan ham foydalanish zarur. Bu muammolar quyidagilardan iborat: psixologik diagnostikada qo'llaniladigan statistik metodlar albatta ancha obektiv, lekin bu statistik metodlar qo'llanadigan sonli ketma-ketliklar dastlab xato yoki buzilishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Eng muhim statistik qoidalardan biri quyidagi talabdir: sonli ketma-ketlik sifat jihatdan bir hil miqdorlardan iborat bo'lishi kerak. Bu qoidaning buzilishi tabiiy ravishda keyingi xulosa va tavsiyalarning obektivligini pasayishiga olib keladi.

3. Natijalarning talqini. Kasbiy psixodiagnostika sohasida psixologlar shaxsning muayyan faoliyat turiga kasbiy yaroqliligini aniqlashga intilganlar. Individual farqlar psixologiyasidan ma'lumki, odamlar turli qobiliyatga ega (badiiy, musiqiy, matematik, texnik va boshqalar.); Har bir kasb turli psixologik, psixofiziologik va shaxsiy sifat va qobiliyatlarning o'ziga xos optimal birikmasiga ega bo'lib, unda eng katta muvaffaqiyatni ta'minlay oladi. Mutaxassis kasblarning cheklangan, yaxshi tashkil yetilgan ro'yxati mavjud bo'lsa, muayyan professional soha uchun ushbu optimal kombinatsiyani aniqlashi mumkin. Biroq, kasblar dunyosi jadal o'zgarib bormoqda: ba'zi kasblar ommaviy foydalanishdan chiqib ketmoqda va yangilari soni tez o'sib bormoqda. Bunday sharoitda, hatto mutaxassis kasblar dunyosida harakat qilish juda qiyin, chunki yangi paydo bo'lgan yangi kasblar uchun psixologik va boshqa fazilatlar va qobiliyatlarning optimal kombinatsiyasini aniqlash qiyin. Shuning uchun psixologik diagnostika uchun tegishli kasblarning to'liq bankiga ega bo'lish va uni yangi, rivojlanayotgan kasblar bilan tezda to'ldirish o'ta muhimdir. Professional identifikatsiyalashda yordam so'rab murojaat qilgan har bir shaxsning psixologik, psixofiziologik va shaxsiy xususiyatlarini tashxislash imkonini beruvchi usullarni yaratish va ulardan faol foydalanish ham muhimdir. Bunday test natijalari unga tegishli

kasblarning kompyuter bankidan unga qiziqish sohasida yoki boshqa, yanada yetarli professional sohada muvaffaqiyatni ta'minlaydigan shart-sharoitlar sifatida taqdim yetilishi mumkin.

Boshqa barcha ilmiy fanlar kabi psixologik diagnostika ham rivojlanmoqda. Bu rivojlanish bir qator ichki va tashqi omillar ta'sirida unda ma'lum progressiv o'zgarishlar sodir bo'lishidan iborat. Bu intizomning rivojlanishiga ta'sir yetuvchi tashqi omillar qatoriga jamiyat tomonidan unga qaratilgan so'rovlar kiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda jamoatchilikning psixologik diagnostikaga bo'lgan talablari sezilarli darajada oshib bormoqda. Shunday qilib, ta'lim sohasida tabaqalashtirilgan ta'lim hukmron bo'lib, uning tabiiy asosi o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlari sifatida ye'tirof yetiladi. Psixologik diagnostika, shubhasiz, bu xususiyatlarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Uning kasbiy mehnat sohasidagi roli yanada ortadi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti, xususan, yangi kasblar va mutaxassisliklarning doimiy ravishda paydo bo'lib borayotganligida ifodalanadi, ularning ko'pchiligi o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan kishilarni talab qiladi. Kasbiy tayyorgarlikda esa uning o'rni katta. Psixologiyaning o'zida esa turli vaziyatlarda bo'lgan odamlarning psixologik tavsifini bera oladigan usullarga doimiy yehtiyoj bor; bu yerda biz nafaqat yeksperimental, balki hayotiy vaziyatlar haqida ham gapiramiz. Zarur metodlarni tayyorlashda, u psixologik diagnostika tomonidan to'plangan keng tajriba beparvo zo'rg'a mumkin.

Psixodiagnostika rivojlanishining ichki omillariga murojaat qilaylik. Tadqiqot va amaliy ishlarda diagnostikaga yangi tushunchalarni kiritish zaruriyati tug'iladi va ularning ayrimlari tegishli ilmiy fanlarning rivojlanishi bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Psixologik diagnostika uchun eng yaqin aloqador intizomni zamonaviy genetika deb atash kerak. Yuqorida muhokama qilingan omillar psixologik diagnostikaning rivojlanishiga ta'sir qiladigan barcha narsalarni chiqarmaydi. Bu omillar doimiy o'zaro ta'sirda bo'ladi. Ko'pincha tashqi omillar ichki omillar ta'sirining mustahkamlanishiga yordam beradi, lekin qarama-qarshi munosabatlar ham ba'zan yuzaga keladi.

Psixologik diagnostika o'zining bir asrdan ortiq yo'li davomida ko'plab o'zgarishlarga uchragan. Uning rivojlanishining alohida bosqichlari bir-biri bilan ketma-ket bog'lanadi. Uning istiqbolida o'z taraqqiyotining yangi bosqichini taqdim yetish zarur va u ham o'z tarixi bilan tabiatan bog'liqdir. Zamonaviy psixodiagnostikaning inqirozi uchun 4-ilovaga qarang.

Albatta, ularning barcha tafsilotlaridagi barcha o'zgarishlarni oldindan bilib bo'lmaydi. Har qanday ilmiy intizom va undan ham ko'proq psixologik diagnostika bir

qator omillarning bevosita va bilvosita ta'siri ostida rivojlanadi. Ularning har biri kelajakda qanday ahamiyat kasb yetishini oldindan bilib bo'lmaydi. Shuning uchun, biz ushbu intizomni rivojlantirish istiqbollari haqida gapirganda, biz tadqiqotchining hozirgi kunda nima borligini hisobga olib, uni rivojlantirishning eng muhim xususiyatlarini ko'rsatishga chek qo'yishimiz kerak.

K. M. Gurevich va M. K. Akimova bunday o'zgarishlarning uchta yo'nalishini aniqlaydilar.

Birinchi yo'nalishda diagnostik sinovdan o'tayotgan subektlar tomonidan beriladigan javob-reaksiyalarning genetik tabiatini ilmiy tushunish bilan bog'liq o'zgarishlarni ko'rib chiqish lozim. Bu javobreaksiyalarning voqelikka mos kelish darajasi shu tabiatni to'g'ri tushunishga bog'liq.

O'zgarishning ikkinchi yo'nalishi inson tafakkurining eng muhim jihatini to'liq belgilashga yaqinlashish tendensiyasini ifoda yetadi, bu esa shaxs uchun ko'pincha katta hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan muammolarni hal qilish qobiliyatida ifodalanadi (intellektni aniqlash bilan bog'liq istiqbollar).

Uchinchi yo'nalish, aslida, asosiy deb tan olinishi kerak; u psixologik testlarning mazmuni bilan shug'ullanadi va ushbu testlarni bajaradigan subektlarning bergan javoblariga ko'ra, ularning har birining psixikasining xususiyatlari (vazifalar mazmunini tahlil qilish bilan bog'liq istiqbollar) haqida xulosa chiqariladi.

8-AMALIY MASHG‘ULOT. PSIXODIAGNOSTIKA METODIKALARINI ISHLAB CHIQUVCHI VA FOYDALNUVCHILARGA MEYORIY KO‘RSATMALAR.

Psixologik axborotlarni konfidensialligi, tekshiruv natijalarini olish tekshiriluvchining zarari uchun ishlasht kerak emas. Ular obektiv va sotsial axloqi meyorlariga mos va meyorlar bilan mustahkamlangan bo‘lishi kerak. Psixologlarning xalqaro kasbiy etikaviy standartlari o‘zida quyidagilarni qamrab oladi:

- Javobgarlik tamoyili (tadqiqotchi olingan axborotlarni ishonchliligi va konfidensialligiga javob beradi);
- kompetentlik tamoyili (psixodiagnostikaning asosiy amaliy protseduralarini va ularni qo‘llash qoidalarini bilish);
- etikaviy va huquqiy vakolatga egalik tamoyili (olingan axborotlarni amaldagi qonunchilik doirasida harakat qilish va foydalanish);
- yuqori darajadagi psixologik targ‘ibot tamoyili (ishni tekshiriluvchida psixologik diagnostika to‘g‘risidagi yoqimli taassurotlarni tadqiqoti natijasida tashkil etish);
- konfidensiallik tamoyili (tekshiriluvchining shaxsiy hayoti, tuyg‘ularini poymol qilishga yo‘l qo‘ymaslik, unga daxldor ma’lumotlarni tarqatmaslik);
- tekshiriluvchining xotirjamligini ta’minlash tamoyili (testlashtirish jarayoni natijasida tekshiriluvchining psixologik va somatik holati yomonlashmasligi kerak. Shuningdek, moddiy holati o‘zgarmasligi, unga zarar yetmasligi kerak);
- kasbiy kooperatsiya tamoyili (uslubiy va amaliy jihatdan ishning samaradorligini ta’minlash maqsadida va tekshiriluvchining psixodiagnostik baholari sifatini oshirish maqsadida psixologik axborotlarni almashtirish);
- tekshiruv maqsadlari haqida mijozni axborot bilan ta’minlash tamoyili (tekshiriluvchi psixodiagnostikaning umumiy maqsadlari haqida tasavvurga ega bo‘lishi kerak). Agar tamoyil metodikaning baholashiga yashirin singdirilgan bo‘lsa, bu vaziyatga bog‘liq bo‘lmaydi;
- tekshiruvning axloqiy-ijobiy samarasini ta’minlash tamoyili (tekshiruv va maslahatdan so‘ngra tekshiriluvchida kayfiyatning ko‘tarilishi va xulq-atvoridagi salbiy xususiyatlarning pasayishiga erishish zarur);

Psixometrik o'lash testlariga qo'yiladigan talablar

1. O'laydigan metodikalar (testlar).

a) maqsad, predmet va metodiklarni qo'llash sohasini bir xillikda shakllantirish;

b) testni o'tkazish tartibini foydalanuvchi uchun qulay, yaroqli bir

xil algoritim ko'rinishiga keltirishi lozim (yoki kompyuterga);

v) qayta ishlash tartibi statistik asoslangan hisoblash metodlari va test ballarini standartlashtirishni o'z ichiga olishi lozim (statistik yoki mezon test meyorlari bo'yicha). Test ballari asosida chiqarilgan xulosalar ularning statistik ishonchlioligin ehtimollik darajasini ko'rsatishi kuzatiladi;

g) test shkalalari reprezentativligi, ishochliligi, validligi qo'llanilishi sohasi bo'yicha tekshirilgan bo'lishi kerak (standartlashtirilgan tadqiqotni amalga oshirish imkoniyatini beradigan);

d) o'z-o'zi haqida hisob berishga asoslangan tadbirlari natijalarning ishonchligini nazorat qilish, ishonchsiz bayonnomalarni avtomatik saralash vositalari bilan ta'minlangan bo'lishi kerak;

ye) metodikalarning barcha standartlarini davriy korreksiyalash maqsadida test ma'lumotlarining bazasini shakllantirish.

2. *Ekspertlar metodlari.*

a) metodikaning maqsadi, predmeti va qo'llanilish sohasini bir xil mazmunda shakllantirish. Ishonchli ma'lumotlarning olishni zarur kasbiy bilimlarga ega bo'lgan yetarlicha miqdordagi ekspertlar ta'minlaydi;

b) yo'riqnomalar bir xil mazmunga egaligi bo'yicha ma'lum ma'lumotlar to'plami asosida ekspertlar sinovdan o'tgan bo'lishi kerak;

v) natijalarni qayta ishlash standartlashgan, har qanday ekspertga oraliq ma'lumotlarni bir xilda talqin etish imkonini beruvchi bo'lishi kerak;

g) metodikalarning barcha standartlarini davriy korreksiyalash, foydalanuvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash maqsadida test ma'lumotlar bazasini shakllantirish.

Metodik vositalar psixologlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi mahalliy komissiyada attestatsiyadan o'tishi kerak.

Testlardan foydalanuvchilarga qo'yiladigan talablar:

a) umumiy nazariy-metodologik tamoyillarni bilishi va amaliy qo'llashni; differensial psixometriya asosidan foydalanishni; psixodiagnostik adabiyotlarni tahlil; axborotlar va test vositalar bankini yaratish;

b) test ma'lumotlari asosida qabul qilingan qarorlar uchun, metodikalarning prognostik validligi va reprezentativlik mosligini ta'minlashga mas'ul;

v) diaqnozning zarur ishonchlilik darajasini testlashtirish yoki ekspert baholashni qo'llash bilan ta'minlash;

g) minimal yo'qotish maksimal ishonchlikka ega bo'lgan - eng samarali diagnostika asosida test batareyalarini ishlab chiqish;

d) qo'llanilish sohasida metodikalarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini o'tkazish;

ye) metodikalarni standartlashtirish, ballarning hisoblash, ma'lumotlarni talqin etish, kasbiy yaroqlikni prognozlash talablariga rioya qilish;

j) psixodiagnostikaning metodik vositalarini to'g'ri foydalanish va tarqatish;

z), tekshiriluvchining shaxsiy ishonchi asosida olingan psixodiagnostik axborotlarni konfidentsialligini ta'minlash;

i) psixodiagnostik metodikalarni ishlab chiquvchilarning mualliflik huquqlarini himoyalash bo'yicha talablarni bajarish.

Ushbu talablar hali respublikamizda biror bir qonuniy hujjat asosida tasdiqlanmagan, ammo tavsiyaviy xarakterdagi talablar hisoblanadi. Ular ko'proq psixologlarning axloqiy-ma'naviy sifatlariga asoslanadi.

V. GLOSSARIY

Psixodagnostika: Diagnostika grekcha dia- o'zaro, orqali va gnosisaniqlash so'zilaridan olingan. Diagnostikos-aniqlash usullari degan ma'noni anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlarini o'lchash va baqolash printsiplari va vositalarini ishlab chiquvchi psixologiya fani tarmoqi.

Psixodiagnostika: Diagnostika grekcha dia- o'zaro, orqali va gnosisaniqlash so'zilaridan olingan. Diagnostikos-aniqlash usullari degan ma'noni anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlarini o'lchash va baholash prinsiplari va vositalarini ishlab chiquvchi psixologiya fani tarmog'i.

Psixodiagnostika (ot grech. ψυχή — dusha, i grech. διαγνωστικός — sposobniy raspoznavat) — otrasl psixologii, razrabativayushaya teoriyu, prinsipi i instrumenti otsenki i izmereniya individualnopsixologicheskix osobennostey lichnosti

Psycho - branch of psychology that develops the theory, principles and tools for assessing and measuring the individual psychological characteristics of personalit

Testlashtirish- testlarni qo'llashda iborat, dianostik vositalar, empirik tadqiqot metodi.

Testlashtirish- testlarni qo'llashda iborat, dianostik vositalar, empirik tadqiqot metodi.

Testirovaniye – empiricheskiy metod issledovaniya, diagnosticheskaya protsedura, zaklyuchayushayasya v primenenii testov (ot angliyskogo test – zadacha, proba).

Testing - empirical method of research,diagnostic procedure, which consists in the use of closely Comrade (from the English test - challenge test).

Individ-to'qma va o'zlashtirilgan xususiyatlarning noyob uyqunligini ifodalovchi aloqida inson.

Individ-to'g'ma va o'zlashtirilgan xususiyatlarning noyob uyg'unligini ifodalovchi alohida inson.

Individ — otdelniy chelovek kak unikalnoye sochetaniye yego vrojdennix i priobretyonnix svoystv.

Individual - the individual as a unique combination of its innate and acquired properties.

Metod (sinonimi – usul):

-biror bir maqsadga zrishish, aniq masalani echish usuli;
-voqelikni nazariy va amaliy jiqatdan o'rganish operatsiyalari yoki usullari yiqindisi.

Metod (sinonimi – usul):

-biror bir maqsadga erishish, aniq masalani yechish usuli;
-voqelikni nazariy va amaliy jihatdan o'rganish operatsiyalari yoki usullari yig'indisi.

Metod (sinonim – sposob):

– sposob dostijeniya kakoy-libo seli, resheniya konkretnoy za- dachi;
– sovokupnost priyemov ili operatsiy prakticheskogo ili teo- reticheskogo osvoeniya deystvitelnosti. **Method** (synonym - method):

-a way to achieve a goal, solve a specific progarden;
- set of methods and operations of practical or theoretical understanding of reality

Metodika –biror bir amalga oshirish mo'ljallangan qarakatlar uchun biror bir tayyor ko'rsatma, tadbir.

Metodika –biror bir amalga oshirish mo‘ljallangan harakatlar uchun biror bir tayyor ko‘rsatma, tadbir.

Metodika — eto, kak pravilo, nekiy gotoviy «retsept», algoritm, protsedura dlya provedeniya kakix-libo natselennix deystviy.

Methodology - This is usually a ready-made "recipe", an algorithm, the procedure for carrying out any action aimed.

Frznsis Galton (1822-1911). Geografiya, antropologiya va psixologiyalar bo'yicha ingliz tadqiqotchisi, differensial psixologiya, psixometrika, statistika asoschilaridan biri.

Frensis Gálton (1822-1911). Geografiya, antropologiya va psixologiyalar bo'yicha ingliz tadqiqotchisi, differensial psixologiya, psixometrika, statistika asoschilaridan biri.

Frensis Gálton (1822 1911)- angliyskiy issledovatel, geograf, antropolog i psixolog; osnovatel differensialnoy psixologii i psixometriki, statistik.

Francis Galton (1822 1911) - English explorer , geographer , anthropologist and psychologist ; founder of differential psychology and psychometrics , statistics.

Djeyms Makkin Kettell (1860- 1944. Amerikalik olim. AqShdagi eksperimental psixologiyaning ilk mutaxassilaridan biri, psixologiya soqasi bo'yicha birinchi professor. Testlashtirish metodining asoschisi, bir qator testlarning muallifi, psixometrika va psixodiagnostikadagi ilk mutaxassislardan biri.

Djéyms Makkín Kéttell (1860- 1944. Amerikalik olim. AQShdagi eksperimental psixologiyaning ilk mutaxassilaridan biri, psixologiya sohasi bo'yicha birinchi professor. Testlashtirish metodining asoschisi, bir qator testlarning muallifi, psixometrika va psixodiagnostikadagi ilk mutaxassislardan biri.

Djéyms Makkún Kéttell (1860- 1944). Amerikanskiy psixolog, odin iz pervix spetsialistov po eksperimentalnoy psixologii v SSHA, perviy professor psixologii. Rodonachalnik metodov testirovaniya, avtor ryada psixologicheskix testov, odin iz pervix spetsialistov po psixometrii i psixodiagnostike.

James McKeen Cattell (1860- 1944) .Amerikansky psychologist, one of the first specialists in the experimental psychology in the United States , the first professor of psychology . The founder of the testing methods , the author of a number of psychological tests , one of the first specialists in psychometrics and psychological diagnostics .

Alfred Bine (1857 — 1911) — frantsuz psixologi, tibbiyot va ququq bo'yicha Parij universiteti doktori, Frantsiyadagi zksperimental psixologiya laboratoriyasining asoschisi.

Alfred Bine (1857 — 1911) — fransuz psixologi, tibbiyot va huquq bo'yicha Parij universiteti doktori, Fransiyadagi eksperimental psixologiya laboratoriyasining asoschisi.

Alfréd Biné (1857 — 1911) — fransuzskiy psixolog, doktor meditsini i pravaParijskogo universiteta, osnovatel pervoy vo Fransii Laboratorii eksperimentalnoy psixologii.

Alfred Binet (1857 - 1911) - French psychologist , MD, pravaParizhskogo University , founder of the first French laboratory of experimental psychology .

Intellekt ko'ffitsienti («ay kyu») — **inson intellekti (aqliy taraqqiyot) darajasining miqdoriy bahosi.**

Intellekt ko'effitsiyenti («ay kyu») — inson intellekti (aqliy taraqqiyot) darajasining miqdoriy bahosi.

Koeffitsiént intellekta («ay kyu») — kolichestvennaya otsenka urovnyaintellekta cheloveka (koeffitsiyent umstvennogo razvitiya).

Intelligence quotient (" IQ ") - quantification of human urovnyaintellekta (IQ)

Armiya alfa (va beta) testlari. Birinchi jahon urushi vaqtida AqSh armiyasida askarlarni testdan o'tkazish uchun ishlab chiqilgan ikkita umumiy intellekt testi. U ilk ishlab chiqilgan intellektni o'lchovchi guruqiy testlardan bo'lib, alfa maqalliy aqoli va ingliz tilini biladiganlar uchun, beta testi esa savodsiz va zmigrantlar uchun ishlab chiqilgan noverbal test.

Armiya alfa (va beta) testlari. Birinchi jahon urushi vaqtida AQSH armiyasida askarlarni testdan o'tkazish uchun ishlab chiqilgan ikkita umumiy intellekt testi. U ilk ishlab chiqilgan intellektni o'lchovchi guruhiiy testlardan bo'lib, alfa mahalliy aholi va ingliz tilini biladiganlar uchun, beta testi esa savodsiz va emigrantlar uchun ishlab chiqilgan noverbal test.

Armeyskiye alfa (i beta) testi. Dva obshix testa intellekta, razrabotannix dlya testirovaniya novobransev v Armii SSHA vo vremya pervoy mirovoy voyni. Eto bili odni iz pervix bolshix, ispolzuemix dlya raboti s gruppoy, testov intellekta, razrabotannix psixologami. Beta-test bil neverbalnim testom, razrabotannim dlya negramotnix i emigrantov, nedavno pribivshix v Ameriku, kotoriye ploxo znali angliyskiy yazik; alfa-test bil standartnim testom, viyavlyavshim verbalniye naviki.

Army alpha (and beta) tests. Two general intelligence test , designed to test recruits in the US Army during World War II . These were some of the first large , used to work with a group of intelligence tests developed by psychologists . The beta test was a nonverbal test , designed for illiterate people and immigrants newly arrived in America, who knew little English; alpha test was the standard test to identify verbal skills .

Psixologik tadqiqot-psixik hodisalarni ilmiy o'rganishdir. U quyidagi ztaplardan iborat: 1) muammoni shakllantirish; 2) farazni ilgari surish; 3) farazni ilgari surish asosida empirik ma'lumotlar olish va ularni qayta ishlash; 4) natijalarni talqin qilish- faraz bilan olingan natijalarni o'zaro munosabatini tekshirish qamda nazariya asosida xulosalar chiqarish.

Psixologik tadqiqot-psixik hodisalarni ilmiy o'rganishdir. U quyidagi etaplardan iborat: 1) muammoni shakllantirish; 2) farazni ilgari surish; 3) farazni ilgari surish asosida empirik ma'lumotlar olish va ularni qayta ishlash; 4) natijalarni talqin qilish- faraz bilan olingan natijalarni o'zaro munosabatini tekshirish hamda nazariya asosida xulosalar chiqarish.

Psixologicheskoye issledovaniye-nauchnoye izucheniye psixicheskix yavleniy. Predpolagayet sleduyushiye etapi: 1) formulirovka problemi; 2) vidvijeniy gipotezi; 3) proverka gipotezi — polucheniye empiricheskix dannix i ix obrabotka; 4) interpretatsiya rezultatov proverki — sootnosheniye poluchennix dannix s isxodnoy gipotezoy, vivodi o dostovernosti gipotezi i dalneysheye sootvetstviye yeye s teoriyey, v ramkax kotoroy formirovalas gipoteza.

Psychological research- scientific study of psychic phenomena. It involves the following steps: 1) problem formulation; 2) hypotheses; 3) hypothesis testing - to provide empirical data and their processing ; 4) interpretation of test results - the ratio of the received data to the original hypothesis , conclusions about the reliability of the hypothesis and its continued compliance with the theory , under which formed the hypothesis

Psixologik tekshiruv. Psixologik tekshiruvni klinik psixologlar, maxsus tibbiy tayyorgarlikka zga bo'lgan mutaxassislar amalga oshiradilar.

Uning bosh vazifasi psixik jarayonlar xotira, idrok, diqqat, tafakkur, intellekt xususiyatlari va shaxs xususiyatlaridagi buzilishlarni yoritishdan iborat.

Psixologik tekshiruv. Psixologik tekshiruvni klinik psixologlar, maxsus tibbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassislar amalga oshiradilar.

Uning bosh vazifasi psixik jarayonlar xotira, idrok, diqqat, tafakkur, intellekt xususiyatlari va shaxs xususiyatlaridagi buzilishlarni yoritishdan iborat.

Psixologicheskoye obsledovaniye. Psixologicheskoye obsledovaniye provoditsya spetsialistami – klinicheskimi psixologami libo vrachami, poluchivshimi spetsializirovannuyu podgotovku po meditsinskoy psixologii. Glavnoy zadachey yavlyayetsya viyavleniye narusheniy psixicheskix protsessov – pamyati, vospriyatiya, vnimaniya, mishleniya, otsenka osobennostey intellekta i lichnostnix svoystv v selom.

Psychological examination. Psychological examination carried out by experts - clinical psychologists or doctors who have received specialized training in medical psychology . The main objective is to identify violations of mental processes - memory , perception, attention, thinking , evaluation of characteristics of intelligence and personal properties as a whole.

Psixologik zksperiment — tekshiriluvchilarning qayot faoliyatiga maqsadli ilmiy aralashuv orqali psixologiya qaqidagi yangi ilmiy bilimlarni olish uchun maxsus sharoitlarda o'tkaziladigan tajriba.

Psixologik eksperiment — tekshiriluvchilarning hayot faoliyatiga maqsadli ilmiy aralashuv orqali psixologiya haqidagi yangi ilmiy bilimlarni olish uchun maxsus sharoitlarda o'tkaziladigan tajriba.

Psixologicheskii eksperiment — provodimiy v spetsialnix usloviyax opit dlya polucheniya novix nauchnix znaniy o psixologii posredstvom selenapravlennoy vmeshatelstva issledovatelya v jiznedeyatel'nost ispituemogo.

Psychological experiment-held in special conditions of experience to produce new scientific knowledge about the psychology of researchers through targeted interventions in the vital activity of the test

Ekspirimentator — zksperimentnii amalga oshiruvchi, zksperimental tajriba-sinovni tashkil etuvchi faoliyat sub'ekti.

Ekspirimentator — eksperimentnii amalga oshiruvchi, eksperimental tajriba-sinovni tashkil etuvchi faoliyat subekti.

Ekspirimentator — Tot, kto proizvodit eksperiment, eksperimentiruet.

Experimenter - the experimenter who produces experiment , experiment .

Simptomatik (yoki empirik) diaqnoz. Ushbu diaqnoz bosqichida ma'lum xususiyatlar yoki simptomlarning qayd etish bilan cheklaniladi va shu asosida amaliy xulosalar chiqariladi.

Simptomatik (yoki empirik) diaqnoz. Ushbu diaqnoz bosqichida ma'lum xususiyatlar yoki simptomlarning qayd etish bilan cheklaniladi va shu asosida amaliy xulosalar chiqariladi.

Simptomaticheskii (ili empiricheskii) diaqnoz. Etot diaqnoz ograniqivayetsya konstatatsiyey opredelennix osobennostey ili simptomov, na osnovanii kotorix neposredstvenno stroyatsya prakticheskiiye vivodi.

Symptomatic (or empirical) diagnosed. This diagnosis is limited to a statement of the specific features or symptoms , on the basis of which the practical conclusions are being built directly .

Etiologik diaqnoz. Faqat ma'lum xususiyatlar (simptomlar) mavjudligi zmas, balki ularning kelib chiqish sabablari qam inobatga olinadi.

Etiologik diaqnoz. Faqat ma'lum xususiyatlar (simptomlar) mavjudligi emas, balki ularning kelib chiqish sabablari ham inobatga olinadi.

Etiologicheskii diaqnoz. V etom diaqnoze uchitivyushiy ne tolko nalichiye opredelennix osobennostey (simptomov), no i prichini ix vozniknoveniY.

Etiological diagnosis. This diagnosis takes into account not only the availability of certain features (symptoms) , but also their causes .

Tipologik diagnoz. Tipologik diagnoz bo'lib, u olingan ma'lumotlarning o'rni va ahamiyati to'liqincha shaxs dinamik kartasidagi murakkab tuzilma bilan bogliq yoritiladi

Tipologik diagnoz. Tipologik diagnoz bo'lib, u olingan ma'lumotlarning o'rni va ahamiyati to'liqincha shaxs dinamik kartasidagi murakkab tuzilma bilan bogliq yoritiladi.

Tipologicheskiy diagnoz. Etot **diagnostika**, zaklyuchayushiyaya v opredelenii mesta i znacheniya poluchennix dannix v selostnoy, dinamicheskoy kartinе lichnosti.

Typological diagnosis. This diagnosis is to determine the place and significance of the data in a coherent , dynamic picture of the person .

Standartlashtirish (inglizcha standard so'zdan olingan bo'lib, – bir shaklga, me'yorga keltirish ma'nosini anglatadi) – testning o'tkazish tartibi va uning natijalarini baqolashni yagona me'yorga keltirish, unifikatsiyalash va tatbiq ztishni qat'iy belgilash jarayoni.

Mazmuniy validlik (content validation). U ko'pincha “mantiqiy validlik” yoki “aniqlash bo'yicha validlik” deb qam nomlanadi. Mazmuniy validlik mutaxassis tomonidan testning validlik deb bildirgan mulozimati orqali aniqlanadi.

Empirik validlik (empirical validity). Empirik validlikning qoyasi testning ma'lum qobiliyatini aniqlashda indikator yoki psixik xususiyatlari yoki inson xulq-atvor shakllarini qat'iy aniqlashni bashorat qiluvchi bo'lib xizmat qilishdan iborat.

Maktab normalari Ta'lim jarayonida zrishilgan yoki maktab ta'limiga bogliq qobiliyatlarini o'rganish testlari asosida ishlab chiqiladi. Ular qar bir ta'lim bosqichi uchun belgilanadi va mamlakatning barcha quduqlariga amalqilinadi.

Kasbiy normalar - qar xil kasb zgalari guruqi uchun testlar asosida belgilanadi (masalan, mexaniklar, mashinistlar va boshqalar).

Mahalliy normalar jinsi, yoshi, geografik hududi, sotsial-iqtisodiy status iva boshqa umumiy belgilari bilan tafovutlanuvchi tor toifali kishilar uchun qo'llashda ishlab chiqiladi. Masalan, Veksler va Raven testlari yosh chegaralari bo'yicha normaga zga.

Milliy normalar -Xalq, millat, mamlakat vakillar uchun ishlab chiqiladigan normalar. Bundats normalar ma'lum madaniyat, axloq talablari va qar bir madaniy an'analarni aniqlash uchun kerak.

Standartlashtirish (inglizcha standard so'zdan olingan bo'lib, – bir shaklga, meyorga keltirish ma'nosini anglatadi) – testning o'tkazish tartibi va uning natijalarini baholashni yagona meyorga keltirish, unifikatsiyalash va tatbiq etishni qat'iy belgilash jarayoni.

Mazmuniy validlik (*content validation*). U ko'pincha “ mantiqiy validlik” yoki “aniqlash bo'yicha validlik” deb ham nomlanadi. Mazmuniy validlik mutaxassis tomonidan testning validlik deb bildirgan mulohazasi orqali aniqlanadi.

Empirik validlik (*empirical validity*). Empirik validlikning g'oyasi testning ma'lum qobiliyatini aniqlashda indikator yoki psixik xususiyatlari yoki inson xulq-atvor shakllarini qat'iy aniqlashni bashorat qiluvchi bo'lib xizmat qilishdan iborat.

Maktab normalari Ta'lim jarayonida erishilgan yoki maktab ta'limiga bog'liq qbiliyatlarini o'rganish testlari asosida ishlab chiqiladi. Ular har bir ta'lim bosqichi uchun belgilanadi va mamlakatning barcha hududlariga amalqilinadi.

Kasbiy normalar - Har xil kasb egalari guruhi uchun testlar asosida belgilanadi (masalan, mexaniklar, mashinistlar va boshqalar).

Mahalliy normalar jinsi, yoshi, geografik hududi, sotsialiqtisodiy status iva boshqa umumiy belgilari bilan tafovutlanuvchi tor toifali kishilar uchun qo‘llashda ishlab chiqiladi. Masalan, Veksler va Raven testlari yosh chegaralari bo‘yicha normaga ega.

Milliy normalar -Xalq, millat, mamlakat vakillar uchun ishlab chiqiladigan normalar. Bundats normalar ma’lum madaniyat, axloq talablari va har bir madaniy an’analarni aniqlash uchun kerak.

Standartizatsiya testa (test standardization) – protsedura polucheniya raspredeleniya individualnix ballov po testu dlya normativnoy gruppi (reprezentativnoy viborki) ispituemix, pozvolyayushaya sopostavlyat rezultati u raznix grupp testiruemix.

Soderjatelnaya validnost – odin iz osnovnix tipov validnosti metodiki, xarakterizuyushiy stepen reprezentativnosti sodержaniya zadaniy testa izmeryayemoy oblasti psixicheskix svoystv.

Validnost empiricheskaya — sovokupnost xarakteristik validnosti testa, poluchennix sravnitelnim statisticheskim sposobom otsenivaniY. Imeyet otnosheniye glavnim obrazom k oblasti validnosti kriterialnoy i dvum yeye vidam: validnosti tekushey i validnosti prognosticheskoy.

Spetsificheskiye normi. Standartizatsiya testov dlya boleye uzko y populyatsii, vibirayemoy soobrazno spetsificheskim selyam kajdogo testa. V takix sluchayax granitsi normativnoy populyatsii doljni bit chetko opredeleni i privedeni vmeste s normami.

Lokalniye normi, kotoriye neredko razrabativayutsya polzovatelyami testov dlya konkretnix sotsialnix yedinits. Gruppi, k kotorim otnosyatsya takiye normi, yeshe

boleye spetsifichni, chem daje obsujdavshiyesya vishe podgruppi (organizatsiya, shkola, VUZ).

Test Standardization (test standardization) - the procedure for obtaining the distribution of individual scores on a test for the regulatory group of (a representative sample) test, which allows to compare the results from different test groups.

The content validity of the - one of the main types of validity technique, characterizing the degree of representativeness of the contents of the test tasks measured the area of mental properties.

Validity empirical - a set of validity of the test characteristics obtained comparative statistical method of estimation. It refers mainly to the area of validity of criteria and its two types: the current validity and predictive validity.

Specific rules. Standardization of tests for a narrower population, selected according to the particular objectives of each test. In such cases, the normative population boundaries should be clearly defined and presented, together with the rules.

Local rules, which are often developed by users of tests for specific social units. Groups, which include such rules, more specific than even discussed above subgroup (organization, school, or university).

VI. ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O'zbekiston”, 2018. – 507 b. 4. Mirziyoyev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2018.
7. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyun “Oliy ta'lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi 4947-sonli Farmoni.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabr “2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5729-son Farmoni.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetida talab yuqori

bo'lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri choratadbirlari to'g'risida"gi PQ-4358-sonli Qarori.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-sonli Farmoni.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktabr "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-sonli Farmoni.

17. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

18. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabr "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-sonli Qarori.

SH. Maxsus adabiyotlar

1. David Spencer "Gateway", Students book, Macmillan 2012.
2. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
3. H.Q. Mitchell "Traveller" B1, B2, MM Publiciations. 2015. 183.
4. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni "PIONEER", B1, B2, MM Publiciations. 2015. 191.
5. Lindsay Clandfield and Kate Pickering "Global", B2, Macmillan. 2013. 175.
6. Mers D.G. Psychology. Ninth Edition. – Worth Publishers, 2010. – 910 p.
7. Steve Taylor "Destination" Vocabulary and grammar", Macmillan 2010.
8. The Cambridge Handbook of Personality Psychology// Edited by Philip J. Corr. Cambridge University Press 2009.
9. A.Nazarov. Umumiy psixologiY. O'quv-qo'llanma. Buxoro viloyati bosmaxonasi MCHJ. Buxoro. 2020.
10. Asekretov O.K., Borisov B.A., Bugakova N.Y. i dr. Sovremenniye obrazovatelniye texnologii: pedagogika i psixologiya: monografiY. – Novosibirsk: Izdatelstvo SRNS, 2015. – 318 s.
<http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

11. Barotov SH.R. Psixologik xizmat. –T.Navro‘z. 2018.
12. Belogurov A.Y. Modernizatsiya protsessa podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshestva: MonografiY. — M.: MAKS Press, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.
13. G‘oziyev E. Ontogenez psixologiyasi-Toshkent, Noshir., T 2010.
14. G‘oziyev E.R. Psixologiya metodologiyasi-Toshkent.O‘qituvchi.2010
15. Gulobod Quadratulloh qizi, R.Ishmuhamedov, M.Normuhammedova. An‘anaviy va noan‘anaviy ta‘lim. – Samarqand: “Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi” nashriyoti, 2019. 312 b.
16. Z.T.Nishonova, Z.Qurbonova, D.S.Qarshiyeva, N.B.Atabayeva Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya – T.: Fan va texnologiyalar 2014. 17. Ibraymov A.YE. Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. metodik qo‘llanma/ tuzuvchi. A.YE. Ibraymov. – Toshkent: “Lesson press”, 2020. 112 bet.
18. Ignatova N. Y. Obrazovaniye v sifrovuyu epoxu: monografiY. Mvo obrazovaniya i nauki RF. – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
19. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsoliyeva. O‘quv jarayonida innovatsion ta‘lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
20. L.Y.Olimov, A.M.Nazarov, SH.SH.Rustamov, SH.SH.Ostonov. “Umumiy psixodiagnostika” o‘quv qo‘llanma. 2020.
21. L.Y.Olimov, SH.R.Barotov, O.R.Avezov. Psixologiya nazariyasi va tarixi. O‘quv qo‘llanma. “Navro‘z” nashriyoti. Toshkent. 2019.
22. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta‘lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
23. Oliy ta‘lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
24. Rasulov A.I. Psixodiagnostika.-Toshkent, “Mumtoz so‘z”-2010.

25. Usmonov B.SH., Habibullayev R.A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O‘quv qo‘llanma. T.: “Tafakkur” nashriyoti, 2020 y. 120 bet.

IV. Internet saytlar

26. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

27. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi

28. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish bosh ilmiy-metodik markazi

29. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali ZiyonET

O'zbekiston milliy universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq (mintaqaviy) markazi "Psixologiya" yo'nalishidagi mutaxassislik fanlaridan tayyorlangan "ZAMONAVIY PSIXODIAGNOSTIKA MUAMMOLARI" moduli bo'yicha qayta tayyorlash va malaka oshirish masofaviy kurslari uchun tayyorlangan materiallar talablarga javob berishi bo'yicha

EKSPERT XULOSASI

"Psixologiya" yo'nalishi qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi mutaxassislik fanlaridan fanlaridan tayyorlangan "ZAMONAVIY PSIXODIAGNOSTIKA MUAMMOLARI" moduli bo'yicha test savollari, o'quv-uslubiy majmua, bitiruv ishi mavzulari hamda masofaviy materiallar mazkur modul bo'yicha tasdiqlangan namunaviy **dastur doirasida tayyorlangan va unga qo'yilgan talablarga javob beradi** hamda BIMM internet portaliga qo'yishga tavsiya etiladi.

Tarmoq (mintaqaviy) markazi
Direktori.

Bo'lim boshlig'i.

"Psixologiya" kafedrasi mudiri.

Tuzuvchi:

O'.Tilavov

O'.Muxamadiyev

D.Muxamedova

A.Rasulov.

